

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 68 Yıl: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 68 Year: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Doi Number:
<http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3802>

KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİNDE İSİMDEN İSİM YAPIM EKLERİNİN GELİŞİMİ - I DEVELOPMENT OF DERIVATIONAL AFFIXES FORMING NOUNS FROM NOUNS IN KARACHAY- BALKAR TURKISH - I

Adilhan ADİLOĞLU *

Öz

Türk dilinin kelime hazinesinin önemli bir kısmı türemiş kelimelerden oluşmaktadır. Kelime türetilmesinde isimden isim yapım eklerinin önemli bir işlevi bulunmaktadır. Tek başlarına herhangi bir anlam ifade etmeyen söz konusu bu ekler ancak isim kök veya gövdeleriyle birleştikleri zaman anlamlı hale gelmektedirler. Yani bu eklerin başlıca görevi isim köklerine ya da fiilden isim haline gelmiş isim gövdelerine eklenmek suretiyle yeni ve kalıcı isim kelimeleri yapmaktır. Taşıdıkları anlam bakımından bu yeni kelimeler, kök veya gövde ile yapım ekleri yoluyla teşekkül ettikleri için anlam yönünden de bağlı buldukları kök ve gövdelerin anlamlarıyla benzerlik gösterirler. Bu eklerin kullanılma alanı oldukça geniş olup, genellikle zaman, mekân, meslek, topluluk, mensubiyet gibi soyut ve somut kavramları ifade etmektedirler. Bu teorik bilgilerden hareketle çalışmamızda ilk olarak Kuzey-Batı (Kıpçak) Türk lehçeleri grubuna giren Karaçay-Malkar Türkçesindeki isimden isim yapım ekleri tespit edilerek alfabetik sıralamayla tasnif edilmiştir. Bilâhare söz konusu bu eklerin her birinin işlevleri ve kazandırdıkları yeni anlamların eklendikleri kök veya gövdeler ile olan ilişkisi örnekler verilerek gösterilmiştir. Ayrıca Türk dilinin Orhon, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay dönemleriyle mukayese etmek suretiyle söz konusu bu eklerin Karaçay-Malkar Türkçesindeki gelişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsimden İsim Yapım Ekleri, Karaçay-Malkar Türkçesi.

Abstract

A considerable amount of the Turkish language vocabulary is composed of derived words. Affixes forming nouns from nouns have an important function in word derivation. These aforementioned affixes, which don't have any meaning on their own, become meaningful when they attach themselves to noun roots or stems. In other words, the primary task of these affixes is to form new and lasting noun words by attaching themselves to the noun roots or stems of noun which had become one derived from a verb. These new words, from the standpoint of the meanings they have, also show similarities with the meanings of the roots and stems to which they are attached since they are formed via derivational affixes to those roots or stems. The field of usage of these affixes is quite large and they usually express abstract and concrete notions such as time, space, profession, community, belonging. From this theoretical information forth, derivational affixes used to derive nouns from nouns in Karachay-Balkar Turkish, which is in north-west (Kipchak) Turkish dialect group, are identified and classified in alphabetical order. Subsequently the functions of each of these aforementioned affixes and the relationship of the new meanings they derived to the roots and stems they are attached to are shown by giving examples. In addition, development of these aforementioned affixes in Karachay-Balkar Turkish are exhibited in comparison with Orkhon, Old Uyghur, Karakhanid, Khorezm, Kipchak and Chagatai periods of Turkish language.

Keywords: Derivational Affixes Forming Nouns From Nouns, Karachay-Balkar Turkish.

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, email: adilhanadiloglu@hotmail.com

Giriş

Karaçay-Malkar Türkçesi, Türkolojinin kurucusu sayılan W. Radloff'un tasnifi ile F.Y. Kors'un tasnifini birleştirerek hazırlanan ve Türk dili üzerine en çok kabul gören, hatta kendisinden sonra yapılan pek çok tasnife de temel teşkil eden A.N. Samoyloviç'in tasnifine göre Kuzey-Batı (Kıpçak) lehçesi ya da 'tav' grubuna girmektedir. Buna göre Karaçay-Malkar Türkçesi; Türk dilinin 'z' kolunun 'y' bölümünün 'tav', 'bol-', 'kalgan' grubuna dâhil edilmektedir (Arat, 1953, 99; Samoyloviç, 2007, 181). Ayrıca, Karaçay-Malkar Türkçesi; Kumuk, Kırım ve Karay şiveleriyle birlikte bugünkü Kıpçak Türkçesi içerisinde Karadeniz-Hazar Sahası Kıpçak Lehçeleri alt grubunda yer almaktadır (Öner, 1998, XXIII). Ancak bu alt grup içerisinde de, Karaçay-Malkar Türkçesinin ses ve şekil bilgisi özellikleri bakımından grubun diğer şivelerine göre bazı ufak tefek farklılıklar gösterdiği dikkat çekmektedir.

Karaçay-Malkar Türkçesi gramer bakımından genel özellikleriyle tipik bir Kıpçak Türkçesi şivesidir. Kelime hazinesi de büyük oranda Kıpçak Türkçesine ait kelimelerden oluşmakta ve Codex Cumanicus'un sözcüğüyle çok yakın benzerlikler göstermektedir (Çağatay, 1972, 114). Bunun yanında Karaçay-Malkar Türkçesinde az da olsa Eski Bulgar Türkçesine ait bazı kelimelerin muhafaza edildiği görülmektedir. Bunun dışında, Karaçay-Malkar Türkçesi bilhassa ses bilgisi ve kelime hazinesi bakımından; Gürcü, Çerkes ve Oset gibi komşu Kafkas kavimlerinin tesirinde kalarak söz konusu bu kavimlerin dillerinden epeyce bir kelime almıştır. Ayrıca, Karaçay-Malkar Türkçesine; Moğol, Arap, Fars ve Rus dillerinden girmiş olan kelimelerin sayısı da az değildir. Karaçay-Malkar Türkçesinin bilhassa Çerkes (Ogarı Malkar) ağzının fonetik bakımdan Osetçenin tesiri altında kaldığı dikkat çekmektedir (Баскаков, 1966, 8).

İsimden isim yapım ekleri, isim kök ve gövdelerinden isim teşkil etmek için kullanılan yapım ekleridir. Bu ekler isim köklerine ya da isimden teşkil edilmiş isim gövdelerine ve ayrıca fiilden teşkil edilmiş isim gövdelerine eklenmek suretiyle yeni isimler meydana getirirler. İsimden teşkil edilmiş isimlerin anlamları teşkil edilmiş oldukları isimlerin anlamlarıyla genellikle yakından bağlıdır (Ergin, 2009, 154). İsim yapım eklerinin bir kısmı çok işlek, bir kısmı da az işlektir. Bir kısım ekler ise ölü eklerdir. Yani artık günümüzde bu eklerin yeni kelime teşkil etme özellikleri kaybolmuştur. Ancak dilin çok eski dönemlerinde teşkil edilmiş bazı kelimelerle birlikte kalıp halinde günümüze kadar gelmişlerdir (Korkmaz, 2009, 33).

Bu kısa teorik bilgilerden sonra doğrudan esas konumuza gelirse; bu çalışmada öncelikle Kuzey-Batı (Kıpçak) Türk lehçelerinin Karadeniz-Hazar alt grubuna giren Karaçay-Malkar Türkçesindeki isimden isim yapım ekleri tespit edilmiştir. Bilâhare söz konusu bu eklerin her birinin işlevleri, kazandırdıkları yeni anlamları, eklendikleri kök veya gövdeler ile olan ilişkisi örneklerle gösterilmiştir. Ayrıca, Türk dilinin Orhon, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay dönemleriyle mukayese etmek suretiyle Karaçay-Malkar Türkçesindeki söz konusu bu eklerin tarihî gelişimi ortaya konulmuştur. Çalışmamızın hacmini çok fazla arttırdığı için tespit edilen eklerin tamamı maalesef bu makalede verilememiştir. Ancak burada yer almayan söz konusu ekler de bu makalenin devamı niteliğinde olacak şekilde bir başka çalışmada işlenecektir.

Karaçay-Malkar Türkçesindeki isimden isim yapım eklerini 'işlek', 'az işlek' ve 'işlek olmayan' yani 'ölü ekler' şeklinde üç ana grupta tasnif etmek mümkündür. Ancak çalışmamıza bu üç ana gruba giren eklerin hepsini sığdıramayacağımız için bu üç ana grupta yer alan eklerden, başta işlek ve az işlek olmak üzere 35 adet isimden isim yapım ekini seçerek burada yer verdik ve ayrıca bunların her birinin işleklilik derecesini belirtmeyi de ihmal etmedik. Çalışmamızda yer alan eklerin görev ya da işlevleri her bir ek için ele alındığı bölümde ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Bu sebeple söz konusu bu eklerin görev ya da işlevlerine göre ayrıca bir tasnifini yapmaya lüzum görmedik. Çalışmamızda yer alan Karaçay-Malkar Türkçesine ait isimden isim yapım ekleri Türkiye Türkçesinin alfabe sırasına göre şu şekildedir:

1. +Ak/ +Ik/ +Uk/ +k

Karaçay-Malkar Türkçesinde pek fazla işlek olmayan bu eklerin başlıca işlevi eklendiği kelimelerin anlamlarıyla benzerlik ilgisi kurmak suretiyle genellikle küçültme ifadesini taşıyan; yani eklendiği kelimelerin anlamını karşılayan canlı veya cansız varlıkları hacim ve cisim bakımından küçülten türde yeni kelimeler teşkil etmektir: çiganak ~ tegenek ~ tigenek (diken; kıymık; çalı), kamjak (böcek), maşak (başak), sabak (sap, çöp, koçan), ulak (oğlak, keçi yavrusu); erkek (erkek; sert; mert, sözüne güvenilir), özek (merkez, esas, asıl, öz, cevher), cibek (ipek), eşek (eşek); ıyık (hafta); tobuk (diz), kabuk (kabuk, kılıf). Yukarıda verilen örneklerden 'ıyık' (hafta) kelimesi; Çuvaş Türkçesinde 'uyah', Eski Bulgar Türkçesinde 'ayh' (< *ayih ?) şeklinde geçmekte ve her ikisinde de 'ay: 1. dünyanın uydusu olan gök cismi; 2. yılın on iki bölümünden her biri, yaklaşık otuz gün olarak kabul edilen süre' anlamlarına gelmektedir. Söz konusu bu kelimenin *ay+ık şeklinde teşekkül ettiği ve sadece Çuvaş ve Bulgar Türkçelerinde görüldüğü söylenmiştir (Erdal, 1991, 40).

Ancak bu kelimenin yukarıda da belirtildiği üzere; biraz anlam değişmesiyle (ay > hafta) Karaçay-Malkar Türkçesinde de 'yık' şeklinde geçtiği müşahede edilmektedir.

Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde +Ak / +Ik / +Uk / +k şeklinde geçen ve nispeten işlek olarak kullanılan bu ek genellikle kelime kökünün anlamıyla benzerlik ilgisi kurmak suretiyle küçültme anlamını taşıyan kelimeler teşkil etmektedir (Ergin, 2009, 176-177). *Orhon Türkçesinde*: çorak 'çorak, tuzlu ve kuru toprak', irkek 'erkek', kölek 'küçük göl, gölet' (Tekin, 2016, 79, 304). *Eski Uygur Türkçesinde*: adgırak 'dağ keçisi, dağ tekesi, geyik', çanak 'çanak, küçük kap, ölçü kabı', oğlak 'oğlak, keçi yavrusu', yulak 'küçük çay, derecik'; erkek ~ irkek 'erkek', ögek ~ ögük 'çok sevimli, cana yakın; hatırlatıcı, düşündürücü; annecik', özek 'küçük dere'; çöbik 'çöp, pislik, bulanıklık, boş şekil' (EUTS, 5, 55, 59, 65, 139, 74, 97, 146, 148, 155; Gabain, 1988, 45). *Karahanlı Türkçesinde*: başak 'okun ve mızrağın uç kısmındaki demir, temren', boynak 'dağdaki yüksek geçit; kertenkele', erkek 'erkek, hayvanların erkeği', kamıçak 'iribaş, kurbağa kurtçuğu', merdek 'ayı, domuz vb. yavrusu', özek 'omurilik' yolak 'patika, kırlarda bulunan küçük yol', ekek 'fahişe' (DLT, 577, 596, 635, 642, 764, 681, 794, 980). *Harezmi Türkçesinde*: başak 'okun başına geçirilen demir, ok temreni', ortak 'ortak, eş, şerik, müşrik', yulak 'küçük su pınarı', topuk 'topuk' (HATS, 59, 398, 542, 630). *Kıpçak Türkçesinde*: başak 'okun ucundaki sivri demir', çanak 'çanak, kap', oğlak 'oğlak, keçi yavrusu', özek 'ağacın bedeni, özü', tobuk 'topuk' (KPTS, 24, 39, 46, 203, 214, 263). *Çağatay Türkçesinde*: başak 'ok başı', kırak 'kenar, ağız, kıyı, sınır', oğlak 'oğlak, keçi yavrusu', sapak 'yaprak ya da çiçek sapı', solak 'sol elini kullanan', gölek 'küçük göl, gölcük', köykenek 'atmaca türünden yırtıcı bir kuş' (Eckmann, 1988, 31-32; ALÇS, 362; ÇTS, 661).

2. +Av

Karaçay-Malkar Türkçesi de dâhil olmak üzere bugünkü Kıpçak Türkçesi lehçelerinin hemen hepsine mevcut olan bu ekin başlıca işlevi asıl sayı isimlerine eklenmek suretiyle ortaklık ve birliktelik ifadesi veren topluluk sayı isimleri teşkil etmektedir. Bu ek Eski Türkçeden +AgU > +AvU gelişmesi sonucunda Karaçay-Malkar Türkçesinde +Av şeklini almıştır. Karaçay-Malkar Türkçesinde işlevi bakımından pek işlek sayılmayan bu ekle teşkil edilmiş kelimeler şöyledir: birev (biri, birisi), ekev (ikisi, ikisi birlikte), üçev (üçü, üçü birlikte), törtev (dördü, dördü birlikte), beşev (beşi, beşi birlikte), altav (altısı, altısı birlikte), cetev (yedisi, yedisi birlikte), segizev (sekizi, sekizi birlikte), toğuzov (dokuzu, dokuzu birlikte), vb. Bunun dışında; ança (onca, o kadar, öyle), mınça (bunca, bu kadar, böyle), ança-mınça (onca-bunca, o kadar-bu kadar, öyle-böyle) zarfları ile nença ~ nençe (kaç, ne kadar) soru sıfatına eklenmek suretiyle kişi ya da nesnenin adet veya miktarını bildiren sıfatlar teşkil eder: ançav (onca kişi, o kadar adam), mınçav (bunca adam, bu kadar adam), ançav-mınçav (o kadar adam-bu kadar kişi); nençav ~ nençev (kaç kişi, ne kadar adam).

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde +AgU şeklinde ve birliktelik ifadesi veren topluluk sayı isimlerinin teşkilinde kullanılan bu ekin Harezmi ve Kıpçak Türkçesi döneminden itibaren +AgU / +AvU / +Av şekillerinin nöbetleşe kullanılmaya başlandığı, Çağatay Türkçesinde ise ekin nihai olarak +Av biçimini aldığı müşahede edilmektedir. *Orhon Türkçesinde*: ikegü 'iki parça', üçegü 'üçü birlikte' (Tekin, 2016, 123). *Eski Uygur Türkçesinde*: biregü 'biri', ikegü 'ikisi', (Eraslan, 2012, 93). *Karahanlı Türkçesinde*: biregü 'her birisi, birisi', ikigü 'her ikisi', üçegü 'her üçü' (Hacıeminoğlu, 1996, 63). *Harezmi Türkçesinde*: biregü ~ birev 'biri, birisi', ikegü 'ikisi, her ikisi', üçegü 'üçü, üçü birden', törteğü 'dördü, dördü birlikte' (HATS, 77, 218, 544, 573). *Kıpçak Türkçesinde*: biregü ~ birevü ~ birev 'biri', ikegü ~ ikevü ~ ikkev 'ikisi', üçegü ~ üçevü ~ üçöv 'üçü', dördeğü ~ dördevü 'dördü' (Karamanlıoğlu, 1994, 102). *Çağatay Türkçesinde*: birev 'biri', ikev 'her ikisi', üçev 'her üçü' (Eckmann, 1988, 80).

3. +AvlAn

Bu ek de aynı şekilde sayı isimlerine eklenmek suretiyle ortaklık ve birliktelik ifadesi veren topluluk sayı isimleri teşkil etmektedir. Bu ekin teşekkülü ek yığılması neticesinde (Av+IA+n < AgU+IA+n) şeklinde gelişmiştir (Korkmaz, 1960, 178). Yani yukarıda bahsi geçen +Av ekinden gelişmiştir: birevlen (bir kişi), ekevlen (iki kişi, ikisi birlikte), üçevlen (üç kişi, üçü birlikte), törteven (dört kişi, dördü birlikte), beşevlen (beş kişi, beşi birlikte), altavlan (altı kişi, altısı birlikte), cetevlen (yedi kişi, yedisi birlikte), segizevlen (sekiz kişi, sekizi birlikte), toğuzavlan (dokuz kişi, dokuzu birlikte), onavlan (on kişi, onu birlikte). Bunun dışında; ança (onca, o kadar, öyle), mınça (bunca, bu kadar, böyle), ança-mınça (onca-bunca, o kadar-bu kadar, öyle-böyle) zarfları ile nença ~ nençe (kaç, ne kadar) soru sıfatına eklenmek suretiyle kişi ya da nesnenin adet veya miktarını bildiren sıfatlar teşkil eder: ançavlan (onca adam, o kadar adam), mınçavlan (bunca adam, bu kadar kişi), ançavlan-mınçavlan (o kadar adam-bu kadar adam); nençavlan ~ nençevlen (kaç kişi, ne kadar adam). Bu ek tarihî Türk lehçelerinde sadece Çağatay Türkçesinde tespit edilebilmektedir: ikevle ~ ikevlen 'ikisi birlikte, her ikisi' (Eckmann, 1988, 80).

4. +çA

Eski Türkçe döneminden itibaren eşitlik, yakınlık ve benzerlik anlamlarını ifade etmek üzere isim çekim eki olarak kullanılan bu ek daha sonra kalıplaşarak ve işlevini değiştirerek isim, sıfat, zarf ve edat teşkil etmek suretiyle isim yapım eki olarak da kullanılmaya başlanmıştır (Ergin, 2009: 167; Korkmaz, 2009, 36, 39; Günay, 2016, 265). Karaçay-Malkar Türkçesinde de aynı şekilde eşitlik hâli eki olarak işlek bir çekim ekidir. Ancak isimden isim yapım eki görevi bakımından pek fazla işlek olmayan eklerden biridir. Karaçay-Malkar Türkçesinde sadece tonsuz +çA şekli olan bu ekin işlevleri şöyledir:

1. Millet, kavim ve boy isimlerine eklenmek suretiyle dil, lehçe vb. isimler teşkil eder: Türkça (Türkçe), Orusça (Rusça), Karaçayça (Karaçayca), Kumukça (Kumukça), Tatarça (Tatarca), vb. Ancak bu ekin söz konusu bu işlevi de o kadar işlek değildir. Karaçay-Malkar Türkçesinde dil, lehçe vb. isimleri de genellikle eksiz isim tamlaması şeklinde kullanılmaktadır: Türk til (Türkçe), Orus til (Rusça), Karaçay til (Karaçayca), Kumuk til (Kumukça), Tatar til (Tatarca), Kazak til (Kazakça), Kırgız til (Kırgızca), vb.

2. Eşitlik hâli +çA eki ile eklendiği kelimelerin kalıplaşması neticesinde bazı sıfat, edat ve durum zarfları teşkil eder: cüzleça (yüzlerce; pek çok, çok sayıda), miñleça (binlerce; pek çok, çok sayıda); ança (onca, o kadar), ança-mınça (şunca, şu kadar), ança sayın (sık sık, her seferinde), mınça ~ munça (bunca, bu kadar), nença ~ nençe (kaç, ne kadar; ne çok), kışhaça (kısaca), başhaça (başkaca, başka bir deyişle); cigitça (kahramanca), sabiyça (çocukça), vb.

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde de eşitlik hâli +çA eki ile kalıplaşarak meydana gelen tarz ve miktar zarfları tespit edilmektedir. *Orhon Türkçesinde*: ança 'onca, o kadar, öyle, öylece, şöyle', yiçe 'bir kez daha, yeniden, tekrar', bunça 'bunca, bu kadar', nençe 'nice, ne çok, pek çok' (Tekin, 2016, 132-134). *Eski Uygur Türkçesinde*: ança 'o kadar, biraz', azrakça 'çok az', barça 'bütün, hep' (Eraslan, 2012, 94). *Karahanlı Türkçesinde*: ança 'onca, o kadar', barça 'bütün, hep, tamamen', munça 'bunca' (KB, 20, 58, 318). *Harezm Türkçesinde* ilk defa bu ekin millet isimlerine eklenmek suretiyle dil isimleri yaptığı görülmeye başlanmıştır: Acemice 'yabancı dil > Acemce ~ Farsça', Arabice 'Arapça'; akça 'para', barça 'hep, bütün', munça 'bunca, bu kadar' (HATS, 5, 15, 28, 56, 358). Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde bu ekin önceki dönemlerden farklı olarak bir de küçültme işleviyle kullanılmaya başlandığı müşahade edilmektedir. Bu ekin küçültme işlevinin Farsçadan girmiş olan diğer +çA ekinden kaynaklandığı konusunda görüşler mevcuttur (bkz. Clauson, 2007, 188; Argunşah, 2014, 102). *Kıpçak Türkçesinde*: burğuça 'küçük trompet, küçük boru' süñülçe 'küçük süngü'; Acemce 'Farsça', Arabça 'Arapça', Tatarça 'Tatarca'; akça 'para', barça 'tüm, hepsi', ança 'onca', munça 'bunca' (Karamanlıoğlu, 1994, 23; Güner, 2013, 110). *Çağatay Türkçesinde*: bilekçe 'kelepçe', kasabaça 'küçük kasaba', şairçe 'küçük şair, şairlik taslayan', tagarça 'küçük torba'; alaça 'alaca', karaca 'karaca, bir tür geyik' (Eckmann, 1988, 32; Argunşah, 2014, 102).

5. +çAk

Karaçay-Malkar Türkçesinde nispeten işlek sayılabilecek eklerden biri olan bu ekin başlıca işlevi eklendikleri isim kök ya da gövdelerinin anlamlarıyla ilgili araç, gereç, tahsis ve küçültme anlamlarını ifade eden kelimeler teşkil etmektir. Eski Türkçe döneminden itibaren araç, gereç ve eşya isimleri gibi küçültme ve tahsis işlevinde kullanılan bu ek +çA eki ile kuvvetlendirme ve pekiştirme işlevini gören +Ok ekinin birleşmesi sonucu teşekkül etmiştir. Bilâhare bu ek zamanla işlevlerini kaybederek yerini +çIk / +çUk ekine bırakmıştır (Ergin, 2009, 165; Korkmaz, 2009, 39; Günay, 2016, 265). Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekin başlıca işlevleri ve tespit edilen kelimeler şöyledir:

1. Araç, gereç ve eşya gibi nesne isimleri teşkil eder: añırçak (at eğerinin tahta kısmı), boyunçak (kolye, gerdanlık), iñırçak (eyer, semer), könçek (pantolon), köpçek (eyer yastığı), mınçak (boncuk, tesbih), oyunçak (oyuncak), kübürçek (küçük kutu, küçük sandık).

2. Eklendiği isim kök ya da gövdesinin anlamını tahsis eden kelimeler teşkil eder: amalçak (becerikli, açığöz, mahir), bağımçak (hasta bakıcı, hemşire).

3. Küçültme anlamını taşıyan kelimeler teşkil eder: burçak (fasulye tanesi; küçük dolu parçası), tüyümçek (dügüm; küçük bohça, çıkın).

4. Organ ismi teşkil eder: burunçak (ense kökü), kemirçek (kıkırdak, burun kıkırdağı), sañkılçak (küçük işkembe).

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde +çAk şeklinde kullanılan bu ekle teşkil edilmiş kelimelerin sayısı fazla değildir. *Orhon Türkçesinde* bu ekle teşkil edilmiş kelimelere rastlanmamaktadır. *Eski Uygur Türkçesinde*: alçak 'mültefit', kolıçak 'kolcuk', kulunçak 'taycık' (Eraslan, 2012, 95). *Karahanlı Türkçesinde*: könçek 'yaka, urba yakası', kudruçak 'kuyruk sokumu kemiği', örümçek 'örümcek' (DLT, 737, 745, 791). *Harezm Türkçesinde*: alçak 'alçak gönüllü, mütevazı, itaatkâr', iñırçak 'tahtirevan', kemiçek 'kıkırdak', kerçek 'gerçek' (HATS, 19, 209, 268, 270). *Kıpçak Türkçesinde*: ağırşak 'ağırşak', kabırçak 'sandık, kutu', sapçak 'bakır kulplu

kova', savulçak 'solucan' (Karamanlıoğlu, 1994, 23). *Çağatay Türkçesinde*: bekçek 'küçük bey', çukurçak 'küçük çukur, çukurcuk', alınçak 'atın alın süsü', yançak 'atın yanlarına bağlanan zırh' (Eckmann, 1988, 32).

6. +çI / +çU

Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren işlek bir şekilde kullanılmaya başlayan bu ek, günümüz Türk lehçelerinin hemen hepsinde yine işlek olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bu ek başlıca işlevi meslek ve meşguliyetle ilgili isimler teşkil etmektir (Ergin, 2009, 157). Bunun dışında huy, karakter, alışkanlık bildiren isimler teşkil eder (Karaağaç, 2016, 261). Ayrıca bir düşünceyi, bir görüşü ve bir inancı benimsemeyi ifade eden soyut isimler de teşkil etmektedir (Korkmaz, 2009, 42). Karaçay-Malkar Türkçesinde de oldukça işlek olarak kullanılan bu ek isim kök ve gövdelerine eklenmek suretiyle genellikle meslek ve meşguliyet ifade eden isimler teşkil ettiği görülmektedir. Bunun dışında köy, şehir, vb. yer isimlerine eklenerek bir yere bağlılığı ya da mensubiyeti ifade eden isimler de teşkil etmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ek ünsüz uyumuna girmez, yalnız tonsuz +çI / +çU şekilleri vardır. Yani isim kök veya gövdesinin sonundaki ünsüze göre /ç/ sesi tonlulaşmaz. Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ek başlıca işlevleri şu şekildedir:

1. İsim kök ya da gövdesinin anlamıyla ilgili meslek, meşguliyet ve sahiplik isimleri teşkil eder: arbaçı (arabacı), çabakçı (balıkçı), sürüvçü (çoban), temirçi (demirci), uvçu (avcı), cılkıcı (yılıklı çobanı), koyçu (koyun çobanı), çurukçu (ayakkabıcı, ayakkabı dükkânı), bağırçı (bakırcı), kumüşçü (gümüşçü, gümüş dükkânı), tükençi (bakkal), kasabçı (kasap), tirmençi (değirmenci), sabançı (çiftçi, reçber), çalkıcı (tırpancı), kobuzçu (akordeon çalan müzisyen), cırçı (şarkıcı, türkücü), vb. (Баскаков, 1966, 76).

2. Huy, karakter ve bir alışkanlığı bildiren isimler teşkil eder: hıyлаç (hileci, sahtekâr), nakırdaçı (şakacı), cukuçu (uykucu), ötürükçü (yalancı), sözcü (dedikoducu), içkiçi (içkici), tilçi (dedikoducu, muhbir, iftiracı), kertçi (doğrucu, özü sözü bir olan, sözüne sadık olan).

3. Belli bir ideolojiyi, bir düşünceyi, bir görüşü veya bir inancı benimsemeyi ifade eden soyut isimler teşkil eder: milletçi (milliyetçi), Leninci (Leninci, Leninist).

4. Bir başka isimden isim yapım eki olan +II / +IU ekinin işlevine benzer şekilde; köy, şehir, vb. yer isimlerine eklenerek bir yere bağlılığı ya da mensubiyeti ifade eden isimler teşkil eder: Teberdiçi (Teberdili), Uçkulançı (Uçkulanlı), elçi (köylü), şaharçı (şehirli), vb. (Бозиев, 1965, 16-17). Bu ek bir yere bağlılık ya da mensubiyet anlamı taşıyan kelimeler yapma işlevi bugünkü Türk lehçeleri içerisinde galiba sadece Karaçay-Malkar Türkçesi ile Tuva Türkçesinde görülmektedir. *Tuva Türkçesinde* de bu ek aynı şekilde bir yere bağlılığı ve mensubiyeti ifade eden isimler teşkil etmektedir: şkolaçı (okullu), hoorayçı (şehirli), Kızılçılar (Kızılılar ~ Kızıl şehirden olanlar), vb. A.M. Şerbak, Karaçay-Malkar ve Tuva Türkçelerindeki +çI / +çU / +çI / +çU ekinin bu işlevinin geç dönemlerde 'tamlayan, belirten' niteliğini kazanmasıyla ortaya çıkmış olabileceğini söylemektedir (Arıkoğlu, 2007, 1164; Gündoğdu, 2018, 106).

Eski Türkçe döneminde bu ek yalnız tonsuz ve düz ünlülü +çI şekli mevcuttur; *Orhon Türkçesinde*: bedizçi 'ressam, heykeltıraş', ebçi 'zevce', sıgıtçı 'yas tutucu, ağlayıcı', tamgaçı 'mühürdar', yagıcı 'savaşçı' (Tekin, 2016, 80). *Eski Uygur Türkçesinde*: başçı 'öncü', ağıcı 'hazinedar', borçı 'bağcı', ıgaççı 'döşemeci, möbleci' (Eraslan, 2012, 95; EUTS, 6, 47, 85). Orta Türkçe döneminde bu ek, Eski Türkçede olduğu gibi bilhassa *Karahanlı Türkçesinde* tonsuz ve düz ünlülü şekilleri tercih edildiği görülmektedir: alçı 'hilekâr', aşçı 'aşçı, yemek yapan', atçı 'süvari', avçı 'avcı' (Hacıeminoğlu, 1996, 13). *Harezmi Türkçesinde* ise bu ek seyrek de olsa tonlu ve yuvarlak ünlülü +çI / +çU şekilleri de kullanılmaya başlanmıştır: ayakçı 'içki hazırlayıp sunan, sâki', boyagçı 'boyacı', çağırçı 'şarapçı', kopuzçı ~ kopuzcu ~ kobuzçu 'çalgıcı', okçı ~ okçu 'okçu', temürçi 'demirci' (HATS, 43, 83, 295, 392, 524). *Kıpçak Türkçesinde* bu ek genellikle Eski Türkçedeki tonsuz ve düz ünlülü şeklini muhafaza etmiştir. Seyrek de olsa +çI biçimindeki örnekleri de mevcuttur: bitikçi 'kâtip', etçi 'kasap', işçi 'işçi, amele', yayçı ~ yayşı 'yaycı', yavurtçı ~ yogurtşı 'yoğurtçu' (Karamanlıoğlu, 1994, 24). *Çağatay Türkçesinde* de aynı şekilde tonsuz ve düz ünlülü şekli muhafaza edilmiştir: eşikçi 'kapıcı', etmekçi 'ekmekçi', kemeçi 'gemici', orakçı 'orakçı', koyçu 'koyun çobanı' (Eckmann, 1988, 32).

7. +çIk / +çUk

İsim kök ve gövdelerine eklenmek suretiyle genellikle sevgi, sevimlilik, acıma, şefkat ve küçültme anlamlarını ifade eden isimlerin teşkilinde kullanılan (Ergin, 2009, 163; Korkmaz, 2009, 43) bu ek Karaçay-Malkar Türkçesinde de aynı işlevde ve nispeten işlek olarak kullanıldığı görülmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesinde sadece tonsuz +çIk / +çUk şekilleri mevcut olan bu ek başlıca işlevleri şu şekildedir:

1. Sevgi, sevimlilik, acıma ve şefkat anlamlarını taşıyan isimler teşkil eder: ayüçük (ayıcık), kozucuk (kuzucuk), kuşçuk (kuşcuk), tayçık (taycık), tekeçik (tekecik), kelinçik (gelincik), kartçık (ihtiyarcık), caşçık (oğlancık), kızçık (küçük kız; kızcağız).

2. Küçültme anlamını ifade eden isimler yapar: kölçük (gölcük), karçık (kar tanesi), kılçık (başak), sızçık (küçük çizgi, tire işareti).

3. Eşya isimleri yapar: kapçık (heybe, torba, çuval, çanta), pınarçık (cep feneri), casavçuk (biblo).

Bu ekin Eski Türkçe döneminde pek fazla işlek olmadığı görülmektedir. Zaten *Orhon Türkçesinde* bu ek mevcut değildir. Bilahare bu ekin +çAk ekinden gelişmiş (Ergin, 2009, 164) ya da +çU ile +Ok eklerinin birleşmesinden teşekkül etmiş olabileceği tahmin edilmektedir (Eraslan, 2012, 96). *Eski Uygur Türkçesinde* az da olsa örnekleri görülür: yançuk 'para kesesi', kañçuk 'nere, nereye', neçük 'nasıl' (Eraslan, 2012, 95-96). Eski Türkçeye oranla Orta Türkçe döneminde bu ekin kullanım alanı biraz daha genişlemiştir. *Karahanlı Türkçesinde*: bakaçuk 'kurbağacık', kayaçuk 'hoş kokulu bir dağ bitkisi, porsuk ağacı', kodurçuk 'insan şeklinde yapılmış kukla, keçeden bebek', köpçük 'eyer yastığı', mançuk 'eyere takılan heybe', monçuk 'boncuk', ogulçuk 'kadın rahmi', yemeçük 'buğday taşınan küçük çuval' (DLT, 571, 695, 725, 739, 761, 771, 966). *Harezmi Türkçesinde*: kısaçuk 'kısacık, çok kısa', küñçük 'yaka açıklığı', tagarçuk 'meme tepesi; küçük kap', tagarçuk 'büyük kap' (HATS, 279, 320, 500). *Kıpçak Türkçesinde* ise bu ekin oldukça işlek şekilde kullanıldığı müşahede edilmektedir: arslançuk 'arslancık, arslan yavrusu', atçuk 'atçık, at yavrusu', azaçuk 'azıcık', bebeçük 'göz bebeği', itçük 'köpekçik, köpek yavrusu', kiçiçük 'küçükçük', tekeçük 'tekecik', balaçuk 'civciv; tecrübesiz genç kız' (Karamanlıoğlu, 1994, 25; Güner, 2013, 113). *Çağatay Türkçesinde*: tagarçuk 'küçük torba, çanta', yarımçuk 'tamamlanmamış, yarı tamam', çupçuk 'serçe', oyunçuk 'oyuncak' (Eckmann, 1988, 33; Argunşah, 2014, 103).

8. +dAk / +tAk

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekle teşkil edilmiş kelimelerin sayısı fazla değildir. Bu sebeple işlek olmayan eklerden biri sayılır: bogurdak (boğaz, gırtlak, nefes borusu), çıbirdak (kuru dal, odun), tuvardak (kaba, görgüsüz, terbiyesiz); baştak (avare, sefil, ipsiz, kopuk, serseri; gayrı meşru doğmuş çocuk, piç), cantak (çarpık, eğri). Bu ek aslında isimden fiil yapan +dA- / +tA- eki ile fiilden isim yapan -k ekinin birleşmesi sonucu teşekkül etmiştir (Banguoğlu, 1995, 167; Korkmaz, 2009, 45). Dolayısıyla bu ekle teşekkül eden kelimelerin kök ve gövdelerini dikkatle incelemek gerekir. Çünkü bu ekin isimden isim yapan bir ek olarak sayılabilmesi için eklendiği kelimenin kökünden sonra gelen isimden fiil yapan +dA- / +tA- ekinin işlevini tamamen yitirmiş olması lâzımdır. Mesela yukarıda örnek olarak verilen 'bogurdak', 'çıbirdak', 'tuvardak', 'baştak' ve 'cantak' gibi kelimelerin 'bogurda-', 'çıbirda-', 'tuvarda-' 'başta-' ve 'canta-' şeklinde işlek ve anlamlı fiil gövdeleri olmamalıdır.

Eski Türkçe döneminde bu ek mevcut değildir. Ancak Orta Türkçe döneminde, yukarıda da izah edildiği üzere, iki farklı ekin birleşip kalıplaşması sonucu meydana gelen +dAk / +tAk ekiyle bazı kelimeler teşekkül etmeye başlamıştır. *Karahanlı Türkçesinde*: bağurdak 'kadın göğüslüğü', çildek 'atların göğsünde çıkan; içinden cerahat ve irin akan yara', meldek 'keçeleşmiş olan', yalındak 'çıplak', yarındak 'Türk sırtı, kayış', yundak 'at pisliği' (DLT, 569, 625, 762, 946, 954, 989). *Harezmi Türkçesinde*: bağurtak 'takke, külah; ulemaya mahsus kaftan', bogurdak 'gırtlak borusu', burundak 'deve yuları', çökürdek 'buğday, arpa gibi ufak şeylerin tanesi' (İML, 15, 21, 22; NF, 105). *Kıpçak Türkçesinde*: bağurdak 'beşik bağı', başdak 'çoluk çocuğu olmayan', bogurdak 'boğaz deliği, gırtlak', burundak 'gem, yular, binek hayvanlarının burnuna takılan şey', çakıldak 'çocukların elleriyle döndürdükleri fırıldak; değirmen taşına tane döken ve sürekli takırdayan alet', kakırdak 'kıkırdak; rahimde oğlan yatağı denilen deri', diltak 'delil, hüccet, bahane', kurtak 'boynuzdan yapma boru', çekürdek 'çekirdek' (KPTS, 21, 25, 34, 38, 45, 48, 61, 124, 164). *Çağatay Türkçesinde*: bağıldak 'zirhin altına giyilen kaftan', bağurdak 'beşikteki bebeği sardıkları bent', bogurdak 'kıkırdak; hançere; bir tür kıkuyruk, sölnü kuşu', çekirdek 'tane, habbe' (ALÇS, 126; ÇTS, 91, 160, 235).

9. +dAm / +tAm > +dUm / +tUm

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ek isimden fiil yapan +dA- / +tA- eki ile fiilden isim yapan -m ekinin birleşip kalıplaşması sonucu teşekkül etmiştir. Pek fazla işlek olmayan bu ekin başlıca işlevi eklendiği isim kökünün anlamıyla ilgili yeni isim ve sıfatlar teşkil etmektir. Tespit edilen kelimelerin daha Eski Türkçe döneminden itibaren söz konusu bu eklerin birleşip kalıplaşması sonucu teşekkül etmiş kelimeler olduğu anlaşılmaktadır: sıydam (düz, pürüzsüz; hoş, güzel), öhtem (gururlu, mağrur, kibirli; heybetli, yüce, görkemli), kördemçi (salgın ve ölümcül bir hastalıktan kurtulan). Bazı kelimelerde dudak uyumu neticesinde düz ünlülerin yuvarlaklaşarak bu ekin +dUm / +tUm şeklini aldığı müşahede edilmektedir: burdum (tipi, kar fırtınası), kündüm (dağın güney yamacı, güneş gören tarafı), tögüdüm (bolluk, bereket, refah), tögüdemlik (zenginlik, maddi güç).

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde +dAm şeklinde geçen bu ekle teşkil edilmiş kelimelerin sayısı oldukça azdır. *Orhon Türkçesinde* sadece tek bir örneği vardır: erdem 'yiğitlik, cesaret' (Tekin, 20161, 80). *Eski Uygur Türkçesinde* örnek sayısı nispeten daha fazladır: sıdam 'sade, düz, süssüz', birdem 'tam, eksiksiz', erdem 'güç, yiğitlik', kündem 'güneş gibi', teñridem 'ilahî, semavî', yintem 'tamamiyle, büsbütün, tümüyle' (Eraslan, 2012, 96, EUTS, 202, 297). *Karahanlı Türkçesinde*: öktek 'zalim, pervasız', birtem 'dönemeyecekmiş gibi uzun süre' (KB, 357; DLT, 590). *Harezmi Türkçesinde*: erdemlig 'bir şeye hazırlanmış olan' (İML, 29). *Kıpçak*

Türkçesinde: erdem ‘fazilet’, ökte ‘gururlu, kibirli, azametli’ (KPTS, 210). *Çağatay Türkçesinde:* saydam ‘arı, temiz, saf, berrak’, cıldam ‘tez’, ıldam ‘çabuk; ızdırıp, hareket’, irdem ‘sipahilik ve silahşörlük mahareti’, ökte ‘meşhur, namlı, bilinen; bahadır, kuvvetli’ (ALÇS, 48, 66, 71, 237; ÇTS, 873, 956).

Bu ekle teşkil edilmiş kelimelerin kök ve gövdelerini de dikkatle incelemek gerekir. Meselâ Karahanlı Türkçesi için ‘oktam’ (bir ok atımı yer) kelimesi +dAm / +tAm eki için örnek olarak gösterilemez. Çünkü aynı dönemde bir ‘okta-’ (okla vurmak, oklamak) fiili de mevcuttur (DLT, 773). Yani bu kelime için +tA- eki henüz işlevini kaybetmemiş ve fiilden isim yapan -m ekiyle de birleşip kalıplaşmamıştır. Burada ancak fiilden isim yapan -m ekinin ‘okta-’ fiiline eklenmesi suretiyle teşkil edilmiş bir ‘oktam’ kelimesinden bahsedilebilir. Buna karşılık; ‘öktem’ (mağrur, gururlu, kibirli) kelimesinde ise bu iki farklı ekin daha Karahanlı Türkçesinden itibaren birleşip kalıplaştığı görülmektedir. Bu kelime muhtemelen Eski Türkçe ve Orta Türkçede geçen ‘öge’ (ün, şöhrat, meşhur, övgü sahibi; akılca üstün olana verilen lakap) kelimesinden (Tekin, 2016, 307; EUTS, 146; DLT, 784) gelişmiştir. Nitekim bu kelimedden Karahanlı Türkçesinde ‘ögele-’ (birine öge unvanını vermek) şeklinde bir de fiil teşkil edilmiştir (DLT, 784). Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde belki *ökte- şeklinde bir fiil var ise de bilahare bu dönemlere ait yazılı metinlerde böyle bir fiil tespit edilememiştir. W. Radloff’un sözlüğünde ‘öktem’ (mağrur, gururlu, kibirli) kelimesinin Çağatay Türkçesinde ve bugünkü Türk lehçelerinin bazılarında mevcut olduğu; ayrıca Çağatay Türkçesinde bir de ‘ökte-’ (yüreklendirmek, cesaretlendirmek) şeklinde bir fiilin mevcut olduğu bildirilmektedir (Радлов, 1893, 1181-1183). Ancak eserde bahsi geçen bu fiilin kaynağı belli değildir ve Çağatay Türkçesi dönemine ait herhangi bir eserde bu şekilde bir fiilin kaydına rastlanmamaktadır (Clouston, 1972, 102-103). Bilahare bu eklerin birleşip kalıplaşması sonucu teşekkül eden ‘öktem’ kelimesinin Karahanlı ve Kıpçak Türkçelerinde -bol yardımcı fiili ve +lAn- eki vasıtasıyla yeniden fiilleştirildiği müşahade edilmektedir: ökte bol- ‘kusurlu olmak, kusurlu görünmek’ (KB, 357), öktemlen- ‘gururlanmak, çalım satmak’ (KPTS, 210). Aynı şekilde Karaçay-Malkar Türkçesinde de ‘öhtem bol-’ (gururlu olmak, kibirli olmak; gururlanmak, kibirlenmek) ve ‘öhtemlen-’ (gururlanmak, kibirlenmek) fiilleri mevcuttur.

10. +dAn

Aslında bir isim çekim eki olan uzaklaşma ya da çıkma hâli +dAn ekinin çok seyrek olarak bazı kelimelerde çekim eki işlevini kaybederek yapım ekine dönüşmüş halidir (Ergin, 2009, 229). Karaçay-Malkar Türkçesinde de bu ekle kalıplaşmış kelime sayısı oldukça azdır. Ayrıca bu ek Karaçay-Malkar Türkçesinde ünsüz uyumuna girmez; sadece tonlu +dAn şekli mevcuttur. Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekin başlıca işlevleri ve tespit edilen kelimeler şöyledir:

1. Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekin yapım eki olarak esas işlevi asıl sayı isimlerine eklenmek suretiyle kesir sayı sıfatları teşkil etmektir: ekiden biri (ikide biri), törtten biri (dörtte biri), cüzden biri (yüzde biri), miñden biri (binde biri), vb.

2. Ayrıca sınırlı sayıda, eklendiği isim ile aynı cins özelliği gösteren kalıplaşmış kelimeler teşkil ettiği görülmektedir: birden (birlikte; toptan), özden (asil, soylu; gösterişli, güzel; nezâket, zarafet, terbiye; hür), kölden (ezber, ezberden), kavdan (kurumuş ot), ertden (sabah, sabah vakti).

Bu ekin isim yapımı işleviyle kullanım sahası Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde sınırlıdır. Bilindiği gibi, *Orhon Türkçesinde* ismin çıkma hali için ekseriyetle ‘uzaklaşma’ işlevini de yüklenen bulunma hâli ekleri +dA / +tA ile eklendikleri kelimelere yer ve yön bildirme işlevi katan +dIn / +dUn / +tIn / +tUn ekleri kullanılmaktadır. Ancak çok seyrek olsa da +dAn / +tAn eklerine de rastlanmaktadır. Hatta bu ekle kalıplaşmış bir soru zarfı da teşkil edilmiştir: kantan ‘nereden’ (Tekin, 2016, 302). *Eski Uygur Türkçesinde* ise bu lehçenin /y/ ağzında çıkma hali için +dIn / +dUn / +tIn / +tUn ekleri kullanılırken; /n/ ağzında ise Orhon Türkçesinde olduğu gibi +dA / +tA ekleriyle birlikte +dAn / +tAn ekleri de kullanılmaktadır: ıgaçdan ‘ormandan’, töpüden ‘tepeden’ (Gabain, 1988, 64; Eraslan, 1996, 384-385). Ancak, Eski Uygur Türkçesinin /n/ ağzında kullanılan +dAn / +tAn eklerinin ömrü kısa olmuş ve yerini +dIn / +dUn / +tIn / +tUn eklerine bırakarak genelleşmiştir (Tekin, 2001, 238). Dolayısıyla Eski Uygur Türkçesinde +dın ekiyle yapılmış ‘kandın’ (nereden) soru zarfı görülürken; +dAn / +tAn ekiyle kurulmuş bir ‘kandan’ ya da ‘kantan’ şekline rastlanmamaktadır. *Karahanlı Türkçesinde* ise sadece tek bir kelime tespit edilebilmektedir: çugurdan ‘sel yarığı, uçurum’ (DLT, 629). *Kıpçak Türkçesinde:* kandan ~ kaydan ‘nereden’, özden ‘hür; asil, seçkin, her şeyin güzel olanı’, özdenlik ‘güzellik, seçkinlik’ (KPTS, 125, 133, 214). *Harezmi Türkçesi* ile *Çağatay Türkçesinde* çıkma hâli için düzenli olarak +dIn / +tIn ekleri kullanılmakla birlikte seyrek de olsa +dan ekinin de kullanıldığı görülmektedir. Fakat her iki tarihî lehçede de ‘kandın’ (nereden), ‘kezdin’ (defa) ve ‘öñdin’ (önce) gibi +dIn ekiyle kurulmuş ve kalıplaşmış kelimeler mevcut iken; +dan ekiyle kalıplaşmış herhangi bir kelime tespit edilememiştir.

11. +dAş

Eski Türkçe döneminden itibaren kullanım sahası sınırlı olan bu ekin başlıca işlevi eşlik, ortaklık, beraberlik, mensubiyet ve bağlılık ifade eden isimler teşkil etmektedir. Türkiye Türkçesinde bu ek Türkçeyi sadeleştirme çalışmaları doğrultusunda işleklik kazanmıştır (Ergin, 2009, 167; Korkmaz, 2009, 46). Karaçay-Malkar Türkçesinde de bu ekin aynı işlevde kullanıldığı ve bu ekle sınırlı sayıda kelime teşkil edildiği müşahade edilmektedir. Ayrıca Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ek ünsüz uyumuna girmez, yani bu ekin yalnız tonlu +dAş şekli mevcuttur: atdaş (adaş), cerdeş (hemşehri, aynı memlekete mensup), coldaş (yoldaş; yol arkadaşı), emildeş (sütkardeş), karındaş (kardeş), kündeş (kuma).

Bu ekin, Orhon Türkçesindeki bulunma ve ayrılma hâli +tA eki ile işteşlik +İş ekinin birleşmesinden teşekkül ettiği, dolayısıyla Eski Türkçede bu ekin +tAş şeklinin de mevcut olduğu ileri sürülmekte ise de henüz Eski Türkçede bu ekin +tAş şekliyle teşkil edilmiş herhangi bir kelimeye rastlanmamıştır. Ayrıca Eski Türkçe döneminde +dAş ekiyle teşkil edilmiş kelimelerin sayısı da fazla değildir. *Orhon Türkçesinde*: adaş 'arkadaş, yoldaş', kadaş 'kardeş, yakın akraba', ugdaş 'aynı boydan, aynı kabileden' (Tekin, 2016, 80, 293, 312). *Eski Uygur Türkçesinde*: atdaş 'adaş', işteş 'aynı iş mensubu', kadaş 'akraba' (Eraslan, 2012, 96). *Karahanlı Türkçesinde*: koldaş 'arkadaş', ögdaş 'ana bir kardeş', könüldüş 'gönül arkadaşı, dost', erdeş 'arkadaş', kadaş 'kardeş, akraba', karındaş 'kardeş', kovdaş 'obur' (DLT, 784; Hacıeminoğlu, 1996, 14; KB, 155, 212, 225, 273). *Harezm Türkçesinde*: antdaş 'ant ortağı', karındaş 'kardeş', koldaş 'arkadaş, dost; yoldaş', sözdeş 'muhatap', kadaş 'akraba, hısım', emükdeş 'sütkardeş', yaşdaş 'aynı yaşta olan, yaştaş' (ME, 91, 135, 146, 178; NF, 194; HATS, 144, 605). *Kıpçak Türkçesinde* bu ekin işleklik derecesinin biraz arttığı görülmektedir: boydaş 'bir boyda olan', emildeş 'sütkardeş', evdeş 'ev kadını; bir evde oturanlar', karındaş 'kardeş', koşdaş 'arkadaş', kökdeş 'aynı cinsten olan', kündeş 'ortak, zevce', teñdeş 'aynı, birbirine denk olan', tözdeş 'yapı bakımından aynı olan', yerdeş 'aynı yerden olan, hemşehri', yoldaş 'yol arkadaşı', agludaş 'komşu', ataş < *atdaş 'adaş, aynı adda olanlar', evdaş 'bir evde yaşayıp birbirini tanıyanlar', evdeş 'eş, hanım' (Karamanlıoğlu, 1994, 26; KPTS, 4, 15, 77). *Çağatay Türkçesinde*: boydaş 'boyca eş olan', kökeldeş 'sütkardeş', karındaş 'kardeş', sırdaş 'sır arkadaşı', yemdeş 'sofra arkadaşı', yoldaş 'seyahat arkadaşı, yoldaş' (Eckmann, 1988, 33).

12. +dİrIk / +dUrUk > +dIk / +dUk

Genellikle /l/ ve /n/ ünsüzleriyle biten insan ve hayvan organ isimlerine eklenmek suretiyle 'tutan, durduran' anlamında, işin yapılmasını sağlayan araç, gereç vb. isimleri teşkil eden (Korkmaz, 2009, 46) bu ekin 11. yüzyıla kadar yaygın olarak kullanıldığı ileri sürülmüş olsa da (Clouston, 2007, 189), Eski Türkçe dönemine ait mevcut yazılı metinlerden takip edilebildiği kadarıyla aslında bu ekin çok da fazla işlek olmadığı anlaşılmaktadır (Ergin, 2009, 176). Karaçay-Malkar Türkçesinde de bu ekle teşkil edilmiş kelimelerin sayısı çok değildir: boyunduruk (ineğin kendisini emmemesi için boynundan geçirilen bir tür ağızlık), burunduruk (deve burunluğu), közüldürük (dürbün), tabaldırık ~ tabıldırık (kayışın geniş kısmı), tabandırık (çarığın tabanına konulan kuru ot), tobulduruk (dizlik), orunduruk ~ onduruk ~ unduruk (karyola, yatak), dibildirik (kelebek; yarasa), öreturuk (kurumuş fakat devrilmeyip ayakta duran ağaç).

Bu kelimelerin dışında Karaçay-Malkar Türkçesinde; basdırık (kâbus, karabasan; soğuk hava deposu, salamura yiyeceklerin korunması için yerin altına yapılmış mahzen, kiler), cumduruk (yumruk), kısdırık (astar; yedek, stok) kelimeleri mevcuttur. Ancak bu kelimelerin hiçbiri +dİrIk / +dUrUk ekiyle teşekkül etmemiştir. Çünkü bu kelimelerin hepsi de fiil tabanlı kelimelerdir. Bu kelimeler önce fiil köküne gelen ettirgenlik -dİr- ekinin fiil gövdesi oluşturması ve bilahare fiilden isim yapım -(x)k ekinin gelmesiyle teşekkül etmiştir. Yani bu kelimeler +dİrIk / +dUrUk eki için örnek olarak gösterilemezler.

+dİrIk / +dUrUk ekinin teşekkülü üzerine birkaç farklı görüş mevcuttur. Bu görüşlerden en bilinen ve kabul göreni V. Bang'ın bu ekin dur- (durmak) fiili ile fiilden isim yapan -(x)k ekinin birleşmesinden meydana geldiği görüşüdür. V. Bang'ın ileri sürdüğü bu görüş C. Brockelmann, E.V. Sevortyan, A.M. Şçerbak ve M. Erdal gibi daha pek çok tanınmış Türkolog tarafından da kabul edilmiştir (Vasary, 2007, 371-372). Bunun dışında, J. Eckmann bu ekin faktitif (fiilde ettirgenlik) -dur- eki ile fiilden isim yapan -(x)k ekinin birleşmesiyle teşekkül ettiğini söylemiştir (Eckmann, 1988, 33). +dİrIk / +dUrUk eki üzerine ayrıntılı bir çalışma yapan I. Vasary, V. Bang'ın bu ek üzerine yaptığı açıklamaları doğru olarak kabul ederek kendi fikirlerini de eklemek suretiyle bu görüşü şöyle geliştirmektedir; başlangıçta dur- (durmak) fiili ile fiilden isim yapan -(x)k ekinin birleşmesinden 'bir şeyin içinde veya üzerinde tutulduğu bir yer' anlamına gelen bağımsız bir 'turuk' ~ 'duruk' kelimesi teşekkül etmiştir. Bu müstakil kelime bilahare başka kelimelere de eklenmek suretiyle ayrıca bir 'ek' olarak da kullanılmaya başlamıştır. Daha açık bir ifadeyle ilk önce 'durak', 'durak verilen yer' veya 'duraklama yeri' şeklinde ifade edilebilecek bağımsız bir 'turuk' kelimesi oluşmuş ve daha sonra da ek haline gelmiştir (Vasary, 2007, 386). DLT'de bu görüşü destekleyecek bazı kelimeleri tespit etmek mümkündür: turag ~ turug 'sığınak, dağlarda sığınacak yer', turuglag 'durulan, durulacak yer' (DLT, 901-902). Ayrıca, Karaçay-Malkar Türkçesinde de buna benzer kelimeler mevcuttur: turuk 'ayakta

duracak yer', turku ~ durku 'ağıl, hayvanların toplandığı yer; dağın yamacı', tırkık 'genellikle evin dışında bahçe duvarının altında sedire benzer şekilde kerpiçten yapılmış oturma, dinlenme, bekleme yeri'.

Ayrıca +dIrIk / +dUrUk eki bilahare kısalarak +dIk / +dUk şeklini almıştır (Clouston, 2007, 189). Türkçede kelime ortasında zaten erimeye meyilli olan /r/ ünsüzü kendisinden önce ve sonra gelen ünlüleri de beraberinde eritmiştir. Böylelikle /VrV/ ses grubunun erimesiyle +dIk / +dUk eki meydana gelmiştir (Vasary, 2007, 388). Bugünkü Türk lehçelerinin hemen hepsinde +dIk / +dUk ekiyle teşekkül etmiş kelimelerin bazıları +dIrIk / +dUrUk ekiyle nöbetleşe kullanılmaktadır. Bu bağlamda Karaçay-Malkar Türkçesinde de iki kelime tespit edilmiştir: burunduruk (deve burunluğu) ~ burunduk (yular; köpek ya da başka hayvanların ısırılmaları için takılan ağızlık); orunduruk ~ orunduk (karyola, yatak). Bunlara ilave olarak Karaçay-Malkar Türkçesinde +dIrIk / +dUrUk ekinden kısalarak meydana gelen +dIk / +dUk ekiyle teşekkül etmiş şu kelimeleri eklemek mümkündür: koltuk < *kolturuk (koltuk altı; omuz başının altında, kolun gövde ile birleştiği yer); şımpıldık < çimildürük (örtü, perde; cibinlik). Görüldüğü üzere, Karaçay-Malkar Türkçesinde bazı kelimelerde +dIrIk / +dUrUk eki korunmuş, bazı kelimelerde kısalarak +dIk / +duk şeklini almış, bazı kelimelerde her iki ek nöbetleşe kullanılmaktadır. Bazı kelimelerde ise bu ek yerini yine benzer işlevde kullanılan +Ik / +Uk ekine bırakmıştır: boyunluk < boyunduruk 'boyunluk, atkı, eşarp; yaka', avuzluk < ağızdırık 'atın gem demiri', sakallık < sakaldırık 'atın ağzından geçirilen yular; at başlığı'. Ancak bu ek; Kazak, Karakalpak, Nogay ve Kırgız gibi bugünkü Kıpçak Türkçesi şivelerinde görülen l > d ~ t ses değişmesinden kaynaklanan ve +Ik / +Uk ekinin varyantı sayılabilecek +dIk / +dUk / +tIk / +tUk ekiyle karıştırılmamalıdır. Çünkü yukarıda verilen örnek kelimelerin +dIrIk +dUrUk ekiyle teşekkül etmiş eş ya da yakın anlamlı örnekleri de mevcuttur (Vasary, 2007: 389).

Karaçay-Malkar Türkçesinde yukarıda verilen kelimelerin dışında sonu / dIk / dUk / tUk / ses grubuyla biten başka kelimeler de vardır. Fakat bu kelimelerin +dIrIk / +dUrUk ekinden kısalarak meydana gelmiş olan +dIk / +dUk ekiyle teşekkül edip etmedikleri üzerinde ayrıca durulması gerekmektedir: aslandı (çoğunluk), cılandı (ılık), cıyıandı (toplu, derleme), inirdik (ekşi, bozulmuş süt), ıskındık (üst üste yığılmış kuru otların çevresine çekilen çit), kırdık (çimen, ot), şındık (yığın, yığıntı; devrilip üst üste yığılan ağaçlar); dibidik (irinli yaranın üzerine konulan, yeni kesilmiş hayvan derisinden alınan parça, yaraya sürülen yakı), ilgizdik (yabanî, vahşi), kindik (göbek), şindik (sandalye, tabure); bulduk (kırık, parça), buşduk ~ buştuk (çaput, paçavra, bez), dorduk (kısa ve şişman kadın), fulduk (mısır sapı), haşhurdik (zayıf, hastalıklı hayvan), hurduk (su değirmeninin kanadı), uçoduk (kıvılcım), urhoduk (kül; hafif, köpük gibi; üzerinde delikler olan bir tür taş); körümdük (gelin ya da yeni doğmuş bebek görüldüğünde verilen hediye; yüz görümlüğü), ölümdük (ölen kişinin dağıtılan elbiseleri); muğuştuk (kol kemiği, ön kol), muştuk (yay, kavis; köprü kemeri), muştuk (ağızlık, tütün tabakası), bürtük (tane), buday bürtük (buğday tanesi; husye; gözde çıkan arpacık).

Eski Türkçe döneminde bu ekte teşkil edilmiş kelimelerin sayısı azdır. *Orhon Türkçesinde* bu ekte teşkil edilmiş bir kelime mevcut değildir. *Eski Uygur Türkçesinde* bu ekte teşekkül etmiş birkaç kelime tespit edilmiştir: boyunduruk ~ boyuntruk 'boyunduruk', beldürüklük 'kuşaklı' < beldürük 'bele sarılan kuşak', buruntuk 'gem' (EUTS, 49, 54; Erdal, 1991, 104). *Karahanlı Türkçesinde* bu ekte teşkil edilen kelimelerin sayısı artmıştır: boyunduruk 'boyunduruk', kömüldürük 'at göğüslüğü', közüldürük 'at kuyruğundan dokunmuş bez parçası, göze takılan siperlik', sakalduruk 'külâhın başta durması ve yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanan ipekten bir kaytan', tizildürük 'çedik ve mest gibi şeylerin ucuna takılan pullar', yañalduruk 'kukuleta, başlık, kepenek arkasına dikilen bir keçe parçası', burunduk 'gem' (DLT, 597, 603, 737, 744, 800, 885, 949). *Harezmi Türkçesinde*: boyunduruk 'boyunduruk', burunduk 'deve yuları' (HATS, 84, 89). *Kıpçak Türkçesinde*: burunduruk 'yular, gem', kömüldürük 'at göğüslüğü', boyunduruk 'boyunduruk', közüldürük 'at kuyruğundan dokunan, bulanık ya da kamaşmış gözün üzerine konulan örtü', közüldürük 'kıldan yapıp gözün üstüne konulan örtü', yümüldürük 'at ve benzeri hayvanlarda göğüslük', biltirik 'silah kutusu', yüldürük 'kamuş tohumu'; burunduk 'deve yuları', oğulduk 'tohum; balık yumurtası' (Karamanlioğlu, 1994, 26; Güner, 2013, 117; Vasary, 2007, 373, 385). *Çağatay Türkçesinde*: ağızdırık 'yular gemi', boyunduruk 'boyunduruk', burunduruk 'gem', kalganduruk 'kalkan sapı', kaygalduruk 'kalaylanmış kap', sakalduruk 'ince gerdanlığı traş etme aleti', çimildürük 'gelin odasındaki yatak perdesi; cibindirik, cibinlik'; burunduk 'yular', orunduk 'eyer malzemesi' (Eckmann, 1988, 33; Argunşah, 2014, 13; Vasary, 2007, 376).

13. +gA / +kA / +hA / +A

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekte teşkil edilen kelime sayısı fazlaca olduğundan bu eki nispeten işlek sayılabilecek eklerden biri olarak kabul etmek mümkündür. Ancak tespit edilen kelimeler incelendiğinde; birden fazla farklı ekin zamanla birtakım ses ve şekil değişimleri neticesinde iç içe geçerek tek bir ek haline geldiği anlaşılmaktadır. Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekin başlıca işlevleri ve bu ekte teşkil edilmiş kelimeler sırasıyla şu şekildedir:

1. İsim kök ya da gövdelerine eklenmek suretiyle sıfat, edat ve zarflar teşkil eder: birge (beraber, birlikte), özge (başka, diğer, öbür, öteki), öññe < önge (başka, diğer, öbür, öteki), alıka ~ alka (henüz, daha), arka (sırt, arka, geri), başha (başka, ayrı, değişik, farklı, diğer), artha (geri, sonra), taşa < taşha (tenha, sessiz, gizli, kuytu, sapa). Yukarıda örnek olarak verilen bu kelimeleri teşkil eden ekin aslında bir isim çekim eki olan yönelme hâli +gA / +ka / +hA / +A eki olduğu açıktır. Çünkü ekin buradaki başlıca işlevi isim kökünden dışa doğru bir yönelmeyi ifade etmektedir. Eski Türkçeden itibaren kullanılmaya başlayan bu kelimelerin isim ile yönelme hali ekinin birleşip kalıplaşması sonucu meydana geldiği pek çok bilim adamı tarafından kabul edilmektedir (Gabain, 1988, 45; Ergin, 2009, 175; Korkmaz, 2018, 10-12). Bundan farklı bir görüş olarak bu tür kelimelerin aslında 'baş+i-k-' ve 'öz+i-k-' örneklerinde olduğu gibi isimden türemiş olan fiil kelimelerine eklenen bir fiilden isim yapan -gA / -kA ekiyle teşkil edilmiş oldukları da ileri sürülmüştür (Hacıeminoğlu, 1992, 179-195).

2. Bu ekle böcek, kuş vb. hayvan isimleri teşkil edilmektedir: kumursha (karınca), señürçke ~ çeñürçke ~ çeñirtke ~ sarınçha (çekirge), sirke (bit yumurtası), göbelekge (kelebek), keselekge (kertenkele); kartçıga (atmaca, aladoğan), karga (karga), çavka (leş kargası; ekin kargası; soyka); çoçha ? (domuz yavrusu). Bu kelimelerin teşkilinde kullanılan +gA / +ka / +hA ekinin gerek işlevi ve gerekse taşıdığı anlam bakımından yukarıda bahsi geçen yönelme hâli +gA / +ka / +hA ekinin farklı bir ek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu ekle teşkil edilen kelimelerin kök veya gövdeleri de genellikle belirsizdir. Ancak bazı kelimelerin kökleri fiil yapısına daha yakın gibi görünmektedir. Muhtemelen bu kelimeler Eski Türkçe döneminde veya daha önce teşkil edilmiştir. Yani bu kelimelerin teşkilinde kullanılan söz konusu +gA / +ka / +hA ekinin temelden bir isimden isim yapım eki olma ihtimali olduğu kadar, bilahare kelimenin kökü ile birleşerek kaynaşmış olan bir isimden fiil yapım ekine gelmiş bir fiilden isim yapım eki olma ihtimali de vardır.

Bu grupta örnek olarak verilen birkaç kelimedenden bahsetmek gerekir. Türkiye Türkçesinde 'soyka' (tüyleri alacalı bir tür küçük karga) kelimesinin Bulgarcadan alıntı bir kelime olduğu genel kabul gören bir görüştür (Eren, 1999, 374). Hatta başta Rusça olmak üzere Bulgarca, Sırpça, Hırvatça, Slovence, vb. Slav dillerinde mevcut olan 'сойка' (soyka: alacakarga) kelimesinin Eski Rusça kaynaklı olduğu ileri sürülmüş; 'parlak, parlaklık' ya da 'güneş' kelimelerinden türeyen bir 'соя' (soya: renkli, alaca) kelimesi ile 'ra', 'kraa' ve 'kaa' şeklindeki kuş (karga) sesi yansımalarının birleşmesinden meydana geldiği söylenmiştir (Фасмер, 1987, 731). Fakat bu kelime Karaçay-Malkar Türkçesindeki 'çavka'dan başka; Çuvaş Türkçesinde 'çavka' ~ 'çañga' ~ 'çanka', 'çana', Mişer Tatar Türkçesinde 'çavka', Başkurt Türkçesinde: sevke, Tobol Türkçesinde 'çüke' ~ 'çöng'e', Kazak Türkçesinde 'çevke' ~ 'çeyke', Kırgız Türkçesinde 'çoko' ve Nogay Türkçesinde 'şavke' şeklinde geçmekte ve Rusça 'галка' (galka: küçük karga) kelimesiyle karşılanmaktadır. Ayrıca aynı kelime Fin-Ugor dillerinde; Mari 'çanga, tsanga', Udmurt 'çana', Komi 'çavka', Mord 'çavka' ve Macarcada 'csoka' şeklinde geçmektedir (Paasonen, 1950, 13; Егоров, 1964, 316-317; Федотов, 1996, 386). Z. Zombocz, Macarcada 'csoka' şeklinde geçen bu kelimeyi Eski Çuvaşça (yani Bulgar Türkçesi) olarak saymıştır (Gombocz, 1912, 62-63). Ayrıca; Irk Bitig'te 'çuk' ~ 'çekik' (toygar kuşu, tarla kuşu) şeklinde, Altun Yaruk'ta 'çoğr' (< çwgy: ses, gürültü) şeklinde, Codex Cumanicus'ta 'saka' (saka kuşu) şeklinde ve Çağatay Türkçesinde 'çök' (bir kuş adı) geçen kelimeler (Tekin, 2013, 52; Ölmez, 1991, 91; KPTS, 223, ALÇS, 246); bu kelimenin asıl kaynağının Eski Türkçe, hatta belki de Proto-Bulgar Türkçesi yoluyla Slav dillerine geçmiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.

Üzerinde durulması gereken bir başka kelime de, Moğolcadan girmiş olan ve hemen hemen bütün Türk lehçelerinin söz varlığında 'karçaga', 'karçagay', 'karçıga', 'karçıgay' 'karsıka', 'karşıga' vb. şeklinde geçen 'kartçıga' (atmaca, ala doğan) kelimesidir. Bu kelime aslında Moğolcadan geriye dönen alıntı kelimelerden biridir. Yani Moğolcaya da Eski Türkçeden geçmiştir. Eski Türkçede '*kartıka' şeklinde mevcut olan bu kelime Moğolcaya geçtikten sonra 'karçıgay' şeklini almış ve bilahare Orta Türkçe döneminde Moğolcadan tekrar Türkçeye girmiştir (Doerfer, 1963, 404-405). Bu kelime Harezmi Türkçesinde 'karçıgay' (İML, 95); Kıpçak Türkçesinde 'karçaga' ~ 'karçıga' (KPTS, 128) ve Çağatay Türkçesinde 'karçıgay' (ALÇS, 312) şeklinde geçmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesinde 'kartçıga' şeklinde geçen bu kelimeyle ilgili vurgulamak istediğim nokta; Eski Türkçe *kartıka kelimesinde iç sesteki /t/ ünsüzünün Karaçay-Malkar Türkçesinde muhafaza edilmiş olmasıdır. Bu sebeple belki bu kelime, Moğolcadan geri dönüş olmadan önce de Karaçay-Malkar Türkçesinde mevcut idi. Ayrıca, Altay Türkçesi yazı dilinde 'karçaga' ve 'karçıga' şeklinde geçen bu kelime, konuşma dilinde iç sesteki /g/ ünsüzünün erimesiyle 'karça' şeklinde de söylenmektedir (Дыренкова, 1940: 24). Karaçay Türklerinin efsanevi kurucu atası olarak kabul edilen 'Karça' isminin de aynı şekilde 'karçaga' kelimesinden bu biçimde teşekkül ettiği kanaatini taşıyaktayım.

3. Bu ekin bir başka işlevi de bitki ve hayvanlarla ilgili uzuv, organ, alet, araç ve gereç isimleri teşkil etmektir: çoñurçha (yonga, ağaç parçası), çımurtha ~ çımurta (kuru dal parçası, çalı çırpı); boyunsha (öküzleri kağına bağlayan boyunduruk), kaşha (benek, leke; at, inek gibi hayvanların alnındaki beyaz benek ya da

leke; ayrıca kelliği ifade eder; saçların ön kısmının dökülmüş olması), calka (atın iki omuz arası, yeke), celke (ense), indirka (bir ot cinsi), cumurtha (yumurta); çomurtha (kuyruk sokumu), murtha (omuzla dirsek arasında kalan kemik; bu kemik içindeki ilik).

4. Bunların dışında, Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekle muhtelif kelimeler teşkil edildiği müşahede edilmektedir: şorka (çağlayan, şelale), şorga (huni), karançha (korkuluk, gölge, karaltı), kölekge (gölge), kurtha (cadı, yaşlı kadın).

5. Son olarak, bu ekin küçültme işlevi vasıtasıyla sevgi ve samimiyet ifadesini taşıyan birkaç kelime teşkil ettiği tespit edilmiştir: ataka (babacığım, babacık), anaka (anneciğim, annecik), börüka (kurt yavrusu). Fakat bunların 'atakey', 'anakey' ve 'börükey' vb. şekilleri de mevcuttur (bkz. +gAy / +kAy / +Ay / +y).

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde +gA / +kA şeklinde geçen bu ekin; sıfat ve zarf işlevi gören kelimelerin yanı sıra genellikle hayvan ve bitki isimlerinin teşkilinde kullanıldığı görülmektedir. *Orhon Türkçesinde* bu ekle tespit edilen kelimelerin sayısı oldukça sınırlıdır: köbürge 'davul', arka 'arka, geri' (Tekin, 2006, 154; Tekin, 2016, 81). *Eski Uygur Türkçesinde* ise nispeten daha fazladır: abuçka 'koca, ihtiyar, kocamış kimse', arka 'arka, bir şeyin arka tarafı', karga 'karga', kobirga 'baykuş', kumursga 'karınca', çekürge 'çekirge', kösürge 'köstebek', yorunçka 'yonca', terke 'ücret, hak edilen nesne, ter karşılığı' (EUTS, 1, 20, 168, 179, 235, 303; Eraslan, 2012, 97). *Karahanlı Türkçesinde*: arka 'sırt', çekürge 'çekirge', karga 'karga', kobirga 'baykuş', torıga 'tarla kuşu', yumurtga 'yumurta', yumuşga 'akdiken, alıç', kurtga 'acuze, koca karı' (DLT, 553, 619, 686, 724, 893, 988, 989; KB: 292). *Harezmi Türkçesinde*: arka 'arka, sırt', başka 'başka, diğer', özge 'başka, diğer' (NF, 21, 50, 341). *Kıpçak Türkçesinde*: başka ~ başga 'başka', özge 'başka, diğer', birge 'birlikte', tüzge 'seviye, hiza', 'karçaga ~ karçığa', kasartka 'kertenkele', sarınçka ~ sarınçga 'çekirge', omurtka ~ omurtga 'bel kemiği' (Karamanlıoğlu, 1994, 28; KPTS, 31, 128, 130, 206, 227, 289). *Çağatay Türkçesinde*: arka 'arka, sırt', özge 'kendi; gayrı, başka', kevürge 'büyük davul' (ALÇS, 74, 100, 128, 340).

14. +gAk / +hak / +Ak < +gAk

Karaçay-Malkar Türkçesinde çok fazla işlek olmayan bu ekin başlıca işlevi eklendiği kelimelerin anlamlarıyla benzerlik ilgisi kurmak suretiyle kelimenin temel anlamını belirginleştiren ve kuvvetlendiren isimler teşkil etmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekin birkaç kelime dışında genellikle uzuv ve organ isimleri teşkil ettiği müşahede edilmektedir. Bu ekle teşkil edilmiş kelimelerin büyük çoğunluğu diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi ekin ön sesindeki /g/ ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen +Ak (< ET. +gAk) ekiyle teşkil edilmiş kelimelerden oluşmaktadır. Yani +gAk ve +hak ekleriyle teşkil edilmiş kelimelerin sayısı çok azdır: tozgak (polen, çiçek tozu < ET. tozgak), kurgak (kurak, kuru; solgun < ET. kurgak); kaphak ~ kapak (dağ yamacı), caphak (hayvanın ön ayaklarının bulunduğu kısım, kürek kemiği); tamak (damak, boğaz, gırtlak < ET. tamgak), kulak (kulak < ET. kulkak ~ kulgak), talak (dalak), cayak (yanak < ET. yangak), kabak (kapak; göz kapağı < ET. kapgak), kökürek (göğüs), büyreğ ~ bürek (böbrek), topalak (tütüne benzeyen bir tür yapraklı ot < DLT. topulgak).

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde de pek fazla işlek olarak kullanılmayan bu ek +gAk / +kAk şeklindedir ve genellikle kelime kökünün anlamını tahsis eden, muayyenleştiren bir kuvvetlendirme ve belirtme işlevi vardır (Ergin, 2009, 175). Aynı şekilde bu ekle genellikle uzuv ve organ isimleri teşkil edildiği dikkat çekmektedir. *Orhon Türkçesinde*: kulkak 'kulak' (Tekin, 2016, 305). *Eski Uygur Türkçesinde*: tozgak 'çiçek tozu', yangak 'yanak', kulgak 'kulak', tamgak 'damak', kurgak 'kara, toprak', (EUTS, 185, 187, 22, 248; Eraslan, 2012, 97). Orta Türkçe döneminde ise +gAk eki ile bu ekin ön sesindeki /g/ ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen +Ak ekinin nöbetleşe kullanıldığı görülmektedir. *Karahanlı Türkçesinde*: kulgak ~ kulak 'kulak', kidizgek 'tazeliği gitmiş ve keçeleşmiş olan', müñüzgek 'elin nasırı', tirsgek 'elin dirseği', yangak 'ağzın iki tarafında, dişlerin oturduğu kemik; bir şeyin yanı, kenarı', topulgak 'yaraya konulan bir ot, topalak otu; kulunç' (KB, 290-91; DLT, 719, 767, 883, 893, 949). *Harezmi Türkçesinde* +gAk eki ile birlikte bu ekin +Ak şeklinin daha fazla kullanılmaya başladığı görülmektedir: yangak ~ yanak 'yanak', kınak 'turnak', engak 'çene', tamak 'damak', kulak 'kulak', küngak 'gündüz bekçisi' (HATS, 59, 278, 309, 390, 506, 595; İML, 49). *Kıpçak Türkçesinde*: kurgak ~ kurak 'kurak, kuraklık', yangak ~ yanak ~ yaak 'yanak, çene kemiği; ağzın üst tarafı, damak', tamak 'damak, boğaz', kulak 'kulak', tirsak 'dirsek' (KPTS, 162, 163, 260, 277, 305, 309, 310). *Çağatay Türkçesinde*: yangak 'yanak', engak 'çene', süngak 'kemik', eşgek 'gemi küreği', kulak 'kulak', (ALÇS, 13, 19, 27, 124, 372, 396).

15. +gArI / +harı

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ek, Eski Türkçede isim çekim eki olan yönelme hali +gA eki ile yön gösterme +rU ekinin birleşmesi sonucunda meydana gelmiş olan +gArU / +kArU ekinin (Clauson, 2007, 188) Karaçay-Malkar Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık uyumu gereği +gArI / +harı şeklini almış halidir.

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekle kalıplaşarak isim, sıfat ve zarf olarak kullanılan sadece birkaç kelime mevcuttur. Bu sebeple ölü eklerden biri sayılır: oğarı (yukarı), içgeri (içeri), tışarı (dışarı).

Eski Türkçe döneminde bu ek +gArU / +kArU şeklindedir ve bu ekle kalıplaşmış kelime sayısı çok azdır. *Orhon Türkçesinde*: yokkaru ~ yokgaru 'yukarı', kurıgaru 'batıya doğru, batıda', yırgaru 'kuzeye doğru, kuzeyde', ilgerü 'ileri, ileride, doğuda' (Tekin, 2016, 80-81, 300). *Eski Uygur Türkçesinde*: taşkaru ~ taşgaru 'dışarı, taşra', ilgerü 'ileri, ileriyeye doğru, ileride', yokaru 'yukarı' (EUTS, 92, 227, 228, 301). Orta Türkçe döneminde ise bu ekin +gArU / +kArU şekliyle birlikte +gArI / +kArI / +ArU / +ArI şekillerinin de kullanılmaya başlandığı görülmektedir. *Karahanlı Türkçesinde*: teñrikerü 'tanrıya doğru', yaygaru 'yaza doğru', yokaru 'yukarı', ilgerü 'ön, önce' (DLT, 869, 961, 980; KTS, 319). *Harezmi Türkçesinde*: ilgerü ~ ilgeri ~ ilerü 'ileri, ön taraf, doğru', içkerü ~ içgerü ~ içkeri 'iç, içeri', yokaru ~ yukaru ~ yukarı 'yukarı', taşkaru ~ taşgaru ~ taşkarı 'dışarı' (ME, 129; HATS, 215, 220, 514, 630). *Kıpçak Türkçesinde* bu ek +gArU / +kArU / +kArI / +haru şeklindedir: angaru 'öteki taraf, ileriyeye doğru', atkarı ~ artkarı 'arka, geri, arkaya, geriye', ilgerü ~ ilgeri 'ileri, ön taraf', içkerü ~ içkeri ~ işkerü ~ işkeri 'içeri, iç', taşkarı ~ taşgaru ~ tışkaru ~ tışgaru 'dışarı, taşra', yokaru ~ yogaru ~ yoharu 'yukarı' (Karamanlıoğlu, 1994, 27, KPTS, 9, 12, 56, 105). *Çağatay Türkçesinde* ise bu ek +ArU / +ArI şeklini almıştır: içerü ~ içeri 'içeri', yokaru ~ yokarı 'yukarı' (Argunşah, 2014, 102).

16. +gAy / +kAy / +Ay / +y

Türkiye Türkçesinde işlek olmayan ve sadece 'kuzey' ve 'güney' şeklindeki yön isimlerini teşkil eden (Ergin, 2009, 177; Korkmaz, 2009, 37) bu ekin Karaçay-Malkar Türkçesinde muhtelif işlevlerde ve çok sayıda kelime teşkil eden oldukça işlek bir ek olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu ekin farklı işlevlerde kelimeler teşkil etmesinin temel sebebi söz konusu bu ekin şekil itibarıyla az çok birbirine benzeyen fakat işlevce farklı birkaç veya daha fazla ekin zamanla birbiriyle karışarak tek bir ek haline gelmesidir. Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekin başlıca işlevleri ve bu ekle teşkil edilen kelimeler şöyledir:

1. Akrabalık ve aile isimlerine eklenmek suretiyle küçültme işlevi vasıtasıyla sevgi, sevimlilik ve samimiyet ifadesini veren; ayrıca bir hitap ve seslenme edası taşıyan kelimeler teşkil eder: akkay < akka (dede, yaşlı, ihtiyar; dedecik, ihtiyarcık), atay ~ atakay ~ attiy < ata ~ atta (baba, babacığım), babay (baba), anay ~ anakay < ana (anne, anneciğim), balay ~ balakay < bala (çocuk, yavru, yavrucuk, çocuğum, yavrucuğum); kartiy ~ karttakay < kart (yaşlı, ihtiyar, ihtiyarcık; akıllı, bilge), ganay (kardeş, kardeşim, kardeşçığım, kardeşçayızım; büyüğün küçüğe hitap şeklidir), caşkay < caş (delikanlı, genç), kütey (evlenmemiş bekâr erkek), ögey ~ öge (üvey).

2. Bu ek bazı hayvan isimlerine de eklenmek suretiyle aynı şekilde küçültme işlevi vasıtasıyla sevgi ve sevimlilik ifadesini taşıyan kelimeler teşkil eder: börükay < börü (kurtçuk, küçük kurt, kurt yavrusu, yavru kurt), ayükay < ayü (ayıcık, ayı yavrusu), caçiy ~ çaçıkay (sıpa, eşek yavrusu), kozukay < kozu (kuzucuk, küçük kuzu), gudukay < gudu (hırsızlık, küçük hırsız, çocuk hırsız).

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, bu ekin genellikle akrabalık ve aile isimlerine getirilmesi sebebiyle içerisinde sevgi ve sempati ifadelerini barındıran bir seslenme edatı olan 'ey' ünleminden kaynaklandığı ileri sürülmüştür (Çeneli, 1997, 16). Fakat yukarıda verilen örnekler incelendiği zaman bu kelimelerin +Ay ve +y'li şekillerinin yanında bir de +kAy'lı şekillerinin olduğu, hatta bazılarının sadece +kAy ekiyle teşkil edildiği görülmektedir. Yani burada ayrı ve müstakil bir +kAy ekinin varlığı söz konusudur. Bu sebeple bu kelimelerin sonradan ekleşmiş bir 'ey' ünlemi dışında müstakil bir +kAy ekiyle de teşekkül etmiş şekillerinin olması, bu ekin kaynağının başka bir ekle, muhtemelen Moğolca +kAy ekiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Moğolcada küçültme işleviyle saygı ve sempati ifadelerini taşıyan +kAy şeklinde bir isimden isim yapım eki mevcuttur (Hambis, 1945, 6; Poppe, 2016, 64; Erdal, 1991, 165; Ersoy, 2018, 33).

3. Bu ekle bilhassa taşıdığı birtakım vasıfları belirginleştiren hayvan isimleri teşkil edildiği görülmektedir: çınay (bir yaşındaki oğlak), gırnay (hadım edilmemiş eşek), gazay (dişi köpek), kandagay (dişi bizon; yabanî erkek dağ keçisi, teke; sağlam yapılı, kuvvetli; tahtakurusu), maştıy (dişi eşek), ırgay çabak (turna balığı), torgay (çayır kuşu, tarla kuşu; turgay, toygar), cigey (tavşan, keçi gibi hayvanların kuyruğu), kırgıy (aladoğan; zarif, düzgün, endamlı), mıgiy (çaylak), urguy (sivrisinek), bitday < bitda (dişi kurt), gıday ~ gödey (boynuzsuz keçi, inek), dommay (bizon; güçlü, sağlam, kuvvetli).

4. Durum bildiren sıfat ve zarflar teşkil eder: solagay ~ solakay < sol (solak), celpegey (yatay, eğik, yana yatmış), södegey (çapraz, enine doğru eğik), cantagay (eğri, yan yatmış, bükük), campegey < campik (eğri, yan yatmış), togay (halka, çember, daire; bilezik), vb. (Tavkul, 2007, 899).

5. Beden veya fizikî görünüşle ilgili organ, uzuv, parça, uzantı anlamlarını taşıyan somut isim ve sıfatlar teşkil eder: çomay ~ çopay (erkeğin cinsel organı), çınakay (serçe parmağı), gagay (ağız, çene), çokay (perçem, kahkül, saç tutamı; kubbe), gelpegey (uzun tüylü kaş), silegey (salya; kula ya da aft adı verilen bir

sığır hastalığı), kegey ~ tegey (çıkıntı, uzantı, uzuv), bıdırkay < bıdır (şişman, göbekli), erşikay < erşi (kirli, pasaklı çocuk), ullukay < ulla (sırık gibi uzun boylu, iri yapılı).

6. Huy, karakter ve alışkanlıklarla ilgili menfi anlam taşıyan soyut isim ve sıfatlar teşkil eder: hontay < honta (hödük, ahmak, budala), ganguy (darkafalı, budala), gadiy (yalancı, sahtekâr); şılapakay < şılap (bodur, cüce, kısa boylu), maştakay < maştak (bodur, cüce, kısa boylu), cuttay ~ cuttakay < cut (açgözlü, tamahkâr, haris; doymak bilmeyen, obur), kütey (mıymıntı).

7. Bitki isimleri teşkil eder: karakay (melez ağacı; kozalaklı ağaç), güregey (kara erik), saptagay (sap, çöp).

8. Son olarak, bu ekle teşkil edilmiş kelimeler için: ogay ~ ugay (hayır; değil) edatı ile kolay (kolay, rahat) sıfatını örnek verebiliriz.

Yukarıda örnek olarak verilen kelimelerin bir kısmı Eski Türkçeden itibaren kullanılan ve günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde de varlığını sürdüren Türkçe kelimelerdir. Bir kısmı da 'akkay', 'solagay', 'silegey', 'ogay' ~ 'ugay', vs. gibi Moğolcadan girmiş olan altıntı kelimelerdir. Bir kısmı ise kök anlamları belli olmayan ve son heceleri ya da / gAy / kAy / Ay / y / ses gruplarıyla biten kelimelerdir ki bunlar da muhtemelen Moğolca kaynaklıdır.

Eski Türkçede işlevi tam olarak bilinmese de bir +gAy ekinin mevcut olduğu ve bu ekle teşkil edilmiş az sayıda kelimenin varlığı bilinmektedir. Orta Türkçe döneminde ise bu ekle teşkil edilmiş kelime sayısı nispeten daha fazladır (Clauson, 2007, 191; Erdal, 1991, 165). Bazı bilim adamları Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde teşkil edilen bu kelimelerin +gAy > +Ay ekiyle teşekkül ettiğini (Erdal, 1991, 165), bir kısmı da +gAy eki ile +Ay ekinin farklı ekler olduğunu ve bu ekin +gAy şeklinin belki Moğolcadan Türkçeye 'bulaşma' (contamination) yoluyla geçtiğini ileri sürmüşlerdir (Sertkaya, 2012, 54).

Orhon Türkçesinde bu ekle teşkil edilmiş herhangi bir kelime tespit edilememiştir. *Eski Uygur Türkçesinde*: ilgey 'ön', oñay 'kolay, hafif, basit, zor olmayan, zahmetsiz', tagay 'dayı', ögey 'üvey', yokay < *yokgay ~ yüggay 'gururlu, kibirli' (EUTS, 141, 219; Erdal, 1991, 165; Clauson, 1972, 119; Sertkaya, 2012, 53). *Karahanlı Türkçesinde*: çalgay 'kuş kanadının ön yelekleri', iley 'ön, taraf', küçkey 'zalim, zorba', oñay 'kolay, yumuşak', ögey 'üvey', özkey 'sadık, vefalı', tagay 'dayı' (DLT, 613, 784, 847; KB, 297, 372; KTS, 319). *Harezmi Türkçesinde*: iley 'ön, ön taraf', küçey 'güç, zor', yükey 'yüksek, yüce', tagay 'dayı' (NF, 184, 270; ME, 213; İML, 67). *Kıpçak Türkçesinde*: ögey 'üvey', solagay 'solak', tagay 'dayı', turgay 'serçe gibi küçük kuş', iley 'ön, yan', kartay 'yaşlı' (KPTS, 109, 129, 209, 239, 258, 284). *Çağatay Türkçesinde*: sülegey 'salya', tagay 'dayı', turgay 'toygar kuşu', iley 'ön, ön taraf', ögey 'üvey' (ALÇS, 202, 292, 298; ÇTS, 521, 872).

Yukarıda geçen 'ögey' (üvey) kelimesiyle ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan belli başlı olanı; bu kelimenin Eski Türkçe 'ög' (anne) kelimesine Moğolca 'yokluk, eksiklik' ifadesini veren +gUy (> +gAy) ekinin gelmesiyle teşekkül etmiş olma ihtimalidir. Fakat 'ögey' kelimesinde bir 'annesizlik' ya da 'öksüzlük' anlamı yoktur. Zaten daha Orhon Türkçesi döneminde 'ögsüz' (öksüz, annesiz) kelimesi mevcuttur. Tam olarak 'ögey' (üvey) kelimesinin anlamı 'öz olmayan, aralarında kan bağı olmayan' şeklindedir. Yani burada anne, baba veya evlat olan bir şahsın durumunun özlükle ya da kan bağıyla değil, vekâletle teşekkül etmiş olması ifade edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu kelimenin Eski Uygur Türkçesinde aynı zamanda 'vekil' anlamına da gelen 'öge' kelimesiyle (EUTS, 146) bir ilgisi olma ihtimali vardır.

17. +gI / +gU / +hı / +kI / +kU / +ñI / +ñU

Bu ek aslında iyelik veya aitlik bildiren bir isim çekim ekidir. Ancak doğrudan isim kök ya da gövdesi ile diğer isim çekim eklerinden sonra da eklenebilme özelliğinden dolayı yapım eki olarak kullanılabilir. Dolayısıyla bu ek bir nesneyi bağlı ve ait olduğu başka bir nesneye göre ya da zaman ve mekân içindeki yerine işaret etmek suretiyle bağlılık ve aitlik ifade eden isimler teşkil etmektedir (Ergin, 2009, 161). Ayrıca bu ek isim kök ve gövdelerine doğrudan eklendiği gibi ilgi ve bulunma hâli gibi isim çekim eklerinden sonra da gelebilmekte (Korkmaz, 2009, 263) ve aynı zamanda Eski Türkçe döneminden itibaren isimden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır (Karaağaç, 2016, 262). Aynı şekilde Karaçay-Malkar Türkçesinde de bu ek hem çekim (aitlik) eki ve hem de bağlılık, aitlik ve içinde bulunma anlamlarını ifade eden sıfat, zarf ve zamirler teşkil etmektedir.

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ek hem ismin kök ya da gövdesinde yer alan ünlü türüne göre düz ya da yuvarlaklaşarak ve hem de ünsüz türüne göre tonlu ya da tonsuzlaşarak +gI / +gU / +hı / +kI / +kU / +ñI / +ñU şekillerine girmektedir. Ünlü veya tonlu ünsüzle biten isim kök ya da gövdelerine doğrudan eklendiği zaman bu ek +gI / +gU şeklini alır: iññirgi (akşamki), keçegi (geceki, geceleyin), vb. Tonsuz ünsüzle biten isim kök ve gövdelerine doğrudan eklendiği zaman +hı şeklini alır: arthı (arkadaki, sonraki), kışhı (kışki, kışın), vb. Bu ek sadece ilgi hâli ekinin sonra gelerek aitlik eki olarak kullandığı zaman +kI / +kU şeklini alır: anıkı (onunki), meniki (benimki), vb. Bu ekin +ñI / +ñU şekilleri ise aslında +gI / +gU şeklindedir. Ancak /n/ ve /ñ/ ünsüzleriyle biten isim kök ya da gövdelerine geldikleri zaman bu eklerin ön

sesinde yer alan /g/ ünsüzleri genizsileşerek /ñ/ ünsüzüne dönüşmektedir. Esasında, Karaçay-Malkar Türkçesinde kelime ortasında bulunan /-ng- /-ñg- / ünsüz çiftleri telaffuz sırasında daima ve istinasız bir kaide olarak /-ññ- / şekline dönüşmektedir. Bu ünsüz ikizleşmesi olayını $n + g = ññ$, $ñ + g = ññ$ şeklinde formüle etmek de mümkündür (Pröhle, 1909, 219). Bu kurala binaen +gI / +gU ekleri de +ñI / +ñU şeklini almaktadır: ertdeñni < ertden+gi (sabahki), buruñnu < burun+gu (çok önceki), vb.

Karaçay Malkar Türkçesinde oldukça işlek olarak kullanılan bu ekin başlıca işlevleri şu şekildedir:

1. İsim kök ya da gövdelerine doğrudan eklenerek sıfat işlevini gören yer ve yön zarfları yapar: algı (öndeki, önceki), arthu (arkadaki, sonraki), içgi (içteki, içerideki), tıshı (dıştaki, dışarıdaki), töbeñni (aşağıki, aşağıdaki), ogargı (yukarıki, yukarıdaki), argı (öteki, öte taraftaki), bergi (beriki, bu taraftaki).

2. İsim kök ya da gövdelerine doğrudan eklenerek sıfat işlevini gören zaman zarfları yapar: ertdeñni (sabahki), kündüzgü (gündüzki), iññirgi (akşamki), keçegi (geceki, gece vakti), tamblagı (yarınki), kışhu (kışki, kışın), caygı (yazki, yazın), cazgı (baharkı, bahar zamanı), küzgü (güzki, güzün), bılırgı (geçen yılki), buruñnu (çok önceki), endigi (şimdiki), ahırgı (sonki, en sonki), bügüñnü (bugünkü).

3. Bulunma hâli eki alan isim kök ya da gövdelerine eklenerek içinde bulunma anlamını taşıyan ve sıfat işlevini gören yer ve mekân bildiren zarflar yapar: baştağı (baştaki), cerdegi (yerdeki), avzundağı (ağzındaki), kökdegi (gökteki), üyübüzdegi (evimizdeki), baçhadağı (bahçedeki), oramdağı (sokaktaki).

4. İlgi hâli eki alan isim kök ya da gövdelerine ve ayrıca zamirlere eklenerek aitlik bildirir: adamnıki (adamnıki), katınnıki (kadınnıki), sabıynıki (çocuğunki), koyannıki (tavşanunki), börünükü (kurdunki), meniki (benimki), seniki (seninki), anıki (onunki), munuku (bununki), bizniki (bizimki), sizniki (sizinki), alanıki (onlarınki). Eski Türkçe döneminde sadece +nIñ şeklinde, Orta Türkçe döneminde ise +nIñ / +nUñ / +Iñ / +Uñ şeklinde kullanılan ilgi hâli ekleri, Karaçay-Malkar Türkçesinde +nI / +nU şeklini almıştır. Yani sondaki /ñ/ ünsüzü düşmüştür. Hatta birinci ve ikinci teklik şahıs iyelik ekinde sonra geldiği zaman ilgi hali ekinin başındaki /n/ ünsüzü de düşerek +I / +U şeklini almaktadır. Benzer durum Özbek Türkçesinde de görülmektedir. Özbek Türkçesinde bilhassa +ki eki geldiği zaman ilgi hâli +nIñ ekinin sonundaki /ñ/ ünsüzü düşmektedir: aravanıki < aravanıngki (arabanunki), hatınnıki < hatınnıngki (kadınnıki), vb. (Coşkun, 2000, 35). Ancak, Karaçay-Malkar Türkçesinde ise ilgi hâli ekinin sonundaki /ñ/ ünsüzü sadece +ki eki geldiği zaman değil, her türlü kullanımda ve kalıcı olarak tamamen düşmüştür.

Eski Türkçe döneminde +gI / +kI şeklinde geçen bu ek aitlik ve ilişkinlik sıfatları yanı sıra yer ve yön zarfları da teşkil etmektedir. *Orhon Türkçesinde*: kaganı 'hakana ait olan', içregi ~ içreki 'içerideki, saraya mensup', yağı bodunki 'düşman halkınunki', çölgi 'çöldeki', öñreki 'öndeki, doğudaki' (Tekin, 2016, 81). *Eski Uygur Türkçesinde* sıfat mahiyetinde zarflar teşkil etmektedir: aykı 'ayki, aylık', söki 'vaktiki, vaktiyle' (Eraslan, 2012, 98).

Orta Türkçe döneminde +gI / +kI şeklinde kullanılan bu ekin çok seyrek olarak +gU / +kU şekillerinin de kullanıldığı görülmektedir. *Karahanlı Türkçesinde* aitlik dışında cümle içerisinde özellikle bulunma hali üzerinde kendisinden sonraki ismin sıfatı durumuna girmektedir: asraki 'alttaki, aşağıdaki', kışkı 'kışki, kışın', munuku 'bununki', yarınkı 'yarınki', kiçeki 'geceki' (Hacıeminoğlu, 1996, 32). *Harezm Türkçesinde* kapıdaki 'kapıdaki', keçeki 'geceki, gece vakti', kökdeki 'gökteki' (NF, 143, 220, 222). *Kıpçak Türkçesinde* bu ekin birkaç yuvarlak ünlülü örneği görülmekteyse de genel olarak Eski Türkçedeki şekli kullanılmaktadır: burunğı 'evvelki', ertegi 'erken', evdegi 'evdeki', katındağı 'yanındaki', köktegi 'gökteki', köñüldegi 'gönüldeki' (Karamanlıoğlu, 1994, 76-77). *Çağatay Türkçesinde* de aynı şekildedir: bılırgı 'geçen yılki', keçeki 'geceki', soñğı 'sondaki', tañlağı 'yarınki', taşkı 'dıştaki' (Eckmann, 1988, 33).

18. +gII / +gUI / +hul / +hul / +kII / +kul / +ñII

Karaçay-Malkar Türkçesinde nispeten işlek sayılabilecek eklerden biri olan bu ekin başlıca işlevi sayı ve renk isimlerine eklenmek suretiyle benzerlik ve gibilik ifade eden vasıf isimleri teşkil etmektedir. Bu ekin Karaçay-Malkar Türkçesindeki başlıca işlevleri şu şekildedir:

1. Sayı isimlerine eklenmek suretiyle geometrik şekil isimleri teşkil eder: üçgöl (üçgen, üç köşeli), dörtgöl (dörtgen, kare, dört köşeli). Ayrıca geometrik şekille ilgili olarak şu kelimeleri de bu kategoriye ilave etmek mümkündür: tugul (yuvarlak, daire şeklinde), zugul (oval, uzunca), diññil < din+gil (çember, daire; tahtadan yapılmış teker), üçgöl hans (yonca).

2. Renk isimlerine eklenmek suretiyle benzerlik ve gibilik ifade eden sıfatlar teşkil eder: kızgıl (kırmızısmsı, pembe), sargıl (sarımtrak, açık saman rengi), bozgul (gri tonlu, griye çalan, kurşunî renk).

3. Tat bildiren sıfatlar teşkil eder: açhul (ekşi, acımsı, acımtırak).

4. Bu örneklerin dışında Karaçay-Malkar Türkçesinde kelime sonu / gII / gUI / hul / hul / kII / kul / ñII / ses gruplarıyla biten kelimeler şöyledir: izgil (soy, döl, nesil, kuşak, boy), bushul ~ buskul ~ busgul

(bez parçası), dormushul (kısa kayıştan yapılan bir iple taş atmaya yarayan sapan), çıñkıl (boş), çuñkul (sütü kesilmiş inek), kijgil (bol miktarda, çok), mijgil (küçük çocuk), madigil (fakir, yoksul, sefil), müşul (alay, tahkir, aşağılama, küçük görme), akkil ~ akgıl (tereddüt), mukkil (çelimsiz, zayıf, cılız, gevşek, uyusuk), cipkil (nem, rutubet, ıslaklık, yaş), kaskil (sivrisinek), sepkil (çil), kara sepkil (ben), cumukul (yaban mersini), dorbunkul (sığırcık, çekirge kuşu), dukkul ~ dukgul (parça, kırıntı; yırtık pırtık, parçalanmış), zıkkıl ~ zıkgıl (yırtık pırtık) çıññıl < çın+gıl (uçurum, sarp kayalık), daññıl < dan+gıl (ova, düzlük), ceññıl < cen+gıl (çabuk, hafif, kolay, basit), ciññıl < cin+gil (parlak, göz alıcı, canlı renk), iññıl < in+gil (ruj, kozmetik boya).

Eski Türkçe döneminde +kil şeklinde geçen ancak fazla işlek olmayan bu ekin başlıca işlevi geometrik şekil ve renk isimleri teşkil etmektedir (Banguoğlu, 1995, 177). Ancak söz konusu bu ekin, Türkiye Türkçesi ağızlarında her türlü şahıs, akrabalık ve unvan isimlerinden aile ve topluluk isimleri teşkil etmek üzere oldukça işlek bir şekilde kullanılan ve hiçbir şekilde ünlü uyumuna göre biçimlenmeyen +gil ekiyle bir ilgisi yoktur (Ergin, 2009, 178; Korkmaz, 2009, 47). Bu ikinci ek hem işlev bakımından, hem de teşekkül bakımından oldukça farklı bir ektir ve bu ekin Moğolca 'ger' (ev, aile) kelimesiyle ilişkili olduğu sanılmaktadır (Ersoy, 2007, 27). *Orhon Türkçesinde* bu ekle teşkil edilmiş herhangi bir kelimeye rastlanmamıştır. *Eski Uygur Türkçesinde* bu ekin +kil şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir: kızıl 'kırmızı', üçkil 'üç köşeli', törtkil 'kare, dörtgen, dört köşeli' (EUTS, 178, 249, 270). *Karahanlı Türkçesinde* bu ekin daha ziyade tonlu ünsüz ve yuvarlak ünlülü +gIl / +gUl şekillerinin de kullanılmaya başladığı görülmektedir: başgil 'başı beyazlamış (hayvan)', kırgıl 'yaşını başını almış (adam)', kızgul 'kül rengi ile alaca arasında donu olan (at) rengi', targıl 'alaca', törtgil ~ törtgül 'kare biçiminde olan', üçgil ~ üçgül 'üçgen, üç köşeli olan', yalgıl 'ak yeveli', yipgil 'erguvan rengi' (DLT, 577, 713, 718, 856, 897, 929, 945, 977). *Harezmi Türkçesinde* sadece tek bir kelime tespit edilmiştir: kırgıl 'kırçıl' (HATS, 278). *Kıpçak Türkçesinde*: birgül 'bir, tek (köşeli, kenarlı)', ekkigül 'iki köşeli, ikigen', törtkil ~ törtkül ~ dörtkül ~ dörtgül 'dört köşeli, dörtgen', üçgül 'üç köşeli, üçgen', kırgıl 'kırçıl' (Güner, 2013, 118). *Çağatay Türkçesinde*: kırıl 'kırçıl, saçları beyazlamış', künkül 'gün gülü, ayçiçeği, gün çiçeği, günebakan', öngül 'sağ, sağ taraf', özkül ~ özgül 'yalnız' (Küçük, 2015, 148).

19. +gIlIdIm / +gUlIdUm

Karaçay-Malkar Türkçesinde +gIl / +gUl ekleri ile +dIm / +dUm (< +ımtı / +ımtı ?) eklerinin birleşip kaynaşması neticesinde meydana gelmiş olan bu ek genellikle renk isimlerine eklenmek suretiyle benzerlik ve gibilik ifade eden sıfatlar teşkil etmektedir: kızıldım (kırmızımtırak), kızıldım sarı (altın sarısı), sargıldım (sarımmtırak, atlarda kula renk), bozguldım (grimsi, griye çalan, kurşuni renk), morguldım (boza yakın renk, bozumsu), kijıldım (çok, bol miktarda). Ayrıca: kızıldım < kız+gıl+dım (kırmızımsı), çaşıldım < yaş+gıl+dım (yeşilimsi); karaldım < kara+gıl+dım (siyahımsı, siyahımtırak, koyu renk), karaldım kızıl (koyu kırmızı), karaldım kök (koyu mavi), vb. (Хабичев, 1971, 207).

Tarihi Türk lehçelerine ait yazılı metinlerin hiçbirinde bu ekle teşkil edilmiş herhangi bir kelime tespit edilememiştir. Ancak bu eke ve benzer yapıdaki bazı eklere günümüz Türk lehçelerinin pek çoğunda rastlanmaktadır: *Kazak*: +gıltım / +kİltım / +İltım / +İltım / +gİlt / +gİldİr; *Kırgız*: +gİltım / +gUlIdUm / +gİlt / +gUlId / +gİltİr / +gUlIdUr; *Karakalpak*: +gİlt; *Nogay*: +gıldım / +güldim / +İldım / +gİlt / +gİldiy / +güldiy; *Tatar*: +kİltım / +kİlt / +gİlt; *Başkurt*: +gİltım / +kİltım / +kİlt / +gİlt; *Kumuk*: +gİlt / +gİldırın / +aldırın / +dİrIn; *Kırım*: +gİltüm / +İltım / +İltım; *Altay*: +gİltım / +kİltım / +İltım; *Tuva*: +gİldır / +gİldür; *Şor*: +İldırın / +İldürüm; *Türkmen*: +kİlt / +gİlt (Щербак, 1977, 115-116).

A.M. Şerbak bu ekle ilgili olarak, Kazak Türkçesinde mevcut 'sargımtıl' ve 'sargıltım' kelimelerini örnek vermek suretiyle +ımtıl ile +İltım eklerinin yapı ve işlev bakımından aslında aynı ekler olduğunu ve metatez yoluyla bu eklerden birinin şekil değişikliğine uğradığını, fakat bu eklerden hangisinin aslı (birincil) olduğu konusunda kararsız olduğunu söylemektedir (Щербак, 1977, 117).

Renk isimlerine eklenerek benzerlik ilgisi kurmak suretiyle küçültme işlevini gören ve bilhassa Çağatay Türkçesinde kullanım sahası daha fazla olan +İmtİl / +UmtUl ekinin Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesinde de birer örneği mevcuttur. *Çağatay Türkçesinde*: ağımtul 'akça', kökümtül 'mavimsi', karamtul 'siyahımsı', kızımtul 'kırmızımsı', sarımtul 'sarışın', yaşımtul 'yeşilimsi' (Eckmann, 1988, 36). *Harezmi Türkçesinde*: karamtul 'karamsı, siyahımsı' (NF, 201). *Eski Anadolu Türkçesinde*: karamtul 'karamsı, karaya çalar' (Küçük, 2015, 228). Bu ekin teşekkülüyle ilgili pek çok görüş ileri sürülmüştür. Fakat genel olarak bu ekin Moğolcadaki +btUr ekinden kaynaklandığı ya da 'metü' edatı ile Türkçe 'ol' işaret zamirinin birleşerek eklenmesinden meydana geldiği görüşü kabul görmektedir (Kinces-Nagy, 2012, 39). Günümüzde bazı Türk lehçelerinde kullanılmaya devam eden bu +İmtİl / +UmtUl eki Karaçay-Malkar Türkçesinde mevcut değildir. Ancak bunun yerine benzerlik ve gibilik anlamını ifade eden, fakat kendisinden önce gelen kelimedenden daima ayrı yazılan 'matal' ~ 'matallı' (gibi, benzeri) edatı vardır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Karaçay-Malkar Türkçesindeki bu edatın Moğolcada bilhassa karşılaştırma derecesinde kullanılan 'metü' (kadar, gibi, benzer) edatıyla (Lessing, 2003, 841) belki bir ilgisi vardır.

Ancak, Karaçay-Malkar Türkçesinde +gıldım (< +gıltım) şeklinde görülen bu ekin esasen başlangıçta +gıl eki ile +ımtı ekinin birleşmesinden meydana gelmiş +gılımtı şeklindeki bir ekten teşekkül etme ihtimali daha yüksektir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde +İmsİ eki yanında onunla aynı işlevi gören bir +İmtİ ekinin kısa süreli varlığı (Ergin, 2009, 172) ve ayrıca Harezmi Türkçesi ile Çağatay Türkçesinde görülen +ımtıl ekinin mevcudiyeti, aslında Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde +ımtı şeklinde bir ekin varlığının ve bilhahare +ımsı ekinin de öncülü olduğunun işaretidir. Böylelikle başlangıçta +gılımtı şeklinde olan bu ekin daha sonra, A.M. Şçerbak'ın teorisine benzer şekilde, muhtelif ses olayları ve metatez neticesinde +gıldım (< +gıl+tım < +gıl+ımtı) şeklini almış olma ihtimali vardır.

20. +gİr / +gUr / +ñİr / +ñUr / +kİr / +kUr / +hİr / +hUr

Karaçay-Malkar Türkçesinde çok fazla işlek olmayan bu ekin başlıca işlevi genellikle sahiplik ve kendinde bulundurma ifadesi taşıyan isimler teşkil etmektir: erkeğir < erkek+gır? (çocuğun içinde doğduğu zar, döl yatağı), mugur < muñ+gur? (kederli, mahzun, hüzünlü; ET. buñ ~ muñ 'keder, dert, endişe, kaygı, sıkıntı' Tekin, 2016, 298; EUTS, 132), ogur < oñ+gur? (uğur, kutluluk, bahtiyarlık, saadet, iyilik), ötgür (cesur, cesaretli, korkusuz; OT. ötgür 'keskin, tiz, seri, katı, sert' ÇTS, 879), aşlavkır (yemek sofrasından kalkmasını bilmeyen, pisboğaz, obur), kıññur < kıñgır (eğri, kavisli; ET. kıñ 'şaşı' EUTS, 175), sılhır < sılık+kır (sersem, salak, aptal; sılık 'yüzsüz, küstah; boş, anlamsız, hiç; ET. salg 'kaba, pis, salak' EUTS, 195), caññur < cavun+gur? (yağmur; OT. yağın 'yağmur' HATS, 588), iññir < iñ+gır (akşam, akşam vakti; ET. ingir 'tan, şafak, fecir, alaca karanlık' EUTS, 95). Bu örneklerin dışında Karaçay-Malkar Türkçesinde sonu / gır / gur / ñır / kır / hır / heceleriyle biten birkaç kelime daha mevcuttur: çıgır (kel, saçı olmayan, dazlak), coltugur (yağmacılık, eşkiyalık, akıncılık), sıññır < sıñgır (öğleden sonra, ikinci), cıkgır ~ cıkkır (fıçı), kışhır (kepek; talaş), koññur < koñgur (kahverengi, kestane rengi, doru (at) rengi < Moğ. koñgur ~ hoñgur 'açık sarı, devetüyü rengi, doru (at) rengi' MTS, 1484 > Karahanlı Türkçesinde: koñur 'kestane rengi' DLT, 728), tapkır ~ taphır (taraça, kademe, çıkıntı, basamak, teras < Moğ. dabhur 'sıra, dizi; kat, tabaka, katman' MTS, 340), talgır (boz, sarı renkli; alaca renkli, çakır; çizgili < Moğ. tal ~ tala 'düzlük arazi, bozkır, yaban' MTS, 1191).

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerine ait yazılı metinlerde isimden isim yapım işleviyle bu ekte teşkil edilmiş herhangi bir kelimeye rastlanmamıştır. Ancak, Karaçay-Malkar Türkçesinden başka bugünkü Türk lehçelerinin bazılarında bu ekte teşkil edilmiş kelimeler az da olsa mevcuttur; *Altay*: bazıtğır 'sert adımlı (at)', üngür 'sedalı, tonlu ses', oygur 'bilge, akıllı' (Dilek, 2007, 1021). *Tuva*: ugaangır 'akıllı', dılgır 'konuşkan, dilbaz', sütkür 'sütlü, sütü bol', dükkür 'yünlü, yünü bol', işkir 'içli, içi geniş', okkur 'ok gibi hızlı', savıgır, 'şişkin', çugaakır 'konuşkan', küdügür 'kambur' (Arıkoğlu, 2007, 1164; Gündoğdu, 2018, 108). *Karakalpak*: tüpkir 'en uzak yer, bir şeyin en dibi' (Uygur, 2010, 79). *Özbek*: teñkur 'yaşıt, akran' (Coşkun, 2000, 36).

Eski Uygur Türkçesinde 'yağmur' ve 'yamgur' şeklinde (EUTS, 280, 283) geçen 'yağmur' kelimesinin etimolojik açıklaması genellikle bu kelimenin 'yag-' (yağmak) fiiline gelen fiilden isim yapan +mİr / +mUr eki vasıtasıyla teşekkül ettiği şeklindedir. Ayrıca bu ekte teşkil edilmiş; kömür (< köymür), damar (< *tammur), alımır (tamah), yumur (< yummur 'hayvanın göden bağırsağı') kelimeleri de örnek olarak gösterilmektedir (Gabain, 1988, 53; Erdal, 1991, 389; Ergin, 2009, 198; Korkmaz, 2009, 101). Ayrıca, M. Erdal, Eski Uygur Türkçesinde ve DLT'de geçen 'üñür' (mağara) kelimesinin üñ- (delmek, deşmek, kazmak, eşelemek) fiiline gelen -(X)r ekiyle teşkil edilmiş olabileceğini; yukarıda örnek olarak verilen 'tamur' ve 'yumur' kelimelerinin de belki de bu ekte teşkil edilmiş kelimelere dâhil edilebileceğini belirtmekte; ancak yine de bu kelimelerin teşkilinde en iyi seçeneğin; M. Rasanen ve C. Brockelmann'ın çalışmalarına da işaret etmek suretiyle, 'gizemli' olarak nitelendirdiği +gUr ekinde ziyade, +mİr / +mUr ekleri olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre Eski Türkçede isimden ya da fiilden isim yapımında kullanılan +gUr ve -gUr ekleri hiç olmamıştır (Erdal, 1991, 390).

M. Rasanen ise Çağatay Türkçesinden ve bugünkü Türk lehçelerinden bazı örnekler vermek suretiyle Türk dilinde en azından bir fiilden isim yapan -gUr / -kUr eki olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bu ek Türk dilinde kU+r şeklinde teşekkül etmiştir veyahut Moğolca -gAr / -gİr eklerinin alıntılanması sonucu ortaya çıkmıştır. M. Rasanen'in verdiği örnekler; *Çağatay*: kaçkur 'kaçak' (ausreisser), toygur 'çabuk doyan, tok' (schnell satt), çukgur 'dışa doğru atılan adım?' (heraustretend), ötgür 'sert, keskin, şiddetli' (durchdringend), uygur 'daha sonra?' (sich anschliessend; krş. anschmiegsam: uysal, yumuşak, bağlı, itaatkâr; uygur 'uyar ve uygun şey' (ÇTS, 1192); *Özbek*: toymagur 'doymak bilmeyen, obur' (vielfrass); *Sart, Nogay, Kazak*: ötkür 'sert, keskin, şiddetli' (dringend); *Çuvaş*: vidar 'tarafından, boyunca, -e kadar, arasından, yardımıyla, dolay?' (durch); *Yakut*: kilbägır (< ? Moğ.) 'parlak, gösterişli, olağanüstü' (glänzend) şeklindedir (Rasanen, 1957, 136).

Yukarıda Karaçay-Malkar Türkçesine örnek olarak verilen 'caññur' (yağmur) ve 'iññir' (akşam) kelimelerinden hareketle bu ekin Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde de kullanılmış olabileceğini düşünmek mümkündür. Karaçay-Malkar Türkçesinde 'yağmur' anlamına gelen 'caññur' kelimesinden başka 'cavun' ve 'cavum' kelimeleri de mevcuttur. Kelimenin bu şekli Harezmi Türkçesinde de 'yağın'

(yağmur), 'yağın yağ-' (yağmur yağmak), 'yağın yağdır-' (yağmur yağdırmak) biçimlerinde tespit edilebilmektedir (HATS, 588). Harezmi Türkçesindeki 'yağın' (yağmur) kelimesi 'yağ-' (yağmak) fiiline gelen fiilden isim yapan -(X)n ekiyle teşekkül etmiş bir isim kelimesidir. Öyleyse, Karaçay-Malkar Türkçesindeki 'caññur' kelimesinin de 'cavun' kelimesine gelen +gur ekiyle 'cavun+gur' şeklinde teşekkül ettiğine şüphe yoktur. Bu bağlamda, Eski Türkçe ve Orta Türkçede geçen 'yağmur' veya 'yamğur' kelimelerinin de 'yağun' veya 'yağum' kelimelerine gelen +gur eki vasıtasıyla teşekkül etmiş olmaları da mümkündür.

Bu ekin Eski Türkçe döneminde kullanılmış olabileceğine dair bir başka kelime; Karaçay-Malkar Türkçesinde 'akşam' anlamına gelen 'iññir' (< iñgir) kelimesidir. Bu kelimenin muhtelif anlamlarda Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde de kullanıldığı görülmektedir. *Eski Uygur Türkçesinde*: iñgir 'tan, şafak, fecir, alaca karanlık' (EUTS, 95); *Karahanlı Türkçesinde*: iñir 'alaca karanlık' (DLT, 666). Bu kelimenin tarihî lehçelerde 'alaca karanlığı' ve daha çok da şafak ya da akşam 'kızılığını' ifade ettiği anlaşılmaktadır. Aslında bu kelimenin kökü 'yanak' anlamına gelen 'eñ' ya da 'iñ' şeklinde bir isim kelimesi olup tarihî Türk lehçelerinin hemen hepsinde geçmektedir; *Karahanlı Türkçesinde*: eñ 'yüz, yanak, damak' (KB, 149), eñ 'yanak' (DLT, 640), *Harezmi Türkçesinde*: eñ ~ iñ 'yanak' (HATS, 144, 225), *Kıpçak Türkçesinde*: eñ 'yanak' (KPTS, 73), *Çağatay Türkçesinde*: eñ ~ iñ 'yanak' (ÇTS, 336). Temel anlamı bir organ ismi olan eñ ~ iñ 'yanak' kelimesinin bilâhare +ilk ekiyle yeni isimler türettiği de tespit edilebilmektedir; *Karahanlı Türkçesinde*: eñlik 'allık, kadınların yanaklarını boyadıkları kırmızı bir boya' (DLT, 640), *Kıpçak Türkçesinde*: eñlik 'kadınların yüzlerine yaptıkları allık' (KPTS, 74), *Çağatay Türkçesinde*: iñlig 'yanaklı, pembeli' (ÇTS, 532). Anlaşılabileceği üzere Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan eñ ~ iñ (yanak) kelimesine 'yanaklık' kelimesinden hareketle bilâhare 'kızılık', 'pembelik', 'alacalık' şeklinde bir rengi ifade eden yan anlamların da yüklendiği görülmektedir. Eski Uygur Türkçesi başta olmak üzere tarihî Türk lehçelerinde şafak ya da akşam 'kızılığını' ifade eden 'iñgir' (< iñ+gir) kelimesinin de benzer şekilde türemiş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Yani kelimenin kökü olan 'eñ' ~ 'iñ' (yanak) sözü her halükârda bir isim kelimesidir. Yukarıda da açıklandığı üzere temel anlamının dışında başlangıçta yanaktaki 'kızıl' ya da 'pembe' rengi ifade eden yan anlamları kazanmasından sonra kendisine eklenen +gir ekinin eklenmesiyle 'kızılık' gibi bir anlamı ifade eden yeni bir kelime türemiştir. Sonuç olarak Eski Uygur Türkçesindeki 'iñgir' (tan, şafak, fecir, alaca karanlık) kelimesi şayet alıntı bir kelime değil ise Eski Uygur Türkçesinde bu kelime iñ+gir şeklinde teşekkül etmiştir.

21. +kav

Karaçay-Malkar Türkçesinde pek fazla işlek olmayan eklerden biridir. Tespit edilen örneklerden anlaşıldığına göre bu ekin başlıca işlevi isim kök ve gövdelerine eklenmek suretiyle kusurlu olma veya eksiklik durumunu bildiren olumsuz anlamda sıfatlar teşkil etmektir: añkav (mankafa, aptal, alık, ahmak, çabuk idrak edemeyen, kıt akıllı; deli, hafif kaçık; bunak), mañkav (mankafa, aptal, alık, ahmak, çabuk idrak edemeyen, kıt akıllı; deli, hafif kaçık; bunak), belkav (eğri, kambur; tembel, miskin, uyuşuk; dağ beli, dağ yamacı), tilkav (kekeme, peltek), sakav (peltek, konuşması kusurlu), calkav (tembel, işe yaramaz; uyuşuk, üşengeç), çırkav (haddinden fazla uzun boylu, aşırı uzun dev gibi). Bunların dışında: samarkav (şaka, alay, istihza), arkav (dokumacılıkta enine atılan iplik; çatının ortasından geçen ana kiris).

Tarihî lehçelerde +kav ekiyle teşekkül etmiş kelimelere sadece *Kıpçak Türkçesinde* rastlanmaktadır: mankav 'mankafalık', sakav 'kekeme', yalkav 'tembel, gevşek' (KPTS, 177, 224, 308). Eski Türkçede bazı kelimelerin iç ve son seslerinde yer alan arka ve ön damak /g/ ünsüzünün Kıpçak Türkçesinde çift dudak /v/ ünsüzüne dönüşmesi, kararlı ve düzenli olmasa da, sıklıkla görülen ve örnekleri oldukça fazla olan bir ses olayıdır. Bu durum, Karaçay-Malkar Türkçesi de dahil olmak üzere bugünkü Kıpçak Türkçesi şivelerinin hemen hepsinde karakteristik bir hal almıştır. Buradan hareketle, muhtemelen bu +kav eki, Eski Türkçede isimden fiil yapan +kA- eki ile fiilden isim yapan -g ekinin birleşip kalıplaşmasıyla teşekkül etmiş bir +kAg ekinden gelişmiştir. Karaçay-Malkar Türkçesinde bilhassa 'tilkav' (kekeme, peltek) ve 'belkav' (kambur; tembel) kelimeleri, yapı ve işlev bakımından iki farklı ekin birleşerek kalıplaşmış olduğunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Karaçay-Malkar Türkçesinde ve Kıpçak Türkçesinde görülen 'mañkav' (mankafa, aptal, ahmak; bunak, vb.) kelimesi Moğolca 'muñhag' (ahmak, bilgisiz, aptal; MTS, 862) kelimesinden kaynaklanmış gibi görünüyorsa da bu ancak geri dönüş yapan altıntı kelimelerden biri olabilir. Moğolcadaki bu kelime büyük bir ihtimalle Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde geçen 'buñ', 'muñ', 'böñ' (sıkıntı, dert, yokluk; akılsızlık, aptal) veya 'beñi', 'meñi', 'beñi', meñe, meñi', 'meyi', 'miyi' (beyin, akıl) kelimelerinden teşekkül etmiştir (muhtemelen ET. buñ+ka-g ? > Moğ. muñhag). Bunun dışında tarihî Türk lehçelerinde +ka-g > +kag kalıplaşmasına örnek olabilecek bazı kelimelere rastlanmaktadır. *Eski Uygur Türkçesinde*: arkag 'mekik, ipliği', atkag 'bent, kelepçe, bağ; at bağı', kıvrıkak 'tamahkâr, hasis, eli sıkı' (< *kibir? > KM. gıbir 'cimri'), yaskag 'yassı, düz' (EUTS, 20, 24, 177, 289). *Karahanlı Türkçesinde*: arkag 'argaç, dokuma tezgahında

enlemesine atılan ipler', kargag 'lanet', karkag < *kurkag 'çöl, suyu ve bitkisi bulunmayan kırlar' (DLT, 555, 686; DLTDE, 271). *Harezm Türkçesinde*: arkağ 'argaç, en ipliği', tarkag 'meşgul, sıkışık' (İML, 11; ME, 186).

Yukarıda verilen örneklerden 'arkag', 'atkağ' ve 'kıvırkağ' kelimeleri, olma ihtimalleri varsayılan '*ar-', '*atka-' ve '*kıvır-' fiil kökleriyle açıklanmaya çalışılmıştır (Clouston, 1972, 46, 216, 587). Ancak, bunların 'ara', 'at' ve '*kıvır' şeklinde isim kelimeleri olmaları da ihtimal dahilindedir.

22. +IAk/ +AIAk

Karaçay-Malkar Türkçesinde fazla işlek olmayan bu ekin başlıca işlevi bitki isimleri teşkil etmektedir. Bunun dışında çeşitli isim ve zarfların da bu ekle teşkil edilmiş oldukları müşahede edilmektedir. Esasen bu ekin isimden fiil yapan +la- eki ile fiilden isim yapan -k ekinin kaynaşmasıyla meydana gelmiş birleşik bir ek olduğu anlaşılmaktadır. Bilahare söz konusu birleşmeden sonra bu ek özel bir işlev kazanarak çeşitli isim ve sıfatlar teşkil etmeye başlamıştır (Korkmaz, 2009, 50). Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekle teşkil edilen kelimelerin pek çoğu kök veya gövdeleri belirsiz olan ve bu ekle kalıplaşmış kelimelerdir. Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekin işlevleri ve bu ekle teşekkül etmiş kelimeler şöyledir:

1. Bitki isimleri teşkil eder: kumalak ~ humalak ~ humelek ~ humallak ~ humellek (öksürük otu; şerbetçi otu), mandalak (kökü patatese benzeyen bir bitki), toşlak (mantar; ak toşlak: beyaz mantar), cilek (çilek).

2. Yer, yön ve durum zarfları teşkil eder: arlak < arılak (öte, öte taraf), berlak < berilak (bu taraf), töberlak (daha aşağı, daha alçak), şumalak (sessiz, sessizlik), tübelek (temelli).

3. Hayvan ismi teşkil eder: köbelek ~ göbelek ~ kubelek ~ kuballek ~ humelek (kelebek; pervane).

4. Yer ismi teşkil eder: avlak (kır, ova, boş arazi, çayır). Bu kelimenin teşekküllü şüphesiz av+la-k şeklindedir. Ancak, Karaçay-Malkar Türkçesinde 'avlamak' anlamında bir 'avla-' bir fiili yoktur. Bunun yerine 'kaplamak, örtmek; toplamak; etrafı dikkatlice gözlemek, gözetlemek, incelemek' anlamlarına gelen 'avla-' fiili vardır. Yani, Karaçay-Malkar Türkçesindeki 'avlak' (kır, ova, boş arazi, çayır) kelimesinde +la- eki işlevini kaybetmiş ve -k ekiyle birleşerek kalıplaşmıştır.

5. Yiyecek ismi teşkil eder: bışlak (peynir). Aynı şekilde bu kelimenin de bış-la-k şeklinde teşekkül ettiğine şüphe yoktur. ET. bış- 'pişmek, olgunlaşmak' şeklinde bir fiil vardır. Fakat 'bışla-' şeklinde bir fiil mevcut değildir. Ancak Eski Türkçede sıklık ve süreklilik anlamını taşıyan fiilden fiil teşkil eden bir -IA- eki mevcuttur (Tekin, 2006, 91). Karaçay-Malkar Türkçesinde de aynı şekilde bış- (pişmek, olgunlaşmak) fiili dışında 'bışla-' ya da 'bışle-' şeklinde bir fiil yoktur.

6. Eşya ismi teşkil eder: kölek (gömlek).

7. Eklendiği ismin anlamıyla ilgili aşağılayıcı tarzda sıfat teşkil eder: kötlek (aksi, her şeye temelsiz bir şekilde itiraz eden; hain; namussuz; ahlâksız).

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde +IAk şeklinde müstakil bir ek yoktur. Ancak +IAv < +IA-g ekinde olduğu gibi (bkz. +IAv) bazı kelimelerde isimden fiil yapan +la- ekinin işlevini kaybederek fiilden isim yapan -k ekiyle birleşip kaynaşmasıyla meydana gelen +IAk ekiyle kalıplaşmış kelimeler söz konusudur. Fakat bu kelimelerin kök ve gövdeleri dikkatlice incelenmesi gerekir. Mesela, Karaçay-Malkar Türkçesinde 'kötlek' (aksi, her şeye temelsiz bir şekilde itiraz eden; hain; namussuz; ahlâksız) kelimesini bu ekle teşkil edilmiş kelimelere örnek olarak göstermek mümkün iken; Karahanlı Türkçesinde 'kötlüg ~ kötlük < *kötlek' (ey ibne, luti, puşt anlamında bir küfür) şeklinde geçen kelime söz konusu bu ek için örnek olarak gösterilemez. Çünkü; Karahanlı Türkçesinde 'kötle-' (oğlan vb.ni düzmek) ve 'kötle-' (oğlan vb.ni düzdürmek) fiilleri mevcuttur (DLT, 742; DLTDE, 367). Yani burada isimden fiil teşkil eden +la- eki henüz işlevini kaybetmemiştir ve '*kötlek' kelimesi de fiilden isim yapan -k ekiyle teşkil edilmiştir.

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde bu iki ekin birleşip kaynaşmasıyla meydana gelen kalıplaşmış kelimeler şöyledir; *Orhon Türkçesinde*: yablak 'fena, kötü; kötülük, nifâk (yabla- fiili yok)' (Tekin, 2006, 181). *Eski Uygur Türkçesinde*: suvsalak 'susamış, susama (suvs- fiili var, fakat suvsala- fiili yok)', yablak ~ yavlak 'kötü, fena; düşmanlık (yabla- ~ yavla- fiili yok; fakat 'yavlak' kelimesi b > v değişmesiyle 'yablak'tan değil; g > v değişmesiyle 'yağı: düşman; yağıla-: düşmanla çarpışmak' fiilinden teşkil edilmiş olabilir; krş. KM. cav: düşman; cavla- düşman olmak)' (EUTS, 7, 279; Tekin, 1976, 345; Gabain, 1988, 295). *Karahanlı Türkçesinde*: bağırlak 'bağırtlak kuşu', çıçalak 'serçe parmağı', kaşgalak 'ördekten küçük bir su kuşu', köñlek 'gömlek', kötü kızlak 'kaya kuşu; kuyruğu kırmızı bir çeşit kaba kuş' (DLT, 544, 570, 621, 691, 738, 742, 909; DLTDE, 367). *Harezm Türkçesinde*: atgulak 'tüfekte tetik bileziği', başlak 'koşuda önde gelen at', bışlak 'peynir', çıçlak 'serçe parmağı', borlak 'sık yapraklı genç ve gür ağaç', köñlek 'gömlek', ödlek 'öğle vakti', yavlak 'çok', tölek 'sakin, ağırbaşlı' (İML, 13, 17, 21, 27; ME, 106, 149, 165, 189; NF, 431, 475). *Kıpçak Türkçesinde*: bağırtlak 'bağırtlak kuşu, orta büyüklükte bir cins göçebe ördek', burçalak 'sahra lâlesi', bogurtlak 'damak', çalak ~ çılak 'serçe parmağı', yabalak 'baykuş; kartal', dölek 'vakarlı, şerefli; temkinli', köbelek 'kelebek; çoban köpeği (KPTS, 21, 38, 34, 45, 50, 64, 156, 305, 310). *Çağatay Türkçesinde*: köñlek 'gömlek', köpelek 'kelebek', bağırtlak 'sungur kuşu', kızalak

'gelincik çiçeği; kırmızımsı; ufak kız çocuğu', koçalak 'kahraman, koçak', kodalak 'ecdat, aşiretin uluları ve büyükleri' (ALÇS, 60, 353; ÇOW, 19, 126, 132, 133).

23. +IAv

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ek aslında isimden fiil teşkil eden +IA- eki ile fiilden isim teşkil eden -v ekinin birleşip kaynaşması neticesinde teşekkül etmiştir ve sadece kalıplaşmış birkaç kelimeye görülmektedir. Bu sebeple ölü eklerden biri sayılır: aşlav (tepsi, sahan, sini), tarlav (tarla, toprak, arazi), közlev (göze, pınar, su kaynağı).

Karaçay-Malkar Türkçesi de dâhil bütün Türk lehçelerinde bu ekin eklendiği kelimelerin kök ve gövdelerini dikkatle incelemek gerekir. Çünkü bu ekin isimden isim yapan bir ek olarak sayılabilmesi için eklendiği kelimenin kökünden sonra gelen isimden fiil yapan +IA- ekinin işlevini tamamen kaybetmiş olması lâzımdır. Mesela yukarıda örnek olarak verilen kelimelerde olduğu gibi Karaçay-Malkar Türkçesinde 'aşla-', 'tarla-' ve 'közle-' şeklinde anlamlı fiiller olmaması gerekir ki +IA- eki kendisinden sonra gelen fiilden isim yapan -v ekiyle kaynaşarak +IAv şeklinde yeni bir isimden isim yapan ek haline gelebilsin. Başka bir ifadeyle açıklamak gerekirse; Karaçay-Malkar Türkçesinde kışlav (kışlak, kışın barınılan yer), caylav (yaylak, yayla), otlav (otlak, mera, çayır), çöblev (çekirdek, ayçiçeği), vb. kelimeler söz konusu +IAv eki için örnek olarak gösterilemezler. Çünkü; kışla-, cayla-, otlav- ve çöble- gövdelerinin hepsi birer anlamlı fiil kelimesidir ve burada isimden fiil yapan +IA- eki işlevini kesinlikle kaybetmemiştir. Burada ancak; kışlav, caylav, otlav ve çöblev kelimelerinin; kışla-, cayla-, otlav- ve çöble- şeklindeki fiil gövdelerine fiilden isim yapan -v ekinin eklenmesi suretiyle birer isim kelimesi haline geldikleri söylenebilir. Yani bu kelimelerin teşekkülünde +IAv şeklinde bir isimden isim yapan yapım eki mevcut değildir.

Eski Türkçe döneminde de bu tür kelimeler aynı şekilde kelime köküne isimden fiil yapan +IA- eki ile fiilden isim yapan -(X)g ekinin eklenmesi sonucu teşekkül etmektedir. Ancak, Eski Türkçe döneminde isimden fiil yapan +IA- ekinin işlevi tamdır ve fiilden isim yapan -(X)g ekiyle kaynaşıp kalıplaşması gibi bir durum yoktur. Bu sebeple, bazı çalışmalarda gösterilmesine karşın, Eski Türkçe döneminde isimden isim yapan +IAg şeklinde bir isimden isim yapım ekinin olması söz konusu değildir. Sözde +IAg eki için gösterilen kışlag (kışlak), yaylag (yaylak), suvlag (sulak), tarıglag (tarla), otlag (otlak), vb. kelimelerin hepsi de aslında fiilden isim yapan -(X)g ekiyle teşekkül etmiş isim kelimeleridir. Ayrıca kendisinden önce gelen +IA- eki isimden fiil yapım işlevini kaybetmemiştir ve bu kelimelerin hepsi birer anlamlı fiil gövdeleridir.

Orta Türkçe döneminde +IA-g yapısında bazı ses değişimleri görülmektedir. Karahanlı Türkçesi döneminde bu yapı Eski Türkçedeki yapıyı aynı şekilde devam ettirirken; Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde +IA-g yapısıyla birlikte +IA-k ve +IA-v yapıları da kullanılmaya başlanmıştır. Yani sondaki -(X)g eki sonraki dönemlerde ya tonsuzlaşarak -(X)k şekline ya da sızıcılışarak -(X)v şekline dönüşmüştür. Fakat burada +IA-g birleşmesinden gelişen +IAk eki ile +IA-k birleşmesinden gelişen +IAk ekini birbirine karıştırmamak lazımdır. Birincisi sondaki -(X)g ekinin tonsuzlaşma sebebiyle +IAk şeklini alırken; ikincisi isimden fiil yapan +IA- eki ile fiilden isim yapan -k ekinin birleşmesi sonucunda teşekkül etmiştir (bkz. +IAk / +IAk). Ayrıca bu dönemde de +IA- eki büyük oranda işlevini kaybetmemiştir. Yani kaynaşarak kalıplaşmış +IAk ya da +IAv ekleri söz konusu değildir: kışlak ~ kışlav, yaylak ~ yaylav, suvlag, otlak ~ otlav, vb. kelimelerin hepsi de -(X)g ekinden gelişmiş -(X)k ve -(X)v ekleriyle teşekkül etmiş isim kelimeleridir. Belki kalıplaşmış birkaç kelime var ise de bunlar da istisnadır.

Esasen bu iki farklı ekin birleşip kalıplaşmasıyla teşekkül etmiş kelimeler ancak bugünkü Türk lehçelerinde görülebilir. Bunlar da sayıca sınırlıdır. Yukarıda genişçe izah edildiği üzere bu kalıplaşmanın ilk ve en önemli şartı +IA- ekinin işlevini kaybetmiş olmasıdır. Türkiye Türkçesindeki 'kışla', 'yayla' ve 'tarla' kelimeleri bu kalıplaşmanın en güzel örnekleridir. Eski Türkçede +IA-g şeklinde başlayıp Eski Anadolu Türkçesinde +IA-k şeklini alan bu birleşik yapı Türkiye Türkçesinde çeşitli ses olayları neticesinde 'kışla' ve 'yayla' gibi bazı kelimelerde görüldüğü gibi +IA şeklini almıştır. Anlaşılacağı üzere 'kışlag ~ kışlak' ve 'yaylag ~ yaylak' kelimelerindeki +IA-g birleşik yapısında ilk aşamada +IA- eki işlevini kaybetmiş ve daha sonra da bu yapının sonundaki /g/ ünsüzü eriyip kaybolmuştur. Böylelikle başlangıçta isimden fiil yapan +IA- eki Türkiye Türkçesinde birkaç kelimeye isimden isim yapan +IA eki haline gelmiştir (Ergin, 2009, 178). Yine Türkiye Türkçesinde gerçekleşen bu kalıplaşma için 'tarla' kelimesi de çok güzel bir örnektir. Eski Türkçede tarıglag (< tar-(ı)g+la-g) şeklinde kullanılan bu kelime uzun bir süreçte gerçekleşen ses olayları neticesinde Türkiye Türkçesindeki 'tarla' şeklini almıştır. Görüldüğü gibi Eski Türkçe 'tarıglag' kelimesindeki +IA- eki isimden fiil yapım eki olarak kullanıldığı halde, Türkiye Türkçesinde 'tarla' kelimesinde bu ek isimden isim yapan +IA eki haline gelmiştir.

24. +IAy / +IAyIn

Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanım sahası oldukça geniş olan bu ekin başlıca işlevi eklendiği isim kök veya gövdelerinin anlamlarıyla benzerlik, gibilik ve yakınlık ilgisi kuran zarflar teşkil etmektedir. Eski Türkçedeki +IAyU ekinden gelişen ve Karaçay-Malkar Türkçesinde +IAy ve +IAyIn şeklini alan bu eklerin her ikisi de kullanılmaktadır. Karaçay-Malkar Türkçesinde ayrıca eşitlik (aslında benzerlik) hâli eki olarak da kullanılan bu ekin başlıca işlevleri şu şekildedir:

1. Şahıs, işaret ve soru zamirlerine eklenmek suretiyle benzerlik ilgisi kuran zarflar teşkil eder: menley ~ menleyin (benim gibi), senley ~ senleyin (senin gibi), kesimley (kendim gibi; yalnızca kendim, tek kendim, tek ben); alay ~ allay ~ allayın (öyle, öylece, o şekilde, onun gibi, aynı öyle), alaylay ~ alaylayın (öylece, olduğu gibi; tek, tek başına, yalnız, eksiz, ilavesiz; karşılıksız, bedava), bılay ~ bılay ~ bılayın (böyle, böylece, böylesi, bu şekilde, bunun gibi); kalay ~ kallay (nasıl, ne şekilde), nellay ~ nelley (nasıl, ne şekilde).

2. Hayvan ve bitki gibi tabiattaki mevcut bütün varlık ve olay isimlerine eklenmek suretiyle benzerlik ilgisi kuran zarflar teşkil eder: börüley (kurt gibi), kanatlılay (kuş gibi), kögürçünley (güvercin gibi), terekley (ağaç gibi), gokka hanslay (çiçek gibi), caññurlay (yağmur gibi), bulutlay (bulut gibi).

3. İsim ve isim soylu kelimelere eklenmek suretiyle zaman zarfları teşkil eder: alğınlay (önceki gibi, önceden olduğu gibi), çaşlay ~ çaşlayın (genç olarak, gençken, gençlikte, gençlik zamanında), kızlay (genç kız olarak, genç kız iken, genç kızlığında, genç kız zamanında), biyagınlay (önceki gibi, deminki gibi), erlay ~ erlayın ~ erley ~ erleyin (derhâl, hemen, hızlı, hızlıca, çabucak), erlay-burlay (hemencecik), olsagatlay (hemen, derhâl), terkley ~ terkleyin (hızlıca, çabucak, hemen), kündüzley (gündüzün, gündüz vakti, gündüz zamanı), keçeley (geceleyin, gece vakti).

4. İsim ve isim soylu kelimelere eklenmek suretiyle durum zarfları teşkil eder: açlay (aç, acıkmış halde), tiriley (diri bir şekilde; dinç, güçlü ve zinde bir şekilde), calanlay (çıplak, çıplak halde), caññuzlay (yalnız olarak, tek başına), cayavlay (yayan, yaya halde, yaya olarak), cayraklay (eğersiz olarak, eğersiz halde), kımjalay (çıplak, çıplak halde), kurulay (kupkuru, boş), boşlay (boş, tek, yalnız; boş yere, boşuna), tüzünley (dosdoğru, doğruca, doğrudan), öretinley ~ öretinleyin (ayakta, ayaküstü), adamlay (adam gibi, insanca, insan gibi; mertçe, yiğitçe), kişiley (adam gibi, insanca, insan gibi; mertçe, yiğitçe), azbarlay (ezber halde, ezberden), cartılay (yarım, yarım halde), birçalay (aynen, aynı), bütevley (bütünüyle, tamamıyla, tastamam, tamamen, tam olarak, büsbütün, hepten, baştan sona, külliye), savlay ~ savlayın (bütünüyle, tamamıyla, tastamam, tamamen, tam olarak, büsbütün, hepten, baştan sona, külliye), tolusunlay (bütünüyle, tamamıyla, tastamam, tamamen, tam olarak, büsbütün, hepten, baştan sona, külliye), öresinley ~ öresinleyin (tamamen, hepten, olduğu gibi), birgeley (birlikte, beraberce).

5. Bu ek ayrıca sıfat-fiil -gAn ekinden sonra gelmek suretiyle Türkiye Türkçesindeki birleşik zarf-fiil -IncA, -ArAk, -(X)r -mAz, -mİş gibi ve -mİşCAsInA ek ve kalıplarının anlamını karşılayan -gAnIAy ve -gAnIAyIn şeklinde zarf-fiil eklerini teşkil eder. Ancak bu ekler cümle içerisinde eklendiği fiil tabanıyla birlikte zaman bildiren zarf görevini yapmakta ve metindeki bağlamına göre anlam kazanmaktadır: barganlay ~ barganlayın (gidince, giderek, gider gitmez, gitmiş gibi, gitmişçesine), kelgenley ~ kelgenleyin (gelince, gelerek, gelir gelmez, gelmiş gibi, gelmişçesine), tuvğanlay ~ tuvğanlayın (doğunca, doğarak, doğar doğmaz, doğmuş gibi, doğmuşçasına), ölgenley ~ ölgenleyin (ölünce, ölerek, ölür ölmez, ölmüş gibi, ölmüşçesine), alğanlay ~ alğanlayın (alınca, alarak, alır almaz, almış gibi, almışçasına), bergenley ~ bergenleyin ~ bergenleyin (verince, vererek, verir vermez, vermiş gibi, vemişçesine), külgenley ~ külgenleyin (gülünce, gülerek, güler gülmez, gülmüş gibi, gülmüşçesine), cılganlay ~ cılganlayın (ağlayınca, ağlayarak, ağlar ağlamaz, ağlamış gibi, ağlamışçasına), karaganlay ~ karaganlayın (bakınca, bakarak, bakar bakmaz, bakmış gibi, bakmışçasına).

Eski Türkçe döneminden itibaren +IAyU şeklinde kullanılmaya başlayan, Orta Türkçe döneminde ise +IAyIn ve +IAy şekilleri de teşekkül eden bu ekin başlıca işlevi benzetme ve eşitlik ilgisi kurmak suretiyle zarflar teşkil etmektedir. Bu ekin +IA- + yardımcı /y/ ünsüzü + U zarf-fiil eklerinin birleşmesinden meydana geldiği şeklindeki görüş genel olarak kabul görmektedir. Bu ekin Orta Türkçe döneminde meydana gelen +IAyIn şeklinin sonundaki /n/ ünsüzüyle ilgili olarak bunun bir vasıta eki ya da -(X)n şeklinde bir zarf-fiil eki olduğu şeklinde görüşler ileri sürülmüştür. Yine bu ekin +IAy şeklinin de +IAyU ekinin sonundaki ünlünün düşmesi sonucu meydana geldiği söylenmiştir (Clouston, 2007, 188; Ergin, 2009, 173-174; Korkmaz, 2018, 70). Bu görüşlerden farklı olarak ileri sürülen bir görüşe göre bu ek isimden isim yapan +IA eki ile zarf-fiil -yU ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Ayrıca Eski Türkçe döneminde; zarf, zarf-fiil ve benzerlik hali olmak üzere üç farklı +IAyU eki mevcuttur (Erdal, 1991, 406-409). Yine bir başka farklı görüşe göre bu ek zarf-fiil -IAyU ekinden farklı olarak Eski Uygur Türkçesine ait +IUgU(n) ekinden teşekkül etmiştir (Tekin, 2001, 243).

Eski Türkçe döneminde bu ekte teşekkül etmiş kelimelerin sayısı sınırlıdır. *Orhon Türkçesinde* zarf ve zarf-fiil eki olarak kullanılan +IAyU ekiyle teşekkül eden sadece üç kelime tespit edilmiştir: süleyü 'ordu

sevk ederek', başlayu 'başta, başında, en başta, önce, ilk önce', oplayu (tam, tamamen, bütünüyle, mükemmelen, eksiksiz, hatasız, kusursuz, tam isabet kaydederek, hedefe tam vurmak' (Özkan, 2017, 212). *Eski Uygur Türkçesinde* bu ek yine +IAyU şeklindedir ve daha çok zarf mahiyetinde kelimeler teşkil etmektedir. Ancak, Orhon Türkçesine göre örnekleri daha fazladır. Ayrıca şahıs ve işaret zamirlerine de eklenmektedir: anılayu 'öyle, o şekilde, o tarz', munılayu 'böyle', bulıtçulayı 'bulut gibi', terkleyü 'çabucak, aceleyle, hızlı hızlı', ikileyü 'tekrar, yeniden', tegirmileyü 'çevirerek', yagmurlayı 'yağmur gibi' (Gabain, 1988, 298, 307; Tekin, 2013, 62; Eraslan, 2012, 99; EUTSV, 58).

Orta Türkçenin ilk dönemi olan *Karahanlı Türkçesinde* ekin şekli ve işlevi Eski Türkçe döneminde olduğu gibidir: anılayu 'böyle, böylece, aynı şekilde', adıglayı 'ay gibi', arjılayu 'sırtlan gibi', arslanılayu 'arslan gibi', bürileyü 'kurt gibi', kazılayu 'kaz gibi', kelñizleyü 'sel gibi', közleyü 'göz gibi', usılayu 'akbaba gibi' (KB, 21; DLT, 555, 557, 598, 696, 702, 743, 924; KTS, 12). *Harezmi Türkçesinde* +IAyU eki ile birlikte bu ekin +IAyIn şekli de kullanılmaya başlamıştır: kulaçlıyı 'dört nala', ançulayın 'öylece', bayagılayın 'eskisi gibi, önceden olduğu gibi', tazeleyü 'tekrar tekrar' (Küçük, 2016, 211). *Kıpçak Türkçesinde* ise bu ekin +IAyU şekli ortadan kalkmış ve artık +IAy ve +IAyIn şekilleri kullanılmaya başlanmıştır: alay 'öyle, böylece, o şekilde', bulay 'bu şekilde, bunun gibi', ançılının 'onun gibi', matılablayın 'istenilen şekilde, arzu edilircesine', ikinçileyin 'ikinci olarak', yamgurlayın 'yağmur gibi', kündüzleyin 'gündüzün', keşeleyin 'geceleyin' (Karamanlıoğlu, 1994, 29; KPTS, 6, 9, 37, 108, 178). *Çağatay Türkçesinde* de yine aynı şekilde bu ekin +IAyIn şeklinin yanında +IAy şeklinin de kullanıldığı görülmektedir: alay 'öyle', bulay 'böyle', tañlay ~ tañlayın 'tan vakti, ertesi gün', tıñlay 'burun ucu', bülbül alay 'bülbül gibi', tirigley ~ tirigleyin 'canlı iken, canlı halde, diri halde', bülbülleyin 'bülbül gibi' (ALÇS, 167, 173, 192, 237; Argunşah, 2014, 105).

Bugünkü Kıpçak Türkçesi şivelerinin pek çoğunda bu ek +DAy, +DOy, +DIy, vb. şeklini almıştır. Bazı çalışmalarda, genellikle Jean Deny (1941, 570-571) ve A. von Gabain'in (1988, 46, 99, 105) çalışmalarına atıf yapmak suretiyle bu eklerin Orhon Türkçesinden itibaren kullanılan tarihî +tAg eki veya 'teg' (gibi, kadar) edatından geliştiği ileri sürülmektedir. Ancak bu doğru olmasa gerekir. Çünkü bilindiği üzere başta Kazak ve Kırgız Türkçeleri olmak üzere bugünkü Kıpçak Türkçesi şivelerinin pek çoğunda tonsuz ünsüzler ile yine bazı tonlu ünsüzlerle biten kelimelerden sonra gelen ve /l/ ünsüzüyle başlayan bütün yapım ve çekim eklerinin ön sesindeki /l/ ünsüzü /d/ ve /t/ ünsüzlerine dönüşmektedir. Bu ünsüz değişmesi olayı söz konusu bu şivelerin bilinen en karakteristik özelliklerindedir. Buna bağlı olarak +IAy ekinin başındaki /l/ ünsüzü /d/ ~ /t/ ünsüzlerine dönüşmek suretiyle +D(X)y şeklini almaktadır: anday ~ andıy (< anlay < anılay < ET. anılayu 'öyle, böylece, onun gibi'), mınday ~ munday ~ mondıy (< munlay < munılay < ET. munılay < *bunılayu 'böyle, böylece'), şunday ~ şundi 'şöyle', kanday (< kanlay < kanılay < ET. kanılayu ~ *kanılayu < *kañılayu 'hangi, hangisi, nasıl'), vb. Ayrıca zarf, zarf-fiil teşkilinde ve ayrıca eşitlik hâli eki olarak da kullanılan söz konusu bu +D(X)y ekinin anılan şivelerde seyrek de olsa +IAy şeklinin örneklerine de rastlanmaktadır: osılay 'böylece', alay 'öyle, onun gibi', kalay (nasıl), tikeley 'doğrudan', vb.

25. +II / +IU

Eski Türkçedeki +IIg / +IUg ekinden gelişen bu ek isim kök ve gövdelerine eklenmek suretiyle genellikle kendinde bulundurma, ihtiva etme, ilgili olma, yetkili olma; bir millete, bir kavme, bir hanedana, bir şehre, bir yere veya bir kuruluşa ait olma ya da bağlantılı olma anlamlarını veren mensubiyet, sahiplik veya bağlılık ifade eden isim ve sıfatlar teşkil etmektedir (Ergin, 2009, 159; Korkmaz, 2009, 54). Bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi Karaçay-Malkar Türkçesinde de oldukça işlek olarak kullanılan bu ekin başlıca işlevleri şu şekildedir:

1. İsim kök ve gövdelerine eklenmek suretiyle içinde bulunma, mevcut olma ve ihtiva etme anlamlarını taşıyarak sıfat işlevini gören isimler teşkil eder: kanlı (kanlı), boyavlu (boyalı), suvlu (sulu, ıslak), tozlu (tozlu), akıllı (akıllı), esli (akıllı, uslu), atlı (atlı; adlı), türlü (çeşitli; garip, tuhaf), sütlü (sütlü), tatlı (tatlı), tuzlu (tuzlu), güçlü (güçlü), uyatlı (utangaç, mahcup, sıkılgan; ayıplı), kirli (kirli), kaygılı (kaygılı; meraklı), adebli (edepli), bilimli (bilgili, eğitimli), vb.

2. İsim kök ve gövdeleriyle ilgili yer, ülke, kavim, millet vb. mensubiyeti ve bağlılık anlamını taşıyan isimler teşkil eder: Karaçaylı, Malkarlı, Çegemli, Kazanlı, Oruslu (Rus, Rusyalı), Kıtaylı (Çinli), Türklü (Türk, Türkiyeli), vb.

3. Bu ekin ayrıca isim kök ve gövdelerine eklenmek suretiyle 'boyunca', 'süresince', '-den beri' anlamlarını karşılayan zaman zarfları teşkil ettiği de görülmektedir: ertdenli (sabahtan beri, sabah boyunca), iññirli (akşamdan beri, akşam boyunca), keçeli (gece boyunca).

Eski Türkçe döneminde ve Orta Türkçenin ilk dönemi olan Karahanlı Türkçesinde döneminde oldukça işlek olarak kullanılan bu ek +IIg / +IUg şeklindedir. *Orhon Türkçesinde*: atlıg 'adlı, unvanlı', başlıg 'başlı, mağrur', tizlig 'dizli, güçlü', erklig 'güçlü, kuvvetli, özgür', kullug 'köleli, köle sahibi', küñlüg 'kadın

kölesi olan' (Tekin, 2016, 82). *Eski Uygur Türkçesinde*: illig 'hükümdar', otlug 'ateşli', tınlıg 'canlı', yazuklug 'günahkâr, suçlu' (Eraslan, 2012, 99). *Karahanlı Türkçesinde*: berimlig 'verimli, borçlu', beşiklig 'emzikli', biliglig 'bilgili' (Hacıeminoğlu, 1996, 15).

Harezmi Türkçesi döneminde ise bu ek yine çoğunlukla +IIg / +IUg şeklindedir fakat Oğuz Türkçesinin de etkisiyle azda olsa sondaki /g/ ünsüzünün düşmesiyle +II / +IU şekilleri de görülmeye başlanmıştır: bağlıg ~ bağli 'bağlı', borçlug ~ borçlu 'borçlu', körklüg ~ körklü 'güzel', sözlüg ~ sözlü 'sözlü', türölüg ~ türölü 'türölü, çeşitli', yazuklug ~ yazuklu 'günahkâr' (İML, 47; ME, 106, 192, 206; NF, 263). *Kıpçak Türkçesinde* ise bu ekle ilgili sondaki /g/ ünsüzünün durumu Harezmi Türkçesinin tam tersi yönündedir. Harezmi Türkçesinde ekin sonundaki /g/ ünsüzü genellikle muhafaza edilirken, Kıpçak Türkçesinde ise çoğunlukla düşmüş vaziyettedir ve çok seyrek olarak bazı kelimelerde görülür. Codex Cumanicus'ta ise bu ekin sonundaki /g/ ünsüzü artık tamamen düşmüştür ve +II / +IU şeklini almıştır: atlı 'süvari', kılıklı 'belli bir huyu olan', mallı 'zengin', tatlı 'tatlı', yamanlı 'kötü, günahkâr', körümlü 'güzel, heybetli', barlı 'zengin', körklü 'güzel', küçlü 'güçlü', algışlı 'saygı değer, övülen', añlı 'anlayışlı', atlıg 'adlı', başlıg 'yaralı' (Karamanlıoğlu, 1994, 31-32; Güner, 2013, 121).

Bu ekin *Çağatay Türkçesindeki* durumu ise daha karışıktır. Çoğunlukla +IIg +IUg ekleri kullanılmakla birlikte kimi zaman bu eklerin sonundaki /g/ ünsüzünün eriyip düşmesi yerine tonsuzlaşarak /k/ ünsüzüne dönüştüğü ve +IIk / +IUk şeklini aldığı; kimi zaman da sondaki /g/ ünsüzünün eriyip kaybolduğu ve +II / +IU şeklini aldığı görülmektedir: atlıg 'meşhur, adı sanı olan', başlıg 'başlı', canlıg 'canlı, yaşayan', kaygulug 'kaygılı, üzüntülü', uyatlıg 'utangaç, mahcup', yürekliğ 'yürekli, cesur', yüzlüg 'yüzlü'; Horasanlı 'Horasanlı', boyluk 'boylu, uzun', sözlük 'sözlü', sakallık 'sakallı', ahlâklık 'ahlâklı', kutluk 'kutlu'; akıllı 'akıllı', atlı 'adlı, adında', kanlı 'kanlı', keñeşli 'iştişareli, danışıklı', körklü 'güzel', küçlü 'güçlü', yazuklu 'günahkâr' (Eckmann, 1988, 34-35; Argunşah, 2014, 105).

26. +IIk / +IUk

Gerek tarihî Türk lehçelerinde ve gerekse bugünkü Türk lehçelerinin hemen hepsinde olduğu gibi Karaçay-Malkar Türkçesinde de en fazla işlek olarak kullanılan eklerden birisidir. Bu ek isim kök ve gövdelerine eklenmek suretiyle bir nesnenin vasfını bildiren ve sıfat işlevini gören isimler teşkil ettiği gibi aynı zamanda yer, alet, topluluk gibi nesne adı olarak kalıcı somut ve soyut isimler de teşkil etmektedir (Ergin, 2009, 155; Korkmaz, 2009, 55). Karaçay Malkar Türkçesinde bu ekin başlıca işlevleri ve tespit edilen kelimeler şöyledir:

1. Yer ve mekân isimleri teşkil eder: biçenlik (çayır, çayırılık, otlak, otu bol olan yer), sabanlık (ekilecek tarla, arazi, toprak), kırallık (devlet, ülke, memleket), patçahlık (padişahlık, imparatorluk), vb.

2. Alet, araç, gereç ve eşya isimleri teşkil eder: künlük (güneşlik, şemsiye), başlık (başlık, şapka), otluk (çakmak), sözlük (şözlük), közlük (gözlük), avuzluk (at gemi), buvunluk (bilezik, bileklik), öşünlük (at eğrinin göğüs kayışı), vb. (Баскаков, 1976, 121).

3. İsim kök ya da gövdesiyle ilgili soyut kavramları ifade eden isimler teşkil eder: ariuvluk (güzellik), erşilik (çirkinlik), igilik (iyilik), savluk (sağlık), sabiylik (çocukluk), çaşlık (gençlik), kartlık (ihtiyarlık), adamlık (insanlık, insanîyet), erkinlik (özgürlük, hürriyet), baylık (zenginlik), carlılık (fakirlik), cahillik (cahillik), igilik (iyilik), nögerlik (arkadaşlık, dostluk), honşuluk (komşuluk), calkavluk (tembellik), batırlık (kahramanlık, yiğitlik), ozgunluk (küstahlık, edepsizlik), ömürlük (sonsuz, sonsuza kadar), vb.

4. İsim kök ya da gövdesiyle ilgili sıfatlar teşkil eder: aylık (aylık), cıllık (yıllık), aşlık (yemeklik), kölelik (gömeçlik), vb.

5. İsim kök ya da gövdesiyle ilgili rütbe, makam, meslek ve meşguliyet bildiren isimler yapar: biylik (beylik), tamadalık (liderlik, başkanlık, önderlik), dohturluk (doktorluk), komandırılık (komutanlık), ustazlık (öğretmenlik), gatçaylık (yosmalık), vb.

Karaçay-Malkar Türkçesinde +IIk / +IUk eki kendisinden önce gelen bazı isim yapım ekleri ve birkaç isim çekim eki ile sıfat-fiil eklerinden sonra gelmek suretiyle birleşik ekler meydana getirerek bilhassa durum bildiren soyut kavramları ifade eden kalıcı isimler teşkil etmektedir. Söz konusu bu birleşik ekleri birer müstakil ek olarak vermek yerine +IIk / +IUk eki bünyesinde göstermek daha uygun olacaktır. Bahsi geçen birleşik ekler ve işlevleri şu şekildedir:

7. +çalık (< ça+lık): İsim kök ya da gövdesiyle çekime giren eşitlik hali +ça ekinden sonra +lık eki gelerek miktar ve benzerlik ifade eden isimler yapar: ançalık (o kadarlık), münçalık (bu kadarlık), birçalık (aynılık, benzerlik).

8. +çIIk / +çUIk (< çI+IIk / çU+IUk): Bu ek bazı çalışmalarda ayrı ve müstakil bir ek şeklinde gösterilmektedir (Хабичев, 1989, 813). Başlıca işlevi şahıslara bağlı olmaksızın meslek ve meşguliyetle ilgili

soyut isimler teşkil etmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesinde oldukça işlek olarak kullanılan bu ek ünsüz uyumuna girmez, sadece tonsuz şekilleri vardır. Bu ekin başlıca işlevleri şöyledir:

Şahıslara bağlı olmaksızın meslek ve meşguliyet ifade eden soyut isimler teşkil eder: uvçuluk (avcılık), anaçılık (ebelik), calçılık (ırgatlık, işçilik), malçılık (hayvancılık), sabançılık (çiftçilik, ziraat), cerçilik (ziraat), sürüvçülük (çobanlık), hıynıçılık (büyücülük, üfürükçülük), vb.

İsim kök veya gövdesinin anlamıyla ilgili soyut kavram isimleri yapar: köpçülük (çoğunluk, kalabalık, yığın), kemçilik (noksanlık, eksiklik), feodalçılık (feodalizm), Leninçilik (Leninizm), amanlıkçılık (suç, cürüm), başçılık (önderlik, liderlik), Karaçayçılık (Karaçaycılık, Karaçay milliyetçiliği), vb.

Bu iki ekin birleşmesiyle teşkil edilen kelime örnekleri Orta Türkçe döneminde sadece *Çağatay Türkçesinde* görülmektedir: bıçakçılık 'bıçakçılık', etmekçilik 'ekmekçilik', temürçilik 'demircilik' (Eckmann, 1988, 35-36).

9. **+gAnllk** (< gan+llk): Fiil kök veya gövdelerine eklenmek suretiyle sıfat-fiil oluşturan -gAn ekinden sonra +lık eki gelerek durum bildiren kalıcı isimler teşkil eder: arıganlık (yorgunluk), süygenlik (sevgili olma durumu; aşk, sevgi), üylengenlik (evlenme durumu; düğün), vb.

10. **+llllk / +lUllk** (< ll+llk / lU+lUk): Bu ek isim kök veya gövdelerine eklenmek suretiyle sahip olma, üzerinde bulundurma ve özelliğini taşıma anlamlarını ifade eden isimler teşkil eden +ll / +lU ekinden sonra +llk / +lUk eki gelerek kendisinden önceki ekin işlevine benzer soyut kavram isimleri teşkil eder: baylamlılık (bağlılık, ilgili olma, bağlam), karıvluluk (güçlülük), çıdamlılık (dayanıklılık), adeblilik (edeplilik), bazımlılık (cesaret, cesaretlilik), süyümlülük (sevimsizlik), ogurluluk (kutluluk, bahtiyarlık, saadet) üylülük (evlilik), vb.

11. **+mAklk** (< mA+llk): Karaçay-Malkar Türkçesinde -mak ve +lık eklerinin birleşmesinden meydana gelen ve aslında hareket ismi teşkilinde ve ayrıca mastar eki olarak da kullanılan bu ek aynı zamanda soyut kavramları bildiren kalıcı isimler de teşkil etmektedir: sağışlanmaklık (kaygı, kuşku, endişe), talpımaklık (hayalperestlik, özlem, arzu), birikmeklik (beraberlik, birlik, dayanışma), keçmeklik (af, bağışlama), cuvunmaklık (gusül abdesti), izlemeklik (istek, arzu), süymeklik (aşk, sevgi), vb. Bu birleşik ekin *Kıpçak Türkçesinde* de aynı işlevde kullanıldığı görülmektedir: sevmeklik 'sevgi' (Karamanlioğlu, 1994, 30).

12. **+sIzllk / sUzllk** (< sIz+llk / sUz+lUk): Yokluk, eksiklik ve kusur bildiren +sIz / +sUz ekinden sonra gelen +llk / +lUk eki kendisinden önceki ekin işlevine benzer şekilde soyut kavram isimleri teşkil eder: adebsizlik (edepsizlik), küysüzlük (merhametsizlik, zalimlik), korkuvsuzluk (güvenlik, emniyet), bazımsızlık (korkaklık), adamsızlık (şerefsizlik, haysiyetsizlik, namussuzluk), arsarsızlık (katiyet, kesinlik), balaksızlık (düztabanlık), cetişimsizlik (kusur, noksan, eksiklik), iynamsızlık (güvensizlik, emin olmamak), oysuzluk (düşüncesizlik, ihtiyatsızlık), sıysızlık (şerefsizlik, namussuzluk, değersizlik), tamadasızlık (karışıklık, anarşi, düzensizlik), tavgelsizlik (korkaklık, iradesizlik, kararsızlık), savsuzluk (hastalık, zayıflık), betsizlik (yüzsüzlük, utanmazlık, hayasızlık), cucusuzluk (uykusuzluk), vb.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu ek Eski Türkçe döneminden günümüze değin kullanılan en işlek eklerden biri olmuştur. Şekil olarak da, bazı çağdaş Türk lehçelerinde görülen basit ses değişmelerini saymazsak, en başından beri +llk / +lUk şeklini günümüze kadar devam ettirmiştir. *Orhon Türkçesinde*: beglik 'bey olmaya lâyık, bey olacak olan', eşilik 'hanım olmaya lâyık, hanım olacak olan', özlük 'şahsi, kişiye ait' (Tekin, 2016, 82). *Eski Uygur Türkçesinde*: adgırlık 'hara', agılık 'hazine', borluk 'üzüm bağı' (Eraslan, 2012, 100). *Karahanlı Türkçesinde*: agrılık 'ikram', azlık 'azlık', baylık 'zenginlik' (Hacıeminoğlu, 1996, 14). *Harezmi Türkçesinde*: aşlık 'zahire', atlık 'at bağlanacak yer', kaşlık 'kaş boyası', tuzluk 'tuzluk, tuz kabı' (İML, 12, 13, 39, 77). *Kıpçak Türkçesinde*: arıklık 'zayıflık', erlik 'erkeklik', esenlik 'selâmet, esenlik', issilik 'sıcaklık, hararet', keñlik 'genişlik', aguzluk 'gem' (Karamanlioğlu, 1994, 29). *Çağatay Türkçesinde*: çüçüglük 'tatlılık', egrilik 'eğrilik', kurugluk 'kuruluk', tiriglik 'dirilik', tokluk 'tokluk', tuzluk 'doğruluk, dürüstlük' (Eckmann, 1988, 35).

27. +mAn

Karaçay-Malkar Türkçesinde pek fazla işlek olmayan bu ekin başlıca işlevi genellikle eklendiği kelimelerin anlamını kuvvetlendiren, yani o kelimenin anlamının bildirdiği vasfı pekiştiren isim ve sıfatlar teşkil etmektedir. Bunun dışında birkaç bitki isiminin teşekkülünde kullanıldığı görülmektedir: akılman (akıllı, zeki; önder, rehber), dayman (erkek düşkünü kadın), gotman (hantal, ağır, şişman, ağır adam), aguman (şaşkın, sersem), avman (hürmetli, saygıdeğer, lâyık), gırtman (tüyü dökülmüş; sertleşmiş), tırman (koyu mavi, çivit mavisini), acıman (gökyüzü), buduman (ileri), çalman (çit), kükemen (meşe ağacı), karaman (karaağaç), emen (meşe ağacı).

Karaçay-Malkar Türkçesinde aynı zamanda bir de fiilden isim teşkil eden -mAn eki vardır. Bu ek isimden isim yapan +mAn ekiyle karıştırılmamalıdır. Meselâ; getmen (kazma), tirmen (değirmen), gızman

(çıkarıcı, menfaatçi, bencil), sakman (kuzulmuş koyun; yavrulmuş kedi), elemen (nüfuzlu, itibarlı, mühim adam), caman (kötü, fena), talaşman (hakaret eden, küfreden), tuman ~ tuban (sis, duman), cavaman (sağlam, dayanıklı), azman (iğdiş edilmiş teke), köçemen (göçmen, göçebe), bazman (terazi), batman (terazi; arı kovana, petek), vb. kelimelerin hepsi de fiilden isim yapan -mAn ekiyle teşkil edilmişlerdir. Bu sebeple bu kelimeler isimden isim yapan +mAn eki için örnek olarak gösterilemezler.

Bunun dışında, Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ek, kendisinden önce gelen +sı ve +sıl ekleriyle birleşip kalıplaşmak suretiyle bilhassa renk isimlerine gelerek yakınlık, gibilik ve benzerlik anlamlarını ifade eden yeni sıfatlar teşkil eder (bkz. +sıman / +sılman / +sılsıman).

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde +mAn şeklinde, seyrek olarak kullanılan ve işlevi belli olmayan bu ekin bilahare Farsçadan Türkçeye girmiş olan ve benzerlik anlamını taşıyan +mand ekiyle birbirine karıştığı söylenmektedir (Clauson, 2007, 190). Bu ekin kökeni veya teşekkülüyle ilgili olarak pek çok görüş ileri sürülmüştür (bu görüşlerin detayları için bkz. Şahin, 2015, 58-59; Güllüdağ, 2019, 559-566).

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde bu ekle teşekkül etmiş kelimelerin sayısı oldukça azdır. *Orhon Türkçesinde*: ataman 'yüksek, baş' (Tekin, 2016, 82). *Eski Uygur Türkçesinde*: kökmen 'mavimsi', kölmen 'gölcük', ançaman 'topluluk, halk, cemaat' (Eraslan, 2012, 100; EUTS, 15). *Karahanlı Türkçesinde*: kurman 'yay kabı', közman 'közde pişirilen ekmek', sökmen 'kahramanlara verilen lakap' yasıman 'su boşaltırken boğazı kır kır eden testi' (DLT, 744, 748, 831, 957). *Harezmi Türkçesinde*: küsman 'kayık küreği', koymançı 'koyun çobanı', yalman 'yabanî sıçan' (İML, 45, 50, 84). *Kıpçak Türkçesinde*: aman 'meşe ağacı', kurman 'yay kabı', kurtuman 'bezelye', yalman 'dağ faresi, tarla faresi' (KPTS, 9, 164, 308). *Çağatay Türkçesinde*: ağırman 'ağır, vakarlı; tembel, sakın, yavaş', aman kara 'bir tür ağaç' (ÇTS, 16, 40).

28. +nçI / +nçU

Karaçay-Malkar Türkçesinde nispeten işlek sayılabilecek eklerden biri olan bu ekin esas işlevi sayı isimlerine eklenmek suretiyle sıra ve derece anlamlarını ifade eden sıra sayı sıfatları teşkil etmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesinde yalnız tonsuz şekli olan bu ekin başlıca işlevleri şöyledir:

1. Sayı isimlerine eklenerek sıra sayı sıfatları yapar: birinçi (birinci), ekinçi (ikinci), üçünçü (üçüncü), dörtünçü (dördüncü), beşinçi (beşinci), altınçi (altıncı), cetinçi (yedinci), segizinçi (sekizinci), toguzunçu (dokuzuncu), onunçu (onuncu), cıyırmançı, vb.

2. Orhon Türkçesi hariç tarihî Türk lehçelerinin hemen hepsinde mevcut olan 'ortançi' (ortanca) kelimesi, aynı şekil ve anlamını muhafaza etmek suretiyle Karaçay-Malkar Türkçesinin söz varlığında da yer almaktadır.

3. Ayrıca; nença (kaç) soru sıfatına eklenmek suretiyle sıra ve derece anlamını taşıyan 'nençançi' (kaçıncı) şeklinde bir soru sıfatı teşkil etmiştir.

Eski Türkçe döneminde bu ekin +nç şeklinde ve sıra sayı sıfatlarının teşkilinde kullanıldığı görülmektedir. *Orhon Türkçesinde*: dörtünç 'dördüncü', bişinç 'beşinci' (Tekin, 2016, 82). *Eski Uygur Türkçesinde*: birinç 'birinci', üçünç 'üçüncü', altınç 'altıncı' (Eraslan, 2012, 101). Orta Türkçe döneminden itibaren bu ekin teklik 3. şahıs iyelik ekiyle birleşerek kalıplaşması suretiyle +nçi şekli de ortaya çıkmıştır (Ergin, 2009, 169). *Karahanlı Türkçesinde*: ikinç ~ ikinçi 'ikinci', törtinç ~ törtünçi 'dördüncü', bişinç ~ bişinçi 'beşinci' (Hacıeminoğlu, 1996, 62). *Harezmi Türkçesinde*: ikinç ~ ekinç ~ ikinçi ~ ekinçi 'ikinci', üçinç ~ üçünç 'üçüncü', törtinç 'dördüncü', beşinç ~ bişinçi 'beşinci', altınç 'altıncı', yetinç 'yedinci', seksinçi 'sekizinci', on birinç 'on birinci' (Hacıeminoğlu, 1997, 71-72). *Kıpçak Türkçesinde*: bu ek artık +nçI şeklindedir ve +nç şekli kaybolmuştur: ekinçi ~ ikinçi 'ikinci', üçünçi 'üçüncü', törtünçi 'dördüncü', beşinçi 'beşinci', altınçi 'altıncı', yedinçi 'yedinci', sekizinçi 'sekizinci', toksınçi 'dokuzuncu', onunçu 'onuncu', yigirminçi 'yirminci', yüzünçi 'yüzüncü' (Karamanlıoğlu, 1994, 101).

Çağatay Türkçesinde ise +nçI eki ile birlikte daha az kullanılan +lAnçI eki de ortaya çıkmıştır. Bu ek +lA ile +nçI eklerinin birleşmesi neticesinde teşekkül etmiştir. Çok seyrek de olsa her iki ekin sonundaki /I/ ünlüsünün bazen düştüğü müşahade edilmektedir: birinçi 'birinci', ikinçi ~ ikinçi 'ikinci', üçünçi 'üçüncü', törtünçi 'dördüncü', beşinçi 'beşinci', altınçi 'altıncı', yetinçi ~ yetinçi 'yedinci', sekkizinçi ~ sekizinci 'sekizinci', tokkuzunçi ~ tokuzunçi 'dokuzuncu', onunçi 'onuncu'; birlençi 'birinci', ikilençi 'ikinci', üçlençi 'üçüncü', beşlençi 'dördüncü', altılançi 'altıncı', yetilençi 'yedinci', sekizlençi 'sekizinci', tokuzlançi 'dokuzuncu', onlançi 'onuncu': birinç 'birinci', ikinç 'ikinci', üçünç 'üçüncü'; birlenç 'birinci', ikilenç 'ikinci', üçlenç 'üçüncü' (Bodroglıgeti, 2001, 149-150; Argunşah, 2014, 105).

29. +rAk / +IrAk / +UrAk

Eski Türkçe döneminden itibaren işlek bir şekilde kullanılan bu ek; azlık, çokluk ve fazlalık ifade eden karşılaştırma ekidir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde işlek olarak kullanılmakta iken daha sonra karşılaştırma çekimi edatlarla yapılmaya başlandığından dolayı bu ekin kullanımı gittikçe azalmış ve

günümüz Türkiye Türkçesinde artık işlekliliğini tamamen kaybederek 'benzerlik, gibilik' ifadesini veren ancak birkaç kelimedede kullanılır olmuştur. Ayrıca bu ek Türkiye Türkçesinde bazı isim kök ve gövdelerine eklenerek 'oldukça' anlamı veren kuvvetlendirme, pekiştirme ve üstünlük sıfatları da teşkil etmektedir (Ergin, 2009, 172; Korkmaz, 2009, 61; Günay, 2016, 273).

Karaçay-Malkar Türkçesinde ise genellikle +rAk şeklinde ve oldukça işlek olarak kullanılan bu ek ayrıca ünsüzle biten isim kök ve gövdelerine eklendiği zaman +IrAk / +UrAk şeklini aldığı müşahede edilmektedir. Bu ek ikinci şeklinin tarihî Türk lehçeleri arasında sadece *Harezmi Türkçesi* ile *Eski Anadolu Türkçesinde* kullanıldığı tespit edilmiştir. Günümüzde ise Karaçay-Malkar Türkçesi dışında *Tatar*, *Nogay*, *Kırgız*, *Kazak*, *Karakalpak* ve *Türkmen* gibi bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kullanıldığı görülmektedir. Bu ek +IrAk / +UrAk şekillerinin teşekkülüyle ilgili pek çok görüş ileri sürülmüşse de bunların içerisinde; ek bu şeklinin ön seste ünlü türemesi yoluyla meydana geldiği yönündeki görüş daha çok kabul görmektedir (Eckmann, 1953, 51-52).

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ek esas işlevi karşılaştırma derecesini ifade etmektir. Yani eklendiği kelimenin azlık ya da çokluk derecesini ifade etmek suretiyle eklendiği kelime ile bir başka kelime arasında üstünlük ya da zayıflık ilgisi kurmaktır. Bu ek getirdiği üstünlük ya da zayıflık derecesi ise eklendiği isim veya sıfatın anlamıyla aynı yöndedir; yani üstün ise daha üstündür, zayıf ise daha zayıftır. Bu ek işlevi tam olarak Türkiye Türkçesindeki miktar (azlık-çokluk) zarfı olarak kullanılan 'daha' kelimesinin işleviyle aynıdır. Bunun yanında eklendiği isim ya da sıfatların kök veya gövdelerinin anlamlarıyla eşitlik, denklik, benzerlik, gibilik ve yakınlık ilgisi kuran yeni sıfat ve zarflar da teşkil etmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ek başlıca işlevleri şu şekildedir:

1. Karşılaştırma yapılan iki unsur arasında azlık-çokluk bakımından 'üstünlük' derecesini ifade eder. Yani, Türkiye Türkçesindeki miktar (azlık-çokluk) zarfı olarak kullanılan 'daha' kelimesinin işlevine benzer şekilde iki unsurdan birinin diğerinden daha üstün, daha fazla veya daha çok olduğunu bildirir: artıracak (daha fazla), köbürek (daha çok), igirek (daha iyi), örgerek (daha yukarı), uzunurak (daha uzun), uzagıracak (daha uzak), begirek (daha fazla, daha çok), ullurak (daha büyük), vb.

2. Karşılaştırma yapılan iki unsur arasında azlık-çokluk bakımından 'zayıflık' derecesini ifade eder. Yani, iki unsurdan birinin diğerinden daha zayıf, daha az veya daha aşağı olduğunu bildirir: azıracak (daha az), gitçerek (daha küçük), erşirek (daha çirkin), uçuzurak (daha ucuz), enişgerek (daha aşağı), kışharak (daha kısa), töbenirek (daha aşağı), vb.

3. Fiil ya da fiil soylu kelimelerden önce gelen zarflara eklenmek suretiyle kuvvetlendirme ve pekiştirme işlevini görür: algarak (daha önce), ceññilirek (daha hızlı), terkirek (daha çabuk), begirek (daha sıkı), akırınurak (daha yavaş), tavuşlurak (daha sesli), vb.

4. Eşitlik hâli +çA ekinin işlevine benzer şekilde eklendiği sıfatın ya da zarfın anlamıyla benzerlik veya yakınlık ilgisi kuran, derecelendirme bakımından da 'az, biraz' anlamını ifade eden sıfat ve zarflar teşkil eder: ullurak (büyükçe, biraz büyük), erşirek (çirkince, biraz çirkin), igirek (iyice, biraz iyi), aslamurak (fazlaca, biraz fazla), miyigirek (yüksekçe, biraz yüksek), ceññilirek (hızlıca, biraz hızlı), begirek (sıkıca, biraz sıkı), köbürek (fazlaca, biraz fazla), vb.

5. Türkiye Türkçesindeki +ImSI / +UmsU ekinin işlevine benzer şekilde, bilhassa renk ve tat bildiren sıfatlara eklenerek benzerlik ve gibilik anlamlarını taşıyan yeni sıfatlar teşkil eder: açırak (acımsı, acı gibi), ağıracak (beyazımsı, beyaz gibi), bozurak (bozumsu, boza çalan), kara şinlirek (esmerimsi), çiyirek (az pişmiş).

6. Eklendikleri sıfatlardan müteşekkil az sayıda kalıcı isimler de teşkil eder: kıññırak (kavisli veya yassı kılıç < kıññır 'eğri, kavis'), telirek (ahmak, budala, kafadan hafif çatlak < teli 'deli').

Eski Türkçe döneminde; *Orhon Türkçesinde* bu ek teşkil edilmiş herhangi bir kelime tespit edilmemiştir. *Eski Uygur Türkçesinde* ise +rAk şeklinde; kuvvetlendirme ve bilhassa karşılaştırma derecesini ifade etmek için 'daha' edatı yerine kullanıldığı görülmektedir: arturak 'çok fazla, mükemmel', küçlügrek 'daha güçlü, çok güçlü', teriñrek 'daha derin, çok derin', öküşrek 'pek çok', yigrek 'çok, iyi daha iyi' (Eraslan, 2012, 101). *Karahanlı Türkçesinde* bu ek yine +rAk şeklinde ve daha işlek olarak kullanılmaya başlamıştır: azrak 'biraz, daha az', bedürek 'daha büyük, en büyük', edgürek 'daha iyi', süçigrek 'daha tatlı', ulugrak 'daha büyük', yavuzrak 'daha kötü' (DLT, 568; KB, 68, 142, 411, 494, 533).

Harezmi Türkçesinde ise bu ek daha çok +rAk şekli kullanılmakla birlikte seyrek olarak +IrAk / +UrAk şeklinin de kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu ek bilhassa *Nehcü'l-Ferâdis*'te üstünlük ve karşılaştırma işlevinde oldukça fazla kullanıldığı müşahede edilmektedir: burunrak 'en önce, daha önce', hürmetligrek 'çok saygıdeğer, daha saygıdeğer', katıgrak 'daha şiddetli, en şiddetli', körklügrek 'daha güzel, en güzel', tatlırak 'daha tatlı'; büyügrek 'daha büyük', yakınırak 'daha yakın', eyregrek 'daha çok' (Küçük, 2015, 245). *Kıpçak Türkçesinde* +rAk şeklinde geçen bu ek kuvvetlendirme ve daha ziyade karşılaştırma

işlevinde kullanılmak üzere eklendiği isim kök ve gövdelerine ‘daha’ anlamını ilave etmektedir: küçük ‘daha küçük’, ulurak ‘daha büyük’, igirek ‘daha iyi’, kattırak ‘daha sert’, yakşırak ‘daha güzel’, yavuzrak ‘daha kötü’ (Karamanlıoğlu, 1994, 96). *Çağatay Türkçesinde* de karşılaştırma işlevinde kullanılan bu ek +rAk şeklindedir: azrak ‘daha az’, köprek ‘daha çok’, küçük ‘daha küçük’, savugrak ‘daha soğuk’, kemrek ‘daha az’ (Eckmann, 1988, 75).

30. +sII / +sUI

Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanım sahası oldukça sınırlı olan bu ekin başlıca işlevi birkaç renk ismine eklenmek suretiyle benzerlik, gibilik, yakınlık ve andırma anlamlarını taşıyan sıfatlar teşkil etmektedir. Bu ekle teşkil edilen kelime sayısı oldukça azdır. Bu sebeple ölü eklerden biri sayılır: aksıl (beyazımsı, beyaza çalan; açık, açık renkli), köksül (mavimsi, maviye çalan), çiyşil (çiyimsi, iyi pişmemiş, yarı pişmiş; ham, olgunlaşmamış, yarı olgun; nemli, ıslak), kurgaksıl (kuru gibi, kurulaşmış).

Bu ek günümüz Türk lehçelerinde de mevcut fakat işlek olmayan eklerden biridir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu ekle teşkil edilen kelimelerin hepsi de birbirinin aynıdır: *Tatar Türkçesinde*: aksıl ‘beyaza yakın, beyazımsı’, suvsıl ‘sulu’, cipsil ‘lif, lifli’, yuksıl ‘yoksul, fakir’ (Şahan, 2015, 67). *Başkurt Türkçesinde*: (h < s değişmesiyle) akhıl < aksıl ‘beyazımsı’, kükhil < köksil ‘mavimsi’, uyhıl < uysıl ‘alçak, bayağı’, yukhıl < yuksıl ‘yoksul, fakir’, huvhıl < suvsıl ‘nemli, yaş’ (Biner, 2015, 71). *Karakalpak Türkçesinde*: akşıl ‘beyazımsı’, kökşil ‘mavi, gök rengi’ (Uygur, 2010, 64). Fakat buradaki +şII eki muhtemelen +sII ekinden değil de ş < ç değişmesinden dolayı +çII ekinden gelişmiş olmalıdır. *Uygur Türkçesinde*: aksil ‘beyazımsı’, yoksul ‘fakir’ (Öztürk, 2010, 30). *Özbek Türkçesinde*: aksil ‘protein’, yoksil ‘fakir’ (Coşkun, 2000, 40).

Eski Türkçe döneminde +sII / +sUI ekiyle teşkil edilmiş herhangi bir kelimeye rastlanmamaktadır. Orta Türkçe döneminde *Karahanlı Türkçesine* ait tek bir ‘arsıl’ ~ ‘arsal’ (kestane rengi, kumral) kelimesi mevcuttur (DLT, 556; DLTDE, 37). S.G. Clauson bu ‘arsıl’ (kumral) kelimesini Eski Türkçede +sII ekiyle teşkil edilmiş bir kelime olarak göstermekte ve bu ekin +çII ekiyle bir ilgisinin olabileceğini söylemektedir (Clauson, 2007, 190). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde* ise bu ekle teşkil edilmiş sadece ‘yoksul’ (fakir) kelimesi tespit edilebilmektedir (HATS, 626, ÇTS, 1258; Karamanlıoğlu, 1994, 33; KPTS, 326).

Eski Türkçede benzerlik ve gibilik ifadesini taşıyan sıfat teşkili için genellikle +sIg ekinin kullanıldığı; seyrek olarak da ünsüz benzeşmesi yoluyla yine bu +sIg ekinden geliştiği anlaşılan +çlg ekinin kullanıldığı görülmektedir: kulsig ‘kul gibi’, begsig ‘bey gibi’, çnsig ‘gerçek gibi’, ersig ‘er gibi’, kızılısıg ‘kırmızımsı’, ulugsig ‘ulu gibi’; korkınçig < korkınç+sıg ‘korkunç’, küsençig < küsenç+sıg ‘arzu edilen, istenilen’ (Gabain, 1988, 48; Eraslan, 2012, 101). Bu ek Eski Türkçede isimden fiil yapan +sI- eki ile fiilden isim yapan -g ekinin birleşip kaynaşmasıyla meydana gelmiştir. Büyük bir ihtimalle +sII / +sUI eki de benzer bir şekilde isimden benzerlik fiili yapan +sI- / +sU- eki ile fiilden isim yapan -l ekinin birleşip kaynaşmasından meydana gelmiştir (Eraslan, 1994, 51; Korkmaz, 2009, 61-63).

Ancak, Eski Türkçede bu ekten başka bir de +çII / +çUI eki mevcuttur. Bu ekle bir taraftan bihassa renk isimlerine eklenmek suretiyle benzerlik, gibilik ve yakınlık anlamlarını ifade eden ‘akçıl’ (beyazımsı), ‘kökçül’ (mavimsi) ve ‘kırçıl’ (kırımsı) gibi sıfatlar teşkil edilirken (Korkmaz, 2009, 45; Eraslan, 2012, 95); bir taraftan da +II / +IU ekinin işlevine benzer şekilde içinde bulunma, mevcut olma ve ihtiva etme anlamlarını taşıyan ‘igçil’ (hastalıklı) ve ‘yağmurçıl’ (yağmurlu) gibi sıfatlar da teşkil edilmektedir (Clauson, 2007, 190).

Söz konusu bu +çII / +çUI ekinin daha eski bir +sII / +sUI veya +gII / +gUI ekinden gelişmiş olabileceği üzerinde durulmaktadır. Mesela ‘kızıl’ ve ‘yaşıl’ kelimelerinin ‘kız+sıl’ ve ‘yaş+sıl’ kelimelerinden geldiği ileri sürülmüştür (Erdal, 1991, 100; Korkmaz, 2009, 59). Fakat bu ‘kızıl’ ve ‘yaşıl’ kelimelerinin Eski Türkçede +sII / +sUI ekinden ziyade +gII/+gUI ekiyle teşkil edilmiş olması ihtimali daha yüksektir. Çünkü buna dair işaretleri günümüz Türk lehçelerinin bazılarında görmek mümkündür. Mesela Karaçay-Malkar Türkçesinde bunların +gII / +gUI ekiyle teşkil edilmiş örnekleri mevcuttur: kızgıl (kırmızımsı, pembe), sargıl (sarımtrak, açık saman rengi), bozgul (gri tonlu, griye çalan, kurşunî renk). Öte yandan, yukarıda geçen ‘akçıl’, ‘kökçül’ ve ‘kırçıl’ kelimelerindeki +çII / +çUI ekinin +sII / +sUI ekinden geliştiğine şüphe yoktur. Zaten bu kelimelerin bazı Türk lehçelerinde ‘aksıl’ ve ‘köksül’ şeklinde muadilleri de mevcuttur. Ancak +II / +IU ekinin işlevine benzer şekilde içinde bulunma, mevcut olma ve ihtiva etme anlamlarını taşıyan ‘igçil’ (hastalıklı) ve ‘yağmurçıl’ (yağmurlu) kelimelerini teşkil eden +çil ekinin ise işlev bakımından çok farklı bir yapıya sahip olan +sII / +sUI ekinden gelişmiş olması fikri pek de uygun görünmemektedir. Muhtemelen başlangıçta bu ikinci +çII / +çUI eki, renk isimlerine eklenerek benzerlik ve gibilik anlamını taşıyan ve +sII / +sUI ekinden gelişmiş olan +çII / +çUI ekinden farklı ve müstakil bir ektir. Bilahare bu iki ek birbirine karışmış olabilir.

31. +sIIIdIm / +sUIIdUm

Karaçay-Malkar Türkçesindeki +sll / +sUl ekinin işlevine benzer şekilde kullanım sahası çok sınırlı olan bu ekin başlıca işlevi birkaç renk ismine eklenmek suretiyle benzerlik, gibilik, yakınlık ve andırma anlamlarını taşıyan sıfatlar teşkil etmektedir. Örnek sayısı çok az olduğundan bu ek de ölü eklerden biri sayılır: aksıldım (beyazımtrak, beyazımsı), köksüldüm (mavimtrak, mavimsi), morsuldum (bozumtrak, bozumsu). Bu ekin teşekkülü de muhtemelen daha önce üzerinde genişçe durulduğu üzere +gIldIm / +gUldUm ekinin teşekkülüyle aynıdır (bkz. +gIldIm / +gUldUm). Yani +sll / +sUl ekleri ile +dIm / +dUm (< +ımtı / +ımtı ?) eklerinin birleşip kaynaşması neticesinde meydana gelmiştir. Başlangıçta +sılımtı (< sıl+ımtı) şeklinde olan bu ek muhtelif ses değişimleri ve metatez neticesinde +sıldım (< +sıl+tım < +sıl+ımtı) şeklini almıştır.

32. +sıman / +sılman / +sılsıman

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekin +sı (< ET. +sıg) eki ile +man ekinin birleşip kalıplaşmasından meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ancak, Karaçay-Malkar Türkçesinde müstakil bir +sı (< ET. +sıg) eki mevcut değildir. Yani aslında +sıman eki, iki farklı ekin birleşip kaynaşarak yeni bir ek teşekkül etmesine çok güzel bir örnektir. Bunun dışında +sılman (<+sıl+man) ve +sılsıman (<+sıl+sı+man) ekleri de sadece 'aksılman' ve 'aksılsıman (beyazımtrak, beyazımsı) kelimelerinde görülmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesinde işlek sayılabilecek eklerden biri olan +sıman ekinin başlıca işlevleri şöyledir:

1. Bilhassa renk isimlerine eklenmek suretiyle, Türkiye Türkçesindeki +sI / +sU/ +İmsI / +UmsU / +mtrAk eklerinin işlevine benzer şekilde; yakınlık, gibilik ve benzerlik anlamlarını ifade eden yeni sıfatlar teşkil eder: aksıman ~ aksılman ~ aksılsıman (beyazımtrak, beyazımsı; açık renk), karasıman (siyahımtrak, siyahımsı; koyu renk; esmer, esmerimsi), çasılsıman (yeşilimtrak, yeşilimsi), kıızılsıman (kızılımtıtrak, kızılımsı), bozsıman (bozumtrak, bozumsu), kolansıman (alacalı, alalı beleli), morsıman (bozumtrak, bozumsu), torusıman (dorumsu, doru rengine yakın bir renk), vb. (Tavkul, 200, 16).

2. Çeşitli isim, sıfat ve zarflara eklenmek suretiyle, eşitlik hâli +çA ekinin işlevine benzer bir şekilde; yakınlık ve benzerlik ilgisi kuran, derecelendirme bakımından da 'az, biraz' anlamını ifade eden sıfat ve zarflar yapar: telısıman (delimsi, delice, hafif deli; aptal, ahmak), cılısıman (sıcağımsı, sıcakça, ılık, az sıcak), tolusıman (doluca, dolmamış, bitmemiş, tamamlanmamış; daha az dolu, tam dolu olmayan), ullusıman (büyükçe, büyüğümsü, biraz büyük), gitçesıman (küçükçe, küçüğümsü, biraz küçük), ariuvısıman (güzelimsi, güzele yakın, güzelce, az güzel), açısıman (acımtıtrak, acımsı, biraz acı; biraz canlı, biraz parlak), eşeksıman (eşeğımsi, eşeğe benzeyen), börüsüman (kurda benzeyen), adamsıman (insanımsı, insana benzeyen), kişısıman (erkeğımsi, erkeksi), katınsıman (kadınımsı, kadınsı), vb.

Karaçay-Malkar Türkçesindeki birleşik yapıdaki söz konusu bu eklerin Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde mevcut olmadığı müşahede edilmektedir.

33. +sIz / +sUz

Karaçay-Malkar Türkçesinde isim kök ve gövdelerine eklenmek suretiyle yokluk ve eksiklik durumunu bildirerek olumsuz anlamda sıfatlar teşkil eden bu ek, esas itibarıyla sahip olma, kendinde bulundurma işlevini gören +II / +IU ekinin olumsuzudur (Ergin, 2009, 160; Korkmaz, 2009, 64; Zülfikar, 2018, 5). Eski Türkçe döneminden itibaren oldukça işlek olarak kullanılan bu ek Sibiryaya grubu dışındaki günümüz Türk lehçelerinin hemen hepsinde aynı şekil ve işlevde kullanılmaya devam etmektedir (Cin, 2004, 26). Karaçay-Malkar Türkçesinde işleklik derecesi oldukça yüksek olan +sIz / +sUz ekinin başlıca işlevleri şu şekildedir:

1. Yokluk ve eksiklik durumunu bildiren olumsuz anlamda sıfatlar teşkil eder: açhasız (parasız), bagasız (değersiz), sıysız (değersiz, kıymetsiz), atasız (babasız, yetim), ötsüz (ödlek, cesaretsiz, korkak), uyatsız (utanmaz, arsız), betsiz (yüzsüz, utanmaz), tilsiz (dilsiz), belgisiz (belirsiz), suvsuz (susuz), tuzsuz (tuzsuz), üysüz (evsiz), süyümsüz (sevimsiz), vb.

2. Bu ek aynı zamanda asıl işlevinin tersine olumsuz anlamlar taşıyan kelimelere eklenmek suretiyle olumlu anlama sahip yeni sıfatlar teşkil eder. Yani yokluk, eksiklik, kusurluluk, vb. olumsuz anlam taşıyan kelimeleri olumlu anlam taşıyan sıfatlar haline getirir: kemsiz (çok, pek çok; kusursuz, eksiksiz), kaygısız (rahat, gönlü hoş; kaygısı olmayan), günahsız (masum; günahı olmayan), halatsız (doğru; hatasız), ayıpsız (tam, mükemmel; kusursuz, eksiksiz), calgansız (doğru, yalan olmayan), vb.

3. Fiil ya da fiil soylu kelimelerden önce gelen isimlere eklenmek suretiyle durum zarfları teşkil eder: cukusuz kal- (uykusuz kalmak), tavuşsuz söleş- (sessiz konuşmak), şıkırsız aç- (sessiz, gürültüsüz açmak), tınlıksız et- (rahatsız etmek, huzuru bozmak), vb.

4. Şahıs ve işaret zamirlerine eklenmek suretiyle zarflar teşkil eder: mensiz (bensiz), sensiz (sensiz), bizsiz (bizziz), sizziz (sizziz), alatsız (onlarsız), munsuz (bunsuz), vb.

5. +IIksIz / +IUksUz (< IIk+sIz / IUk+sUz): Bu ek isim kök ya da gövdesiyle ilgili soyut kavram isimleri yapan +IIk / +IUk ekinden önce geldiği gibi (bkz. slzIIk / sUzIUk) bu ekten sonra da

gelebilmektedir: adamlıksız (insaniyetsiz, haysisetsiz), savluksuz (sağlıksız), tuzlüksüz (adaletsiz, haksız, tarafgir), tınclıksız (huzursuz), barlıksız (varlıksız, fakir), arsarlıksız (tereddütsüz, kati, kesin), vb.

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde de +sIz / +sUz şeklinde geçen ve aynı işlevde kullanılan bu ekle teşkil edilmiş kelimeler şöyledir; *Orhon Türkçesinde*: aşsız 'yiyeceksiz', tonsız 'giyeceksiz, fakir', idisiz 'sahipsiz', buñsuz 'dertsiz, kaygısız', sansız 'sayısız', subsuz 'susuz' (Tekin, 2016, 83). *Eski Uygur Türkçesinde*: biligsiz 'bilgisiz', ögsüz 'öksüz, annesiz', üzüksüz 'kesintisiz' (Eraslan, 2012, 102). *Karahanlı Türkçesinde*: bolumsuz 'lâyık olmayan', biligsiz 'bilgisiz', keçiksiz 'geçitsiz, köprüsüz' (Hacıeminoğlu, 1996, 15). *Harezmi Türkçesinde*: arıgsız 'pis, murdar', edebsüz 'edepsiz', erksiz 'aciz, güçsüz', kadgusuz 'kaygısız, dertsiz' (HATS, 29, 135, 148, 242). *Kıpçak Türkçesinde*: arıksuz 'pis', akçasız 'parasız', közsiz 'gözsüz, kör', kulaksız 'kulaksız, sağır', kutsız 'uğursuz', tüksüz 'tüysüz' (Karamanlıoğlu, 1994, 33). *Çağatay Türkçesinde*: kücsüz 'gücsüz, zayıf', sansız 'sayısız', susuz 'susuz', uyatsız 'utanmaz, arsız', yağınsız 'yağışsız', yüzüz 'yüzüz, utanmaz' (Eckmann, 1988, 37).

34. +şAr / +er

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekin başlıca işlevi sayı isimlerinden dağıtma veya üleştirme sayı sıfatları teşkil etmektir: birişer ~ birer (bিরer), ekişer (ikişer), üçüçer (üçer), törtüşer (dörder), beşişer (beşer), altışar (altışar), cetişer (yedişer), segizişer (sekizer), toguzuşar (dokuzar), onuşar (onar), ellişer (ellişer), cüzüşer (yüzer), miñişer (biner). Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere bu ekin +er şekli sadece 'bিরer' kelimesinde görülmekte ve ayrıca 'birişer' kelimesiyle de nöbetleşe kullanılmaktadır (KMTOC, 77, 78).

Bazı çalışmalarda ileri sürülen aksine, bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesi yazı dilinde bu sayı sıfatlarının 'bিরer' dışında +Ar ekiyle teşekkül etmiş olan, yani; 'üçer', 'beşer', 'onar', vb. şekilleri yoktur. Bkz. KMOC: birer ~ birişer (147, 148), ekişer (? yok), üçer (? yok) ~ üçüşer (787), törter (? yok) ~ törtüşer (630), beşer (? yok) ~ beşişer (138), altışar (56), cetişer (246), segizer (? yok) ~ segizişer (548), toguzar (? yok) ~ toguzuşar (640), onar (? yok) ~ onuşar (497), cüzür (? yok) ~ cüzüşer (271), miñer (? yok) ~ miñişer (468), vs. KMTOC: birer ~ birişer (77, 78), ekişer (525), üçer (? yok) ~ üçüşer (542), törter (? yok) ~ törtüşer (426), beşer (? yok) ~ beşişer (3), altışar (29), cetişer (171), segizer (? yok) ~ segizişer (359), toguzar (? yok) ~ toguzuşar (434), onar (? yok) ~ onuşar (329), cüzür (? yok) ~ cüzüşer (197), miñer (? yok) ~ miñişer (310), vs.

Bunların dışında bu ek ile miktar bildiren birkaç sıfat ve soru sıfatının kalıplaşarak meydana getirmiş olduğu az sayıda kelime mevcuttur: ançaşar (o kadar), nençaşar (kaçar tane, kaçar adet), teñişer (eşit, eşit şekilde).

Bu ek Eski Türkçede +Ar şekindedir. Bilahare 'bিরer' ve 'beşer' kelimelerinde meydana gelen hece bölünmesinden dolayı +rAr ve +şAr şekilleri teşekkül etmiştir (Gabain, 1988, 75; Ergin, 2009, 170; Korkmaz, 2009, 35). *Orhon Türkçesinde* bu ekle teşekkül etmiş herhangi bir sayı sıfatı tespit edilememiştir. *Eski Uygur Türkçesinde* bu ek +Ar / +rAr şekindedir: birer 'bিরer', ikirer 'ikişer', üçer ~ üçer 'üçer', törter 'dörder', bişer 'beşer' altırar 'altışar', yitirer 'yedişer', sekizer 'sekizer', tokuzar 'dokuzar' (Gabain, 1988, 75; Eraslan, 2012, 94). *Karahanlı Türkçesinde* bu ek Eski Türkçe döneminde olduğu gibi +Ar / +rAr şekindedir: birer 'bিরer', ikirer ~ ikişer 'ikişer', üçer 'üçer', törter 'dörder', miñer 'biner' (KB, 91, 316; KTS, 317, 877). *Harezmi Türkçesinde* bu ekin artık +Ar ve +şAr şekilleri kullanılmaya başlanmış, +rAr şekli kaybolmuştur: birer 'bিরer', ekkışer 'ikişer', üçer 'üçer', törter 'dörder' yetişer 'yedişer', yüzer 'yüzer' (Hacıeminoğlu, 1997, 72; NF, 481, 794). *Kıpçak Türkçesinde* de bu ekin +rAr şekli yoktur: birer 'bিরer', ikkişer 'ikişer', üçer 'üçer', dörter 'dörder', beşer 'beşer', altışar 'altışar', yedişer 'yedişer' (Karamanlıoğlu, 1994, 102). *Çağatay Türkçesinde* ise bu ekin +Ar / +şAr şeklinin yanında sadece 'ikişer' kelimesinde olmak üzere +rer ve +ler şekillerinin de kullanıldığı görülmektedir: birer 'bিরer', ikirer ~ ikiler ~ ikişer 'ikişer', üçer 'üçer', törter 'dörder', beşer 'beşer', altışar 'altışar', yetişer 'yedişer', yigirmişer 'yirmişer', altmışar 'altmışar', yüzer 'yüzer' (Eckmann, 1988, 80-81).

35. +tIn / +tUn

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekin başlıca işlevi yer, yön ve durum zarfları teşkil etmektir. Ayrıca bu ek Karaçay-Malkar Türkçesinde seyrek de olsa vasita hali eki olarak da kullanılmaktadır. Karaçay-Malkar Türkçesinde tespit edilen bu ekle teşkil olmuş kelimeler incelendiğinde bu ekin daha Eski Türkçeden itibaren yer ve yön gösterme eki ile uzaklaşma ~ çıkma hâli ekinin şekil ve işlev bakımından birbirine karışmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında, Karaçay-Malkar Türkçesinde uzaklaşma hâli +dAn ekinin tonsuz şeklinin (+tAn) olmaması gibi; yer, yön ve durum zarfları teşkil eden +tIn / +tUn ekinin de tam aksine tonlu şeklinin (+dIn / +dUn) olmaması dikkat çekmektedir.

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ekin başlıca işlevleri ve tespit edilen örnekler şöyledir:

1. Yer ve yön zarfları teşkil eder: alaşatın (alçaktan, aşağıdan, alttan), baştın (yukarıdan, üstten), alaytın (oradan, o taraftan, o tarafa doğru), bilaytın (buradan, bu taraftan, bu tarafa doğru), allıntın (önünden), arlaktın (öte, öte taraftan, uzak, uzaktan, ileri, ileriden), berlaktın (bu taraftan, bu tarafa doğru),

cantın (yandan, yana doğru), ogartın (yukarı, üst taraf, yukarıdan, yukarı taraftan), töbentin (aşağı, alt, aşağıdan, aşağı taraftan), töberlaktın (aşağı, alt, aşağıdan, aşağı taraftan), tıştın (dış, dışarı, dışarıdan, dışarı doğru), tıshartın (dışarı, dışarıdan, dışarı doğru), certin (yerden, aşağıdan, alttan), köktün (yüksekten, üstten, havadan), eñiştetin (aşağıdan, alttan, alçaktan), soltun (sol, sol taraftan), oñtun (sağ, sağ taraftan), dohtun (kuzey, kuzeyden), vb. (Хабичев, 1977, 50).

2. Zaman zarfları teşkil eder: algatın (önceden), algıntın (önce, evvelki), algaraktın (öncelikle, önceden).

3. Durum zarfları teşkil eder: akırtın (yavaş, yavaşça, hafifçe), keñtin (geniş, genişçe, geniş bir şekilde), uçharatın (üstünkörü, gevşek biçimde, hafife alarak), taşatın (gizli, gizlice), togaytın (daire biçiminde, dolanbaşıklı şekilde), terentin (derince, derin şekilde), öretin (ayakta; yukarı, dikine), amaltın (sebebiyle, nedeniyle, dolayısıyla, ötürü, yüzünden).

Eski Türkçe döneminde bu ek başlangıçta şekil ve işlev bakımından uzaklaşma hâli ekinde farklı olarak yer ve yön gösterme eki olarak kullanılmıştır. Orhon Türkçesi ve Eski Uygur Türkçesinde yer ve yön gösterme eki olarak kullanıldığı müşahade edilen +dIn / +dUn ekinin, bilahare Eski Uygur Türkçesinin /n/ ağzında teşekkül eden uzaklaşma hâli +dIn / +dUn / +tIn / +tUn ekiyle şekil ve işlev bakımından birbirine karıştığı anlaşılmaktadır. Öte yandan bu iki farklı ekin aslında aynı ekler olup; her ikisinin de kaynağının uzaklaşma hali eki olduğu ve bu ekin yer ve yön gösterme işlevinin daha sonra ortaya çıktığı da ileri sürülmüştür (Eraslan, 1999, 384-385; Clauson, 2007, 190; Korkmaz, 2018, 14-15).

Orhon Türkçesinde +dIn / +dUn şeklinde geçen bu ekin yer ve yön zarfları teşkil ettiği görülmektedir: birdin 'güney, güneyden', kidin 'batı, batıdan', öñdün 'önde, doğuda', kurıdın 'batıda', yırdın < yırdınta 'kuzey' (Tekin, 2016, 80). *Eski Uygur Türkçesinde* +dIn / +dUn / +tIn / +tUn şeklinde kullanılan bu ekin aynı şekilde yer ve yön zarfları teşkil ettiği müşahade edilmektedir: oñtun 'sağ tarafta', ontun 'on cihetteki', küntün 'güneyde', kedin ~ kidin 'arkadan, karşı yaka, sonra; batı', öñdün 'önden, önde', taştın 'dışarıdan, haricen' (Eraslan, 2012, 97; EUTS, 103, 109, 151, 227). *Karahanlı Türkçesinde*: astın 'alt', kidin 'sonra, geride, arkada olan', öñdün 'ön, önden; önceden', taştın 'dışarı, dışarıda', üstün 'üst, üzerinde' (DLT, 559, 719, 787, 861, 935). *Harezmi Türkçesinde*: kedin 'sonra', öñdün 'ön, önden, önceden', üstün 'üst, yukarı' (NF, 213, 456). *Kıpçak Türkçesinde*: taştın 'dışarı', üstün 'üst, üst kısım, üst taraf' (KPTS, 265, 298). *Çağatay Türkçesinde*: kedin 'sonra', üstün 'üst taraf, yukarı, tepe, uç' (ÇTS, 605, 1200).

Sonuç

Bu çalışmada öncelikle Karaçay-Malkar Türkçesinde isimden isim yapım ekleri tespit edilmiştir. Bilahare bu eklerin her birinin işlevleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve ilgili eklerle teşkil edilen kelimelere yer verilmiştir. Müteakiben söz konusu bu eklerin Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerindeki şekil ve işlevleri ele alınmış ve yine bu dönemlerde ilgili eklerle teşkil edilmiş kelimelerde yer verilmiştir. Böylelikle, tarihî Türk lehçeleriyle mukayese etmek suretiyle Karaçay-Malkar Türkçesindeki isimden isim yapım eklerinin her birinin şekil ve işlev bakımından tarihî geçmişi ve gelişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızdan elde edilen sonuçlar şöyledir; bu çalışmada yer alan bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesi yazı diline ait 35 adet isimden isim yapım ekinde 26 tanesi Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde de şekil ve işlevce aynıdır. Yani söz konusu bu ekler Eski Türkçeden itibaren kullanılmaya başlamış, şekil ve işlev bakımından hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiş ve bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesinde de kullanılmaya devam etmektedir.

Yine 35 ekten 5 tanesi de Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde teşekkül etmiş olmakla birlikte şekil bakımından basit ses değişmelerine uğramak suretiyle bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanılmaya devam etmektedir (+Av < +AgU; +AvlAn < +AgulAn; +kav < +kag; +Il / +IU < +Ilg / +IUg; +nçI / +nçU < +nç). Ayrıca bunlardan ikisi birleşik yapıya sahip kalıplaşmış eklerdir. Söz konusu bu basit ses değişmeleri dikkate alınmazsa, çalışmamızda verilen 35 ekten 31 tanesinin şekil ve işlev bakımından Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinden bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesine kadar bir süreklilik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Son olarak; bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanılan fakat Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde mevcut olmayan 4 adet ek tespit edilmiştir (+gİldIm; +lAv; +slldIm; +sıman). Bunlar da birleşik yapıda ve sonradan kalıplaşmış 'yeni' sayılabilecek eklerdendir. Bunlardan +lAv eki ise Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde henüz kalıplaşmamış olan +lA-g yapısından gelişmiştir.

Çalışmamızda; Karaçay-Malkar Türkçesindeki isimden isim yapım ekleri, tarihî Türk lehçeleriyle de mukayese edilmek suretiyle bir bütün olarak ele alınmış ve ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Bu bakımdan çalışmamızın bugünkü Türk lehçeleri ile tarihî Türk lehçeleri arasındaki şekil bilgisi mukayesesi çalışmalarına az da olsa bir katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- ALÇS: Atalay, Besim (1970). *Abuşka Lüğati veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Arat, R. Rahmeti (1953), Türk Şivelerinin Tasnifi. *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 10, İstanbul: İstanbul Ü. Türkiyat Enstitüsü Yayını, s. 59-139.
- Arıkoğlu, Ekrem (2007). Tuva Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. (s. 1051-1228), Ed. Ahmet B. Ercilasun, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Argunşah, Mustafa (2014). *Çağatay Türkçesi*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Banguoğlu, Tahsin (1995). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayını.
- Баскаков, Н.А. Ред. (1966). *Къарачай-Малкъар Тилни Грамматикасы: Фонетика Морфология Синтаксис*, (Хаз. А.М. Аппаев, И.Х. Ахматов, А.М. Байрамкулов, А.Ю. Бозиев, С.А. Гочияева, М.Т. Жабоев, Б.Х. Мусукаев, А.Х. Соттаев, М.А. Хабичев). Нальчик: Къабарты-Малкъар Китаб Басмасы.
- Баскаков, Н.А. Ред. (1976). *Грамматика Карачаево-Балкарского Языка: Фонетика Морфология Синтаксис*, (Авторы: А.З. Абдуллаев, И.Х. Ахматов, А.Ж. Будаев, С.А. Гочияева, М.Т. Жабоев, Б.Т. Созаев, А.Х. Соттаев, И.Х. Урусбиев, М.А. Хабичев, Х.И. Хаджилаев). Нальчик: Книжное Издательство Элбрус.
- Biner, İsmet (2015). *Başkurt Dili Grameri*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.
- Bodrogligeti, Andras J.E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. Muenchen: Lincom Europa.
- Бозиев, А.Ю. (1965). *Словообразование Имен Существительных, Прилагательных и Наречий в Карачаево-Балкарском Языке*. Нальчик: Кабардино-Балкарское Книжное Издательство.
- Cin, Ali (2004). Türkçede +sIz +sUz Eki Üzerine. *TDAY Belleten*, C. I, Ankara: TDK Yayını, s. 19-44.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Clauson, Sir Gerard (2007). Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler, (Çev. Uluhan Özalan). *Dil Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara, s. 185-196.
- Coşkun, Volkan (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayını.
- Çağatay, Saadet (1972), *Türk Lehçeleri Örnekleri - II*. Ankara: DTCF Yayını.
- Çeneli, İlhan (1997). *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*, (Çev. Mustafa Argunşah). Ankara: TDK Yayını.
- ÇOW: Kúnos, Ignaz (1902). *Şejx Sulejman Efendi's Çağatay-Osmanisches Wörterbuch*. Budapest: Publications de la Section Orientale de la Société Ethnographique Hongroise, Franklin-Társulat Nyomdaja.
- ÇTS: Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri: Osmanlı Lehçesi, (Çev. Ali Ulvi Elöve)*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Дырэнкова, Н.П. (1940). *Грамматика Ойротского Языка*. Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.
- Dilek, Figen Güner (2007). Altay Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1011-1084.
- DLT: Kâşgarlı Mahmud (2015). *Dîvânü Lugâti't-Türk*, (Haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu). Ankara: TDK Yayını.
- DLTDE: Atalay, Besim (1986). *Divanü Lügat-it-Türk Dizini-Endeks*. Ankara: TDK Yayını.
- Doerfer, Gerhard (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band I, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Eckmann, J. (1953). Türkçede -Raq, -Rek Ekine Dair. *TDAY Belleten*, Ankara: TDK Yayını, s. 49-52.
- Eckmann, Janos (1988). *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç). İstanbul: İÜEF Yayını.
- Егоров, В.Г. (1964). *Этимологический Словарь Чувашского Языка*. Чебоксары: Чувашское Книжное Издательство.
- Eraslan, Kemal (1994). +sı- / +si- (~+su- / +sü-) İsimden Fiil Yapma Eki ile +sı- / +si- (~+su- / +sü-) Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişletilmiş Şekilleri. *Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan*, Ankara: TKAЕ Yayını, s. 47-62.
- Eraslan, Kemal (1999). Çıkma Hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu. III. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı (1996) Bildirileri*. Ankara: TDK Yayını, s. 381-385.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uyğur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayını.
- Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Vord Formation: A Functional Approach to the Lexicon*. Wiesbaden: Otto Harrassov Verlag.
- Eren, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ergin, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Ersoy, Feyzi (2007). +gil Eki Üzerine. *Dil Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 1, Sayı: 1, Güz, Ankara, s. 21-29.
- Ersoy, Feyzi (2018). *Çağdaş Moğolca El Kitabı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- EUTS: Caferoğlu, Ahmet (2011). *Eski Uyğur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayını.
- EUTSV: Doğan, İsmail; Zerrin Usta (2014). *Eski Uyğur Türkçesi Söz Varlığı*. Ankara: Altınpost Yayınları.
- Фасмер, Макс (1987). *Этимологический Словарь Русского Языка*. Том III, Москва: Прогресс.
- Федотов, М.Р. (1996). *Этимологический Словарь Чувашского Языка*. Том II, Чебоксары: Чувашский Государственный Институт Гуманитарных Наук.
- Gabain, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayını.
- Gombocz, Zoltan (1912). *Die Bulgarisch-Türkischen Lehnwörter in der Ungarischen Sprache*. Helsinki: Societe Finno-Ougrienne.
- Güllüdağ, Nesrin (2019). Tarihsel Gelişim Süreci İçinde -mAn / +mAn Eki. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 16, s. 557-590.
- Gündoğdu, Vildan Koçoğlu (2018). *Tuva Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayını.
- Güner, Galip (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Güney, Fatma Şahan (2015). *Tatarca Referans Grameri*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Хабичев, М.А. (1971). *Карачаево-Балкарское Именное Словообразование*. Черкесск: Ставропольское Книжное Издательство Карачаево-Черкесское Отделение.
- Хабичев, М.А. (1977). *Карачаево-Балкарское Именное Словообразование и Словоизменение*. Черкесск: Ставропольское Книжное Издательство Карачаево-Черкесское Отделение.
- Хабичев, М.А. (1989). Краткий Грамматический Очерк Карачаево-Балкарского. *Къарачай-Малкъар-Орус Сөзлөк / Карачаево-Балкарского-Русский Словарь*. (s. 806-832), Ред. Э.Р. Тенишев, Х.И. Сулюнчев; Хаз. С.А. Гочияева, Х.И. Сулюнчев, Москва: Русский Язык.
- HATS: Ünlü, Suat (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Hacieminoğlu, Necmettin (1992). Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelime Aileleri. *Prof. Dr. Muharrem Ergin Armağanı*, Ankara: TKAЕ Yayını, s. 179-195.
- Hacieminoğlu, Necmettin (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayını.
- Hacieminoğlu, Necmettin (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: TDK Yayını.
- Hambis, Lois (1945). *Grammaire de la Langue Mongole Ecrite*. Paris: Adrien-Maisonneuve.
- İML: Battal, Aptullah (1934). *İbnü-Mühenna Lüğati (İstanbul Nüshasının Türkçe Bölüğünün Endeksidir)*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Karaağaç, Günay (2016). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Karamanlioğlu, Ali Fehmi (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayını.
- KB: Arat, Reşid Rahmeti (1979). *Kıtağı Bilig III Index*. (Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul: TKAE Yayını.
- Kincses-Nagy, Eva (2012). Çağatayca +(X)mtUl Yapım Eki Hakkında. *Ü. DTCF Türkoloji Dergisi*. Sayı: 19/1, Ankara, s. 33-42.
- КМОС: Ред. Тенишев, Э.Р., Суянчев, Х.И. (1989). *Къарачай-Малкъар-Орус Сөзлюк / Карачаево-Балкарского-Русский Словарь*. (Хаз. С.А. Гочияева, Х.И. Суянчев), Москва: Русский Язык.
- КМТОС: Гузеев, Ж., Созаев, Б. (1982). *Къарачай-Малкъар Тилни Орфография Сөзлюгю*. Нальчик: Издательство Эльбрус.
- Korkmaz, Zeynep (1960). Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine. *TDAY Belleten*, Ankara: TDK Yayını, s. 173-180.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayını.
- Korkmaz, Zeynep (2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: TDK Yayını.
- KTS: Ünlü, Suat (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- KPTS: Toparlı, Recep; Hanifi Vural, Recep Karaatlı (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayını.
- Küçük, Salim (2015). *Tarihî Türk Lehçelerinde İsimden İsim Yapma Ekleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Küçük, Salim (2016). /+IAyI/, /+IAyU/, /+IAy/ ve /+IAyIn/ İsimden İsim Yapım Eki ve İşlevleri. *JASSS (The Journal of Academic Social Science Studies)*, Sayı: 47, s. 207-213.
- ME: Yüce, Nuri (1993). *Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud bin Omar bin Muhammed bin Ahmed Ez-Zamahşari el-Hoarizmî: Mukaddimetü'l-Edeb-Hoarizm: Türkçesi ile Tercümelî Şuster Nüshası: Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: TDK Yayını.
- MTS: Lessing, Ferdinand D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük I-II, (Çev. Günay Karaağaç)*. Ankara: TDK Yayını.
- NF: Ata, Aysu (1998). *Mahmut b. Ali: Nehcü'l-Ferâdis - Uştmahtarını Açık Yolu - Cennetlerin Açık Yolu - III - Dizin - Sözlük*. Ankara: TDK Yayını.
- Ölmez, Mehmet (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1.
- Öner, Mustafa (1988). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK Yayını.
- Özkan, Fatma; Özkan, İsa (2017). Költigin ile Köl İç Çor Yazıtlarında Geçen Olayı Temek ve Opolu Kirmek Sözlere Hakkında. *Türk Tarihçiliğinin Asırlık Çınarı Halil İnalçık'a Armağan*. (Ed. Mehmet Öz, Serhat Küçük), Ankara: TKAE Yayını, s. 205-215.
- Öztürk, Rıdvan (2010). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayını.
- Raasonen, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü*. TDK Yayını, İstanbul.
- Pröhle, Vilhelm (1909). *Karatschajische Studien. Keleti Szemle*, No: 10, Budapest, s. 215-304.
- Roppe, Nicholas (2016). *Moğol Yazı Dilinin Grameri*. (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: TDK Yayını.
- Радлов, В.В. (1893). *Опыт Словаря Тюркских Наречий*. Том I, Част II, Санктпетербург: Типография Императорской Академии Наук.
- Rasanen, Martti (1957). *Materialien Zur Morphologie Der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XXI.
- Samoyloviç, A. (2007), Türk Dillerinin Sınıflandırılmasına Dair Bazı Eklere, (Çev. Mehman Musaoğlu), *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, Ankara, 2007, s. 175-184.
- Sertkaya, Osman Fikri (2012). Etimoloji Nedir-Ne Değildir ve İsimden İsim Yapan +ay/+ey Eki Üzerine. *AÜDTCF Türkoloji Dergisi*, Sayı: 19/1, Ankara, s. 43-72.
- Şahin, İbrahim (2015). Türk Dilinde Renk Adı +mAn Sistemi ve {mAn} Ekinin Kökenine Dair. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 4/1, s. 45-68.
- Щербак, А.М. (1977). *Очерки По Сравнительной Морфологии Тюркских Языков (Имя)*. Ленинград: Издательство Наука Ленинградское Отделение.
- Tavkul, Ufuk (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayını.
- Tavkul, Ufuk (2007). *Karaçay-Malkar Türkçesi. Türk Lehçeleri Grameri*. (s. 886-938), Ed. Ahmet B. Ercilasun, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, Şinasi (1976). *Uygurca Metinler II: Maytnsimit: Bukancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram (Burkanclığın Vaibhâşika Tarikatine Ait Bir Eserin Uygurcası)*. Ankara: Atatürk Ü. Yayını.
- Tekin, Şinasi (2001). *İştikakının Köşesi: Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, Talat (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayını.
- Tekin, Talat (2013). *İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: TDK Yayını.
- Tekin, Talat (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayını.
- Uygur, Ceyhun Vedat (2010). *Karakalpak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Vasary, Istvan (2007). Notes on the formative +dXrXk in Turkic. *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı: 17, s. 371-395.
- Zülfikar, Hamza (2018). Eklendiği Kelimeyle Yokluk Anlamı Kazanan Ekler. *Türk Dili*, Sayı: 793, Ankara: TDK Yayını, s. 5-11.